

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

2001 metai

2

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2001

2

VILNIUS 2002

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2001

2

VILNIUS 2002

UDK 947.45
Li 237

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS

Vytauto Didžiojo universitetas

Alfonsas EIDINTAS

Vilniaus universitetas

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)

Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ

Lietuvos istorijos institutas

Bronius MAKASKAS

Lenkijos MA istorijos institutas

Edmundas RIMŠA

Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)

Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS

Milervilio universitetas

Redakcinės kolegijos adresas:
Kražių g. 5, 2001 Vilnius
<http://www.istorija.lt>

ISSN 0202-3342

© Lietuvos istorijos institutas, 2002
© Straipsnių autoriai, 2002

RECENZIJOS, ANOTACIJOS

Urszula Augustyniak. **Dwór i klientela Krzysztofa Radziwiłła (1585–1640). Mechanizmy patronatu.** Warszawa: Semper, 2001. 386+24 s.

Vienareikšmiai apibūdinti veikalą „Kristupo Radvilos 1585–1640 dvaras ir klientūra. Patronavimo mechanizmai“, priskiriant jį konkrečiai vienetinei problematikai ar tyrimų kryptčiai, gana keblu. Nors studijos paantraštėje tiksliai apibrėžtas tiriamos problemos imperatyvas – didikų patronato funkcionavimo mechanizmas – tačiau darbas gerokai jį viršija. Pirmiausia tai socialinės istorijos tyrinėjimas, nagrinėjantis populiarų Vakarų istoriografijoje ir vis dar retą mūsiškėje Naujųjų amžių visuomenės bajorijos socialinės stratifikacijos temos klausimą – klientūrinius santykius. Kita vertus, žvelgiant į šią knygą, įmanu teigti, jog laikome rankose preciziškai pateiktą istorinės biografistikos pavyzdį. Po Henryko Wisnerio ne kartą ir gausiai publikuotos Kristupo II Radvilos politinės ir karinės veiklos analizės, Urszulos Augustyniak atliktas didiko patronato veiklos tyrimas palieka dar mažiau spragų šio LDK etmono biografijoje. Radvilos dvaro plačiąja prasme aplinkos ir gyvavimo stiliaus (rezidencijos, kasdienybė, mecenatystė ir pan.) pristatymas bajorų kultūros rėmuose, remiantis pirmą kartą naudojamais pirminiais šaltiniais, leidžia konstatuoti studiją ir kaip vertingą įnašą į kultūros istoriografiją.

Monografijos autorę pagrįstai galima laikyti viena produktyviausių dabarties Lenkijos istoriografijos, tiriančios XVI–XVII a. sandūros visuomenės problematiką, atstovių. Varšuvos istorijos instituto profesorės bei mokslinio žurnalo „Barok“ red kolegijos narės mokslinių interesų sfera gana plati – Vidurio rytų Europos istorija, akcentuojant kultūros, politinės minties ir religinių santykių istoriją. Tačiau jos svarbiausių publikacijų turinys leidžia teigti, jog U. Augustyniak darbuose didžioji dalis tiriamos problematikos bei surinktos empirinės medžiagos kalba apie XVI–XVII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenės elito realijas¹. Dera pastebėti, jog

¹ U. Augustyniak tyrinėjimai: *Informacja i propaganda w Polsce za Zygmunta III*, Warszawa, 1981; *Koncepcje narodu i społeczeństwa w literaturze plebejskiej od XVI do końca XVII wieku*, Warszawa, 1989; *Wazowie i „królowie rodacy“*, *Studium władzy królewskiej Rzeczypospolitej XVII wieku*, Warszawa,

čia aptariama monumentalni savo apimtimi bei problematika monografija nėra paskutinis U. Augustyniak tokio pobūdžio tyrinėjimas. Kalvinistiškos Radvilų giminės XVII a. pirmosios pusės tematika jos darbuose rezultatyviai tebetęsiama².

Įvade knygos autorė tarsi apsidraudė nuo potencialios recenzinės kritikos, konstatuodama, jog jos darbas nėra prozopografinis tyrimas. Nekvestionuosime pozityvistinės metodologijos pasirinkimo teisės. Teisę rinktis tyrimo metodą turime kiekvienas. Tačiau nelabai suprantamas autorės argumentas, nulėmęs prozopografinio požiūrio atsisakymą (nors kalbėdama apie analogiškų tyrimų Lietuvoje pradžią ji aiškiai jiems pritaria – p. 217) – neturėjimas nuolatinės galimybės naudotis Lietuvos archyvų fondais (p. 11). Tokiai tezei reiktų kelių korekcijų. Pirma, autorė turbūt ir pati puikiai informuota, be to, tai aiškiai atspindi H. Wisnerio, Andrzejaus Rachubos, Ingės Lukšaitės, Antano Tylos ir kt. pripažintų istoriografijos autoritetų, rašiusių apie XVII a. pirmąją pusę, darbai, jog Lietuvos saugyklose Kristupo II Radvilos epochos archyvalių, ypač nenaudotų, nėra gausu, juolab tinkančių dvaro visuomenės analizei. Vienintelė šaltinių grupė, esmingai nenaudota jokių tyrimo metodų kontekste, taigi iš dalies palaikanti U. Augustyniak argumentą, yra pavietų teismų knygos, saugomos Lietuvos valstybiniame istorijos archyve bei Vilniaus universiteto rankraščių skyriuje. Antra, pagrindinė šaltinių grupė, naudota autorės – Radvilų giminės korespondencija, saugoma Varšuvoje, dėl savo informatyvumo ir gausumo išties yra pakankama duomenų bazė atlikti jei ir ne visišką, tai bent dalinį prozopografinį tyrimą. Pastarasis įgalintų daryti ne tik kategoriškas, bet ir pagrįstas išvadas. Manytume, jog be reikalo atsisakyta prozopografinio metodo – nemaža reziuumuojančių tvirtinimų, samprotavimų ar net išvadų pateikta, remiantis vienu ar keliais atsitiktiniais ar išimtiniais šaltiniais. Taip replikuodami esame autorės pusėje, kadangi tuo pačiu metu matome nuveiktą titanišką darbą, panaudotą nepaprastai didžiulį kiekį šaltinių, todėl konstatuojame tai tik kaip apgailėstą.

Problema, kurią tyrinėtoja apibrėžia kaip kertinę – pristatyti ne tik didiko dvaro klientūrinės sistemos modelį, bet išsiaiškinti, kokie ekonominiai, religiniai, giminiai ir kiti faktoriai veikė dvaro visuomenės funkcionavimo mechanizmus. Pasirinkta neeilinė XVII a. pirmosios pusės figūra – Kristupas II Radvila, valdęs didžiules latifundijas, aktyviai veikęs politinėje, karinėje, religinėje srityse – tyrinėtojai prelimina-

1999; šaltinių publikacijos – „*Spisek orleanski*” w latach 1626–1628, Warszawa, 1990; *Testamenty ewangelików reformowanych w Wielkim Księstwie Litewskim w XVI–XVII wieku*, Warszawa, 1992.

² U. Augustyniak darbai: Wychowanie młodych Radziwiłłów na dworze birżańskim w XVII wieku, *Od narodzin do wieku dojrzałego. Dzieci i młodzież w Polsce*, cz. 1. Od średniowiecza do wieku XVIII, red. M. Dąbrowska, A. Klonder, Warszawa, 2002, s. 129–148; Stosunek ewangelików reformowanych (kalwinistów) do innych wyznań w świetle akt synodów Jednoty Litewskiej z lat 1611–1686, *Stosunki międzywyznaniowe w Europie Środkowej i Wschodniej w XIV–XVII wieku*, red. M. Dygo, S. Gawlas, H. Grala, Warszawa, 2002, s. 81–93; Specyfika patronatu magnackiego w Wielkim Księstwie Litewskim w XVII wieku. Problemy badawcze, *Kwartalnik Historyczny*, 2002, z. 1, s. 97.

riai kūrė startinę nuostatą spėti Radvilą turėjus nemažą klientūros sistemą. Dar daugiau – U. Augustyniak studijos pradžioje optimistiškai teigia, jog kaip politikas Kristupas II kartais patirdavo nesėkmes, o patronato veikloje susidurdavo tik su sėkme. Išties visas veikalas, kurį sudaro trys dideli skyriai, skaitytojui piešia idilišką išmincingo ir tolerantiško Radvilos – patrono paveikslą, knygoje beveik neatrasime negatyvių didiko patronato apraiškų. Idilišką didiko–kliento santykių dar labiau pagyvina originali U. Augustyniak teksto konstrukcija, paremta principu vos ne šalia kiekvieno teiginio įterpti autentiškų šaltinių, dažniausiai korespondencijos, fragmentus. Tame išvelgtume ir pliusų, ir minusų. Pliusas, jog taip parašytą knygą lengva skaityti, ji patraukia gyvu stiliumi, XVII a. laiškų autoriai tarsi vėl prabyla ir tiesiog prikausto skaitančiojo dėmesį. Minusai, jog kartais susidaro įspūdis, kad kai kurie laiškų epizodai pateikiami ne kaip iliustracija teiginiui, atspindinčiam atliktos analizės vaizdą, bet teiginys formuluojamas kaip iliustracija surastam įdomiam korespondencijos epizodui. Tokiais atvejais eretiškai galima įtarti, jog nebe tyrinėtojas valdo šaltinį, bet šaltinis tyrinėtoją. Štai kalbant apie valstiečių rinktinių vaidmenį dvaro aplinkoje, pateikiama ištrauka iš Jonušo Radvilos (netgi ne Kristupo II) urėdininko laiško, kurio siužetas pasakoja apie rinktinių nepasitenkinimą karinės tarnybos prievole, apie dvaro ūkinės veiklos stagnavimą dėl minėtos prievolės ir pan. (p. 48). Toks šaltinio pateikimas piešia šiek tiek iškreiptą XVII a. Radvilų valdų rinktinių vaizdą. Atidesnė šio lokalaus klausimo analizė, pasirinkus konkrečią privačią Radvilų valdą, piešia visiškai kitokių rinktinių paveikslą – jų nepasitenkinimo neleidžia konstatuoti kaip dažnos tendencijos, juolab griaua mitą apie tai, jog rinktinių prievolės praktika trukdė normaliai dvarų ūkio raidai³. Tokių netikslumų knygoje sutinkame ne kartą.

Visi knygos skyriai problematika gana skirtingi – pirmasis skirtas pačiam Radvilai ir jo patronato specifikos bei materialaus pamato apibūdinimui, antrasis – Radvilos klientūros – dvariškių sociologinei ir antropologinei rekonstrukcijai, trečiasis – dvaro kasdienybės naracijai.

Skyriuje „Patronato ribos“ autorė, nagrinėdama klientūrą kaip neformalią valdžios vykdymo sistemą, aiškinasi, dėl kokių priežasčių gilėjo sluoksniavimasis bajorijos viduje, kodėl silpnėjo ryšiai tarp leninio žemės valdymo ir karinės tarnybos, kaip ir kodėl kito bajorų–žeminkų ir totorių statusas. Klientūrinę Kristupo II sistemą tyrinėtoja įvardija kaip pereinamąjį etapą arba variantą tarp patriarchalinės jo tėvo Radvilos Perkūno sistemos ir naujesiems amžiams būdingo „Radvilų valstybės“ (būdingos Jonušui, Boguslavui Radviloms) valdymo tipo. Kalbėdama apie Radvilos valdų administracijos elitą, pagrindiniais individualaus avanso kriterijais autorė išskyrė bajorišką žmogaus kilmę bei paties Kristupo II praktiškumą. Metodologiškai ne itin

³ D. Karvelis, XVI a. pabaigos – XVII a. pirmos pusės dvaro visuomenės komunikacija: Biržų kunigaikštystės „tylinčios daugumos“ kultūros bruožai, *LDK: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos studijos*, Vilnius, 2001, p. 68–70.

vykysiu laikytume autorės mėginimą daryti išvadą apie Radvilos nekonservatyvumą savo valdų administravimo politikoje, lyginant ją su visiškai kitos epochos Lenkijos didikų Janu Klemensu Branickiu (p. 45–46). Juolab, kad studijoje apie pastarojo dvarą Elżbieta Kowecka atskirai nenagrinėja Branickio dvaro klientūros apimties, o ir pati U. Augustyniak pabrėžia LDK klientelizmo specifiką, lygindama su Lenkija (p. 33–37). Lyginamoji analizė pasirinktu klausimu būtų pateisinama, jei Kristupas II būtų lyginamas, pavyzdžiui, su Leonu Sapiega, Kristupu Minvydu Dorohostaiskiu ar kitais LDK didikais amžininkais. Silpna lyginamosios analizės argumentacija valdų administravimo klausimu matyti ir samprotavimuose apie tariamą LDK panašumą su Vakarų Europa. Autorė remiasi tik žymios Antonijaus Mačzako studijos „Klientela. Nieformalne systemy władzy w Polsce i Europie XVI–XVIII w.“ mintimi apie Valua laikų Prancūziją. Biržų-Dubingių šakos Radvilų privačios valdos – kunigaikštysčių egzistencija labiau buvo organizuojama Vokietijos kunigaikštysčių ar Nyderlandų žemių pavyzdžiu, taigi lyginti vertėtų dar ir su šiais arealais. Poskyryje apie patronato materialinę bazę tyrinėtoja konstatavo, jog archyvuose nepavyko aptikti generalinės Kristupo II dvaro pajamų ir išlaidų knygos, tačiau ieškodama aukso vidurio tarp žinomų Radvilos Našlaitėlio (XVII a. pr.) ir Boguslavo Radvilos (XVII a. vid.) metinių pajamų, pamėgino apytiksliai „paskaičiuoti“ galimas Kristupo II (XVII a. pirmoji pusė) dvaro pajamas. Nenuneigdami paties autorės siekimo nustatyti Kristupo II dvarų ekonominį svorį, pastebėtume, jog nesant generalinės dvaro finansų srautų knygos, verčiau tai rekonstruoti, remiantis išlikusiais atskirų valdų derlių, činšo, padūmės mokesčių, išlaidų rejestrais, inventoriais, kurie, beje, autorės naudojamoje šaltinių bazėje minimi ne kartą, tik tam, aišku, prireiktų atskiro autonomiško sintetinio tyrimo.

Skyrius „Radvilos žmonės“ (p. 75–218) – konceptualiai stipriausia studijos dalis. Ypač vertingais laikytume poskyrius apie dvaro klientų rekrutavimo principus, klientų kategorijas, klientūros terminologijos problematiką, dvarų klasifikaciją, įvairius didikų-kliento individualaus tarpusavio santykio aspektus. Taip pat U. Augustyniak pastebėjimu, Kristupas II Radvila klientūros organizavime sprendė du uždavinius – tėvo suburtų klientų išsaugojimas ir naujų klientų verbavimas. Autorės teigimu, svarbiausią vaidmenį naujo kliento protekcijoje vaidino giminystės ryšiai, o žmogaus kvalifikacija buvo tik papildomas faktorius. Tai pavadinta „tarpklientūriniais ryšiais“. Sutiktume su tokia teze, išskyrus atvejus, kai dvaro klientais tapdavo svetimšaliai – architektai, meistrai, amatininkai, tarnaujantys didikų dvarų, pilių statybose. Tada kvalifikacijos kriterijus tapdavo tikrai esminiu. Kaip antraeiliai atrankos veiksniai paminėti religija (kalvinistų tikėjimas) ir geografinis artumas (teritorinis ryšys). Skyriuje pateikta nemažai įdomios medžiagos apie klientų rekrutavimo mechanizmo ypatumus: klientų laisvę po patrono mirties pasirinkti naują patroną, klientus, tarnaujančius vienu metu dviem patronams, kolektyvinius verbavimo atvejus. Analizuojant klientų motyvą tapti Radvilos dvariečiais, akcentuoti šie interesai: garbė, asmeninis

ryšys su garsia didikų gimine, ekonominis išskaičiavimas. U. Augustyniak surinkti duomenys atskleidžia, jog Kristupo II klientais tapdavo įvairios socialinės kilmės atstovai, turėdavę galimybę avansuoti didiko dvare. Vienintelė šio klausimo spragelė – visiškai nepalietas realiai egzistavęs toje epochoje miestiečių-dvaro klientų faktas⁴.

Pažymėtume vertingą tyrinėtojos įdirbį svarstymuose apie klientūros terminologijos problemas (p. 109–112). U. Augustyniak manymu, svarbus klientų pavadinimus paaiškinantis veiksnys – kliento priklausomybės nuo patrono laipsnis – labiau atitinka Lenkijos realijas, todėl tiesmukai netaikytinas LDK. Jos teigimu, tinkamiausia išeitis – prisilaikyti XVII a. šaltiniuose vartojamos terminijos ir neskubėti perimti anglosaksų istorinės literatūros sąvokų. Ji taip pat oponuoja A. Mačzakui, tvirtindama, jog lotyniškos kilmės terminas „klientas“ šaltiniuose nėra jau toks retas. Vis dėlto tyrinėtoja labiau linkusi vartoti „tarno“ (*shuga*) sąvoką, labai dažną dvaro kanceliarijos dokumentuose. Jos manymu, „tarno“ sąvoka laiškuose reiškė ne tik pagarbų kreipinį, bet oficialią apibrėžtį žmogaus, priklausiusio grupei, kurios atskirumas bajorų luomo viduje socialiai buvo pripažįstamas (p. 167). Iš viso autorei pavyko užfiksuoti 356 Kristupo II Radvilos tarnus-klientus. Pats mėginimas suregistruoti maksimalų Radvilos klientų skaičių – labai teigiamas, tačiau knygoje pateikiamas tokių dvariškių spektras tikrai neišsamus. Nesuprantama, kodėl autorė savo studijoje „apėjo“ dalies Kristupo II tarnų – J. Wechmano, S. Godačevskio, D. Bolto, M. Zabelos ir daugelio kitų išlikusią korespondenciją, taigi jų pavardžių neatsirado ir klientų asmenvardžių rodyklėje⁵. Laikantis U. Augustyniak siūlomos „tarno“ definicijos, laikant juo bet kurį didiko biurokratijos atstovą, susijusį su patronu finansiškai (p. 115), Kristupo II klientų spektras labai išsiplėstų, nes į tokių sąrašą dar reiktų įtraukti svetimšalius klientus, su kuriais Radvila sudarydavo trumpalaikius kontraktus⁶ bei privačios didiko kariuomenės, pilių įgulų karininkus, kurie gaudavo nustatytus jurgeltus. Svetimšalių tapimas klientais (p. 147) knygoje beveik išimtinai siejamas su karine tarnyba. Manytume, jog dėl kelių priežasčių to negalima teigti kategoriškai. Pirma, karinių Radvilos klientų skaičiaus kol kas niekas nėra paskaičiavęs (net karybos tyrinėtojas H. Wisneris). Kita vertus, tarp svetimšalių buvo verbuojama daug amatininkų. Dar nežinia ko tarp jų buvo daugiau – amatininkų ir pirklių ar karininkų. Autorė formuluoja svarbią išvadą, jog tarnu ar klientu nebuvo tampama visam laikui, bet „taip atsitikdavo“ įvairiuose gyvenimo ir karjeros etapuose, o santykiai tarp didiko ir kliento buvo koreguojami visoje jų tarpusavio kontaktų eigoje. Svarbiausias veiksnys,

⁴ A. R a g a u s k a s, Vilniečiai Winholdai – Radvilų klientai? (XVI a. pab. – XVII a. pr.). Kelios mintys apie didikų ir miestiečių ryšius, *Mūsų praeitis*, 2001, t. 7, p. 5–21.

⁵ Archiwum Głównie Akt Dawnych, AR, dz. V, t. 421, nr 17075; t. 95, nr 4344; t. 26, nr 1115; t. ?, nr 18205 ir t. t.

⁶ D. K a r v e l i s, Biržų pilies statyba 1637–1639 m. ir lokalinės visuomenės komunikacija, *Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija*, 2002 (atiduota spaudai).

nulėmęs stabilų didiko-kliento ryšio funkcionavimą ir niveliavęs abiejų subjektų socialinių pozicijų nelygumą, buvo bendros luominės priklausomybės suvokimas. Korespondencijos analizė leido autorei teigti, jog XVII a. pirmoje pusėje doktrininės bajoriškosios ideologijos vertybės (bajorystė, lygybė) vis dar buvo respektuojamos kasdieniniame politinės tautos gyvenime. Kliento lojalumas aptariamoje epochoje buvo suprantamas pirmiausia kaip individualus įsipareigojimas konkretaus patrono atžvilgiu. Dvaro tarnas neprivalėjo vykdyti kitų didiko giminės atstovų ar giminaičių pavedimų be aiškaus savo šeimininko nurodymo. Didiko nuomonė apie tarną šiam būdavo svarbesnė nei visuomenės opinija. Ryškiausiomis didiko patronato apraiškomis autorė nurodė buvus kliento gynybą ir protekciją. Daugelio savo tarnų atžvilgiu didikai neformaliai atliko teisingumo mato institucijos funkciją ir neretai užtikrindavo šių apsaugą prieš oficialius teismus. Knygoje pateikti įdomūs autorės pirmą kartą surinkti duomenys apie didikų dalyvavimą asmeninėse dvaro tarnų šventėse, rūpestį klientų šeimomis. Visa tai liudijo ypatingą jų tarpusavio santykį. Sunku nepritari tvirtinimui, jog Radvilos vykdė klientų šeimų socialinę globą, veikiami bendros religinės sąmonės. Šaltiniais pagrįstai dokumentuotas teiginys, jog klientai vylėsi Radvilos protekcijos, labiau orientuodamiesi ne į didiko asmenybę, bet į jo užimamą etmono urėdą. Etmono autoritetas buvo susijęs ir su galingos giminės atstovo statusu. Personalizuojant patronato protekcijos problemą prieita prie išvados, jog Kristupo II protekcinės galimybės per visą jo gyvenimą buvo mažesnės nei jo tėvo Radvilos Perkūno, o vėliau – sūnaus Jonušo. Nors istoriografijoje neturime minėtų didikų patronato tyrimų, autorės teiginys remiasi faktu, jog Kristupas I ir Jonušas savo klientų atžvilgiu disponavo senatorių ir dignitorių urėdų nominacinėmis galiomis.

Trečiasis studijos skyrius „Dvaras – aplinka ir gyvenimo stilius“ analizuoja ne dar vieną klientūros klausimą, bet pristato Radvilų dvaro kasdienybės vaizdą. Keletas pastebėjimų. Pirmia, monografijos paantraštėje apibrėžtai problemai – patronato mechanizmui – atskleisti čia nesutinkame beveik nieko naujo, išskyrus naujos, knygoje iki tol nenaudotos klientų korespondencijos citavimą. Antra, visas skyrius parašytas nedidelių teminių fragmentų principu, kuriuos sunku vienareikšmiai įvertinti. Kai kurie poskyriai, nepaisant to, jog „pamiršta“ generalinę studijos temą, nepaprastai vertingi, nes yra visiškai naujas žodis, ir ne tik surinktų šaltinių prasme, dvaro elito kultūros tyrimuose. Šiame kontekste išskirtume Radvilos dvarų Varšuvoje ir Vilniuje aprašymus (p. 223–225, 231–237), ypač originalus poskyris apie Radvilų medinius dvarus provincijoje (p. 244–251), didikų vaikų dvarus ir jų regulaminą (p. 272–275), Radvilų dvaro kultūrinės komunikacijos apraiškas edukacijos užsienyje metu (p. 284–290), naujų duomenų pateikta rašant apie įvairius dvaro kasdienybės momentus (transporto priemonės, laisvalaikio praleidimo dvare būdus, dvaro muzikinę kultūrą). Monografijoje pateikti autorės surasti kai kurių šaltinių (inventorių bei korespondencijos) tekstai yra publikuojami pirmą kartą.

Studija vertinga ne tik tuo, kad giliai pristato atskirus Radvilų dvaro funkcionavimo aspektus, bet ir tuo, kokius perspektyviai kelia naujus tirtinus klausimus. U. Augustyniak veikale nesutinkame detalios klientų universitetinio išsilavinimo rekonstrukcijos. Teiginiams apie klientų išsilavinimo lygmenį pasitelkiami kelių istoriografijoje plačiai aprašytų dvariškių pavyzdžiai (p. 129, 293–294). Manytume, jog tikrą klientūros alfabetizacijos vaizdą padėtų atskleisti tik prozopografinė užsienio universitetų matrikulų knygų bei tekstologinė proginės literatūros⁷, gimusios Radvilų dvaro klientų studijų Vakarų Europoje metu, analizė.

Kol kas menkai tirta praktinė Radvilų dvaro laidotuvių kultūros pusė. Istoriografija yra skyrusi dėmesio tik kondolencinei didikų korespondencijai, Radvilų mauzoliejaus Kėdainiuose istorijai, proginei laidotuvių literatūrai, 1641 m. vykusių Kristupo II Radvilos laidotuvių aprašymui. Tačiau kitų didiko dvaro atstovų, pirmiausia klientų mirtys ir laidotuvės, kaip sakralinis reiškinys, kaip kultūrinės komunikacijos fenomenas, lokalinės visuomenės dalyvavimas ritualizuotuose dvaro renginiuose, tebelieka „terra incognita“.

Autorės iškeltas socialinio patronato horizonto klausimas (p. 192–193) monografijoje iš esmės nesiimtas spresti. Radvilų patronato, apėmusio visą lokalinę dvaro visuomenę – nuo bajorų iki baudžiauninkų – socialinės ribos dar laukia savo Leopoldo Rankės. Knygoje gal kiek per mažai dėmesio skirta ir didiko patronato kaip politinės sistemos⁸ analizei.

Tyrinėtoja gerai išmano ir XVII a. antrosios pusės – XVIII a. šaltinių spektrą, tai įmanu spėti iš jos vadovaujama daktarinių disertacijų problematikos: Lenkijos bajorų vertybių sistema XV–XVIII a. pirmame ketvirtyje epitafijų šviesoje; Didikų administraciniai centrai LDK XVII a. antroje pusėje Radvilų valdų pavyzdžiu; Didžiosios Lenkijos Vienatos dvasininkija nuo tvano iki Stanislovo Augusto Poniatovskio laikų⁹. Tačiau abejotume dažno U. Augustyniak taikomo XVII a. antrosios pusės šaltinių medžiagos pateikimo šiame darbe tikslingumu, kadangi monografijos tyrimo fokusas nukreiptas tik į Kristupo II Radvilos dvaro nagrinėjimą. Tačiau skaitant kartais susidaro įspūdis, jog rašoma ne apie šio Radvilos, bet apskritai Radvilų giminės dvarų sistemos funkcionavimą. Kartais naudojama XVII a. pirmosios pusės medžiaga, tačiau ne iš Kristupo II dvarų gyvenenos. Štai ištisas poskyris apie klientų solidarumą, nukreiptą prieš patronus, parašytas remiantis kitų didikų (Radvilos Našlaitėlio, Radvilos

⁷ P.vz., J. A n d z i e i e v i c i u s, *Lithuanus, Disputatio theologica secunda* <...>, Lugduni Batavorum, 1648, p. D 1; J. P r o g u l b i c k i, *Samogitia, Disputatio theologica de Purgatorio Romaniensium*, p. A 1; [P. o r t u s A e m i l i u s], *Memoriae Illustrissimi <...> Domini Christophoro Radzivilii <...> publici luctus et privatae observantiae causa* <...> Heidelbergae, Typis Voegelinianis, 1603.

⁸ P. B u r k e, *Soziologie und Geschichte*, Hamburg, 1989, s. 98–101; J. T o p o l s k i, *Patronage und Klientel. Methodologische Erwägungen*, *Patronage und Klientel*, hrsg. v. H.-H. Nolte, Köln-Wien, 1989, S. 18–25.

⁹ <http://www.historia.uw.edu.pl/verhtml/Informator/Statystyki/doktoranci.htm>.

Perkūno) dvarų patirtimi (p. 175–176). Poskyryje apie Biržų pilį tik nedidelė pastraipa skirta 1636–1638 m. pilies restauracijai (stambiausiai Kristupo II patronavimo laikais), tačiau kažkodėl žymiai daugiau rašoma apie pilies statybinius darbus Boguslavo Radvilos laikais.

Nesutiktume, jog nuo šiol prasminga užsiimti tik vėlesnių Biržų-Dubingių Radvilų šakos kartų (Jonušo, Boguslavo – p. 217, pridurtume – ir Liudvikos Karolinos Radvilaitės) klientūros tyrimais. U. Augustyniak atliktas išsamus pozityvistinis Kristupo II Radvilos dvaro bajoriškos visuomenės tyrimas anaipol neišsemia pasirinktos temos. Protopografinio metodo taikymas ir visos šaltinių bazės (Sankt Peterberburgo, Minsko, Berlyno, Vilniaus saugyklų fondai) sutelkimas galėtų nuodugniau rekonstruoti Radvilų klientūros paveikslą.

Faktografinės ir istoriografinės pastabos. Kalbant apie olandiškų galvijų veislės recepciją tarp pionieriškų dvarų šalia Bielyčios, Deliatyčių kažkodėl neminimi Biržai (p. 57), tarp dvarų grūdų produkcijos realizavimo centrų praleistas vienas svarbiausių – Ryga (p. 58). U. Augustyniak panaudojo gausią dalyko istoriografiją. Bet žiūrint iš lietuvių istoriografijos pozicijų, reikia pasakyti, kad yra spragų, nepastebėtos kai kurios pozicijos¹⁰. Autorė dukart fiksuoja, jog XVII a. pirmosios pusės Radvilų dvarų amatininkų klausimą nagrinėja Lietuvos tyrinėtoja Aistė Paliušytė, tačiau nesiremia nė vienu jos darbu (?)¹¹. A. Paliušytės darbai neabejotinai būtų pravertę U. Augustyniak, aptariant ne tik dvaro personalo, bet ir kunstkamerų klausimus. Kalbant apie Radvilų Biržų pilies istoriografiją nutylėta apie Stanislovo Pinkaus, pirmojo įvedusio į istorijos mokslo apyvartą garsiąją 1637–1639 m. pilies statybos darbų knygą, tyrinėjimus (p. 221)¹².

Nežiūrint čia išsakytų pastebėjimų, verta konstatuoti, jog U. Augustyniak monografija yra svarbus indėlis į LDK XVII a. visuomenės elito istoriografiją, tyrimas plačiau atveria platų Radvilianos pasaulį, atspindi, kokie neišsemiami yra dvarų archivalijų klodai, perspektyviai nuteikia imtis tolesnių šaltinių paieškų bei formuluoja naujas tirtinas problemas.

Deimantas K a r v e l i s

¹⁰ N. K i t k a u s k a s, Biržų antrosios pilies pylimai, fosa, redutas, tiltas, *Architektūros paminklai*, t. 3, Vilnius, 1975, p. 136–156; A. B a u b l y s, Biržų tvirtovė ir miestas – Lietuvos DK protestantų mecenatų kunigaikščių Radvilų rezidencija (XVI–XVII a.), *Protestantizmas Lietuvoje: istorija ir dabartis*, Vilnius, 1994, p. 138–148.

¹¹ A. P a l i u š y t ė s tyrinėjimai: Mecenatas ir klientas Biržų Radvilų dvare XVII amžiaus I pusėje, *Menotyra*, 1996, Nr. 1; Dailė Biržų Radvilų dvare XVII a. pirmoje pusėje, *Kultūros istorijos tyrinėjimai*, t. 4, Vilnius, 1998; XVII a. Biržų Radvilų kolekcijos ir šiaurietiškujų „kunstkamerų“ tradicija, *Europos dailė. Lietuviškieji variantai*, Vilnius, 1994; Artyšci i rzemieślnicy na dworze Krzysztofa II Radziwiłła (1585–1640), *Przegląd Historyczny*, 2000, z. 2, s. 271–272 ir kt.

¹² S. P i n k u s, Biržų pilis, *Lietuvos pilys*, Vilnius, 1971, p. 245–276.

Andrzej B. Zakrzewski. **Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego XVI–XVIII w. Ustrój i funkcjonowanie: sejmik trocki.** Warszawa: Liber, 2000. 257 s.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) paviėtų seimelių veiklos tyrimai nuo pirmųjų bandymų apibrėžti teisinius veiklos kontūrus¹ ar išryškinti atskirų epochų savitumą² iki bandymo seimelių dokumentaciją naudoti aptariant valstybines problemas³, ar pritaikyti lenkiškąjį modelį iliustruojant „lietuviškais“ pavyzdžiais⁴ neužpildė išryškėjusių spragų. Nors ir buvo padaryta pradžia⁵, tačiau labiausiai trūko monografinio atskirų LDK seimelių veiklos aptarimo, jų specifikos išryškini mo. Tai pirmasis padarė lenkų teisės istorikas Andrzejus B. Zakrzewskis Varšuvoje išleidęs monografiją „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės seimeliai XVI–XVIII a. Struktūra ir funkcionavimas: Trakų seimelis“. Knyga išleista Varšuvos universiteto Teisės ir administracijos fakulteto iniciatyva 2000 metais. Šios monografijos pagrindu jau apginta ir habilitacinė disertacija.

A. B. Zakrzewskis pastaruoju metu paskelbė nemažai studijų, skirtų LDK parlamentarizmo, ypač paviėtų seimelių veiklos, problemoms⁶, todėl tikriausiai nesuklysi me autorių apibūdinami kaip vieną geriausių šios srities žinovų. Pasirodžiusi monografija tarsi apibendrino bei papildė ankstesnius jo darbus, atskleidė tolesnes tyrimų perspektyvas.

¹ И. Лаппо, *Великое Княжество Литовское во второй половине XVI столетия. Литовско-Русский совет и его сеймик*, Юрьев, 1911.

² K. A vi ž o n i s, *Bajorai valstybiniame Lietuvos gyvenime Vazų laikais*, Kaunas, 1940.

³ M. J u č a s, XVIII a. socialinės ir politinės problemos Lietuvos paviėtų seimeliuose, *Lietuvos istorijos metraštis*, 1973, Vilnius, 1974, p. 21–36; M. J u č a s, *Lietuvos ir Lenkijos unija*, Vilnius, 2000, p. 294–310.

⁴ W. K r i e g s e i s e n, *Sejmiki Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVII i XVIII wieku*, Warszawa, 1991.

⁵ H. W i s n e r, Przedsejmowy sejmik nowogródzki w latach 1607–1648, *Przegląd Historyczny*, 1978, t. LXIX, z. 4, s. 677–698.

⁶ A. B. Z a k r z e w s k i, Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego (polowa XVI – koniec XVIII w.), *Parlamentaryzm w Polsce we współczesnej historiografii*, Warszawa, 1995, s. 100–106; to paties, Marszałek powiatowy Wielkiego Księstwa Litewskiego – marszałkiem sejmikowym (XVI–XVIII w.), *Parlament, prawo, ludzie*, Warszawa, 1996, s. 356–361; to paties, Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego epoki stanisławowskiej (do 1788 r.). Zmiany w ustroju i funkcjonowaniu, *Ziemia północne Rzeczypospolitej Polsko-Litewskiej w dobie rozbiorowej 1772–1815*, Warszawa–Toruń, 1996, s. 59–66; to paties, Ograniczenie przez sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego monarszego prawa mianowania urzędników sądowych, XVII–XVIII w., *Lietuvos valstybė XII–XVIII a.*, Vilnius, 1997, p. 173–186; to paties, Szlachta Wielkiego Księstwa Litewskiego wobec odrębności Litwy w ramach Rzeczypospolitej (w świetle instrukcji sejmikowych XVI–XVIII w.), *Senosios raštijos ir tautosakos sąveika: kultūrinė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės patirtis. Senoji lietuvių literatūra*, t. 6, Vilnius, 1998, p. 261–278; to paties, Inter maiestatem ac libertatem, czyli szlachecka wolność wobec samodzierzawia, *Kultūrų sankirtos*, Vilnius, 2000, p. 282–293; to paties, Kierowanie obradami sejmików Wielkiego Księstwa Litewskiego (XVI–XVIII w.), *Studia z dziejów państwa i prawa polskiego*, t. V, Łódź, 2000, s. 139–149.

Monografija suskirstyta į penkis pagrindinius skyrius: įvadą (p. 9–21), „Bendrosios lietuviškų seimelių problemos Trakų seimelių pavyzdžiu“ (p. 23–130), „Seimelių ir suvažiavimų rūšys“ (p. 131–189), „Seimelių ir suvažiavimų kompetencija“ (p. 191–206), išvadas (p. 207–214) bei smulkesnius poskyrius. Knygos pabaigoje pateikta lentelė „Trakų seimeliai: direktoriai, pasiuntiniai, deputatai 1569–1790 metais“ (p. 215–235), rankraštinių bei publikuotų šaltinių, bibliografijos sąrašas (p. 237–249), sudaryta asmenvardžių rodyklė (p. 251–257).

Įvade aptaręs darbo tikslą, šaltinius ir svarbiausius bei naujausius šios srities tyrimus (tarp jų ir lietuvių kalba), autorius tyrimo objekto pasirinkimą motyvavo tuo, kad Trakų seimelis buvo tipiškas LDK seimelių veiklos pavyzdys (p. 9). Pasirinktos tiriamąjo darbo ribos – nuo XVI a. vidurio administracinių ir teismų iki XVIII a. pabaigos Ketverių metų seimo reformų. Itin taikliai pastebėta, kad svarbiausia seimelių tyrimo problema – atskirti teisinius momentus nuo praktikos, todėl dar ir šiandien, pasak A. B. Zakrzewskio, sunku suvokti ar tam tikras reiškinys atsirado dėl realaus politinių jėgų išsidėstymo, ar tai buvo norma, nusistovėjęs paprotys (p. 11). Todėl autorius kituose monografijos skyriuose savo dėmesį sukoncentruoja ne tik į teisinių normų aptarimą, bet ir į jų praktinio įgyvendinimo aspektą.

Antrajame skyriuje aptariami svarbiausi seimelių veiklos etapai ir dokumentai: seimelių sušaukimas, rinkimosi vieta, laikas, dalyviai, vadovavimas seimelių posėdžiams, bandymai daryti įtaką seimelių darbui, protestai, seimelių nutarimai bei instrukcijos ir kt. Itin svarbus akcentas, jog autorius, pritardamas Adamo Lityńskio nuomonei, į Trakų seimelį žiūri kaip į vieningą instituciją, tačiau priklausomai nuo susirinkimo tikslo turinčių skirtingus pavadinimus (p. 23). Nemažai vietos autorius skiria seimelių dalyvių (ne tik bajorijos, bet ir karių, dvasininkų) bei jų statuso aptarimui pastebėdamas, jog šis klausimas iki šiol kelia nemažas diskusijas aptariant ir Lenkijos seimelių veiklą (p. 38). Monografijoje taikliai pastebima, jog norint nustatyti seimelio dalyvių skaičių, negalima remtis instrukcijomis ar laudomis, nes daugelis bajorų nemokėjo pasirašyti arba nepritardami seimelių nutarimams tiesiog juos ignoravo ir tik Saksų dinastijos valdymo laikais po seimelių dokumentais pradėta pasirašinėti gausiau (p. 51). Autorius mano, jog norint nustatyti bendrą seimelio dalyvių skaičių, daug patikimiau remtis balsavimo dedant brūkšniukus rezultatais (p. 53–54), tačiau nereikėtų užmiršti, jog ir šie rezultatai, ypač jų suvestinės, dažnai gali suklaidinti⁷. Nemažai dėmesio studijoje skiriama balsavimo procedūrai aptarti. Konkretūs

⁷ Pasitelkiant balsavimo žymint brūkšniukus rezultatus nereikėtų užmiršti, jog 1) galimi įvairūs balsavimo procedūrų variantai, 2) galimos klastotės ar per neapdairumą įveltos klaidos, žr. M. W r e d e, Elekcja posłów na sejm, Proszowice 1689. W sprawie zasad głosowania na sejmikach przedsejmowych, *Przegląd Historyczny*, 1985, t. LXXVI, z. 2, s. 269–288; apie tai taip pat rašoma: R. J u r g a i t i s, 1706 m. vasario 6–10 d. elekcinis-tribunolinis Rečicos seimelis: Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo deputatų rinkimo procedūra, *Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija*, 2002, t. LIII, p. 52–58.

pavyzdžiai iš Trakų seimelyje vykusių balsavimo peripetijų vaizdingai atskleidžia iki tol mažai nušviestą temą. Supažindindamas su svarbiausiais seimelių dokumentais autorius nemažai dėmesio skiria fragmentiškai istoriografijoje aptartiems protestams. Be to, pastebima, jog instrukcijos bei laudos kartais buvo pavadinamos ir kitais terminais. Autoriaus bandymą seimelių instrukcijas suskirstyti į keturias pagrindines dalis (p. 122–123) vertintume atsargiai, nes asmeniniai bajorų prašymai (*petita*), nors ir labiausiai domino seimelių dalyvius, tačiau vargu ar užimdavo didžiausią instrukcijų teksto dalį. Taip pat šiame skyriuje aptarti Trakų seimeliuose kilę konfliktai ir bandymai juos sureguliuoti teisinėmis priemonėmis.

Trečiajame skyriuje aptariami priešseiminiai (*przedsejmowy*), reliaciniai (*relacyjny*), elekciniai (*elekcyjny*), tribunoliniai (*deputacki*), ūkiniai (*gospodarski*), tarpuvaldžio (prieškonvokaciniai-kaptūriniai (*przedkonwokacyjny-kapturowy*), priešelekciniai (*przedelekcyjny*)) seimeliai ir jų veikla, o taip pat kariniai surašymai ir suvažiavimai. Atkreiptinas dėmesys į autoriaus puikiai išnagrinėtus šių seimelių veiklos teisinius niuansus. A. B. Zakrzewskis, remdamasis Lietuvos Statutais, seimo konstitucijomis, privilegijomis bei Lenkijos seimelių veiklos praktika, aptarė Trakų seimelių sušaukimą, pasiuntinių į seimus, pavieto urėdininkų, deputatų į Lietuvos Vyriausiąją Tribunolą rinkimus. Atkreiptas dėmesys ir į tam tikras tendencijas, pvz., XVII a. po keletą kartų pasiuntiniais į seimus buvo renkami Sapiegu, Pacų, net keliolika kartų Oginskių giminių, tačiau nepastebėta Radvilų atstovų. Tačiau Trakų seimelyje dažniau pasiuntiniais į seimus buvo renkami iš vidutiniosios bajorijos Naruševičių, Stravinskių, Ukolskių, Römerių, Vazgirdų giminių (p. 136–137). Deputatais į Lietuvos Vyriausiąją Tribunolą XVII a. dažniausiai buvo renkami Oginskių, Bychovcų, o XVIII a. – Ukolskių, Römerių, Vazgirdų, de Raesų giminių atstovai (p. 177). Nemažai dėmesio skiriama iki šiol kontroversiškai istoriografijoje aptartų ūkinių seimelių veiklai nušviesti. Pastebima, jog ūkiniai atsirado iš tribunolinių seimelių, o jų pradžios galima ieškoti jau 1613 m. (p. 178). Pabrėžiama, kad mažai išliko tarpuvaldžio metu veikusių seimelių medžiagos, o visuotinai deklaruota teisė elekciniuose seimuose dalyvauti *viritim*, buvo tik fikcija (p. 186).

Ketvirtajame skyriuje autorius, aptardamas seimelių ir suvažiavimų kompetenciją, apibūdina Trakų seimelyje svarstytus išdo, karinius klausimus, globos ir labdaros, Trakų pavieto teismui ir seimeliui skirtų pastatų statybos bei pagalbos bažnyčios statybai ir remontui reikalus, kitas problemas. Pastebėta, jog seimeliai kontroliavo mokesčių rinkėjus (p. 192), dažnai prisiimdavo įsipareigojimus padėti nelaimės ištiktiems bajorams – padegėliams (p. 199), nustatydavo mokesčius nuo tarnybos pas žydus ir totorius, skirtus vienuolių paramai, Vilniaus bažnyčių remontui (p. 203) ir kt. Tačiau pasigendame šių klausimų struktūrinės išraiškos seimelio dokumentuose aptarimo, todėl lieka neaišku, kurios iš šių problemų sudaro didesnę dalį ir yra svarbesnės, o kurios yra tik antraeilės.

Išvadose dar kartą pabrėžiama tribunolinių seimelių reikšmė (p. 208–209), kurių kompetencija nuolat augo. Tai siejama su faktu, jog šie seimeliai rinkdavo ne tik deputatus į Lietuvos Vyriausiąjį Tribunalą, bet sprendavo ir kitus svarbius klausimus. Taip pat pastebima, kad seimeliai LDK nedaug kuo skyrėsi nuo Lenkijos, turint omenyje jų funkcionavimą, tačiau organizaciniuose momentuose autorius pastebi tam tikrų skirtumų, ypač pradinėje seimelių veiklos fazėje. Neužmirštama ir tai, jog Švietimo epochoje LDK seimeliai tapo savotišku pavyzdžiu Lenkijai, o kai kurie pavyzdžiai XVIII a. antroje pusėje buvo pritaikyti visai Abiejų Tautų Respublikai (pvz., tribunolinių seimelių rinkimasis vasario mėnesį ir kt.). Trakų seimelio veiklos pavyzdžiu daroma išvada, kad bėgant laikui didikai palaiptams vis rečiau ir rečiau atvykdavo į seimelius. Senatoriams apsilankymas seimeliuose taip pat netapo pareiga (p. 213). Šie svarbūs tyrimų rezultatai daugeliu atvejų išryškina LDK seimelių veiklos specifiką.

Darbe pasitaiko ir tam tikrų netolygumų. Fragmentiškai aptartos LDK parlamentarizmo ištakos (p. 19–20), toli gražu, neatspindi šio reiškinio sudėtingumo. Atsirado spragų monografijos pabaigoje spausdinamoje lentelėje (pvz.: Trakų seimeliui 1764 m. elekciniame seime atstovavo LDK įždininkas Antanas Važynskis (*Antoni Wazyński*) ir Trakų žemės teismo teisėjas Steponas Dominykas Romeris (*Stefan Dominik Römer*), o 1766 m. ordinariniame seime – Trakų pakamaris Vladislovas Ukolskis (*Wladyslaw Ukolski*) ir Trakų žemės teismo teisėjas Vazgirdas (*Wazgierd*)⁸). Suprantamos ir pagrįstos autoriaus pasirinktos chronologinės ribos „nuo reformų iki reformų“, tačiau galbūt nereikėjo ignoruoti, bent jau gale pateiktoje lentelėje, ir tų kelerių likusių metų iki paskutiniojo Gardino seimo⁹, nes kitos tokios Trakų seimelio istorijos vargu ar besulauksime. Dėl plačių monografijos chronologinių ribų liko nepalietas ir kitas, manytume, itin svarbus ir dažnai istoriografijoje ignoruojamas aspektas, įgalinantis geriau suvokti praktinius seimelių veiklos momentus – tai deklaracinių principų realizavimo galimybės parlamentinėje praktikoje. Seimelių pasiuntinių aktyvumas Abiejų Tautų Respublikos seimuose ir iš to išplaukiančios galimybės realizuoti instrukcijose suformuluotus teiginius, o taip pat jų atspindžius seimų konstitucijose bei reliacinių seimelių nutarimuose, manytume, yra ta grandinė, kuri dažnai ignoruojama ir daugelyje Lenkijos seimelių veiklos tyrimams skirtuose darbuose. Norint įgyvendinti šį sumanymą, reikia pasitelkti daugeliu atvejų dar nepublikuotus seimų dienoraščius. Išsibarstę jų nuorašai bei skirtingi variantai ap sunkina šį darbą, dėl to greičiausiai ir

⁸ *Dyaryusz Seymu electionis między wsią Wolą y miastem Warszawą odprawionego <...> zebrany R. P. 1764 w Warszawie, žr. Posłowie; Dyaryusz Seymu Walnego Ordynaryinego odprawionego w Warszawie Roku 1766 <...>, Zebrany w Warszawie, žr. Series posłów.*

⁹ Trakų seimeliui 1793 m. Gardino seime atstovavo Trakų žemės teismo teisėjai Jokūbas Godačevskis ir Juozapas Karlovičius, Porovsėnų seniūnas Antonijus Klečkovskis, Volkovysko kardininkas Mykolas Šolkovskis, žr. Д. И л о в а й с к и й, *Гродненский сеймъ 1793 года. Последний сеймъ Речи Посполитой*, Москва, 1870, с. 266.

atsisakoma šio sumanymo. Tai padaryti būtų kiek lengviau siaurinant chronologines ribas. Pagal šio darbo pobūdį, tikriausiai suprantama, jog šį sumanymą autoriui tiesiog fiziškai būtų buvę sudėtinga realizuoti. Tad visa tai tyrinėtojams dar teks pabandyti įgyvendinti ateityje.

Kai kur pasitaiko nereikšmingų korektūros klaidų (p. 169, 211, 223, 245). Tenka apgailestauti, kad kai kurios temos, autoriaus išsamiai aptartos kituose darbuose, monografijoje buvo itin „suspaustos“ (pvz., istoriografijos pristatymas ir kt.), o šalia archyvinių nuorodų nepateikti tikslūs dokumentų pavadinimai.

Tad A. B. Zakrzewskio monografija, išsiskirianti gausia faktografinė medžiaga bei teoriniais apibendrinimais, yra ne tik Trakų seimelio veiklos rekonstrukcinis modelis (pagyventas kitų LDK seimelių veiklos analogijomis), bet ir naujas žingsnis LDK parlamentarizmo istorijos tyrimuose. Kai kurios problemos monografijoje plačiau aptariamos pirmąkart istoriografijoje, todėl gerokai pagilina mūsų suvokimą apie LDK seimelių funkcionavimą. Tikriausiai nesuklysimė monografiją apibūdinami ir kaip pirmąjį bandymą pateikti LDK seimelių istorijos tyrimų sintezę bei išryškinti jų veiklos specifiką.

Apibendrinant akcentuotina, jog tolesni LDK seimelių veiklos tyrimai be A. B. Zakrzewskio monografijos bus itin komplikuoti ne tik dėl to, kad čia puikiai išnagrinėti teisiniai klausimai, bet ir dėl to, jog teks lyginti bei ieškoti analogijų Trakų seimelio veikloje. Tai tik padidins aptariamo darbo vertę ateityje. Kadangi parlamentarizmo istorijai skirtų tyrimų iki šiol stokojama, manytume, jog būtų prasminga šią studiją išversti į lietuvių kalbą ir išleisti Lietuvoje.

Robertas J u r g a i t i s

Słownik sarmatyzmu: idee, pojęcia, symbole. Pod red. Andrzeja Borowskiego. Kraków: Wydawnictwo literackie, 2001. 255 s.

Knyga palieka keistoką įspūdį. Galbūt dėl to, nors ji veikiau priklauso mokslo populiarinimo sričiai, apie ją norėčiau pasidalyti savo mintimis.

Gana nedidelėje knygelėje (iš viso 225 psl.) sutalpinti 93 įvairių kultūros istorijos sąvokų ir reiškinių aptarimai. Rašytinio teksto monotoniją praskaidrina 22 iliustracijos. Tokia būtų statistinė knygos charakteristika. Kur kas kebliau apibūdinti, kokiam skaitytojui skirtas leidinys. Pernelyg mažas europietiško konteksto įvedimas, gana laisvas manipuliavimas stereotipinėmis Lenkijos istorijos sąvokomis ir istoriografijoje paplitusiais teiginiais perša mintį, kad rengėjai orientavosi į pasiskaičiusį skaitytoją. Gal į studentą? Knygos sudarymo ir leidimo vieta (Krokuva) tik patvirtintų

tokį spėjimą. Leidinio pabaigoje pateikiamas labai jau „rinktinis“ literatūros sąrašas taip pat labiau panašus į paskaitų ciklą klausančio studento savišvietai skirtų knygų krūvelę. Bet jei knyga skirta ir studentui, tai tikrai ne vokiečiui, ne ukrainiečiui ar lietuviui.

Aptariamas leidinys leidžia ne tik „pasklaidyti“ lenkiškos kultūros istoriografijos sąvokų supratimą, bet ir suteikia progą pagalvoti, ar Lietuvos istoriografijoje nėra pribrendęs savotiško kultūros istorijos žodyno leidimas. Lietuvos kultūros istorijos tyrinėjimai iki šiol dažniausiai lieka atskirų smulkių problemų analizavimo rėmuose, arba pernelyg apibendrinančiose ir tik bendrą supratimą pateikiančiose studijose. Šis sarmatizmo simbolių aiškinimo pavyzdys gali būti naudingas pasirenkant tokio žodyno principus.

Knygos sudarymo principai ir patys sąvokų aptarimai palieka pernelyg daug abejonių, kad būtų galima jas nutylėti. Visų pirma rengiant žodyno tipo leidinį visuomet tenka laikytis tam tikrų iš anksto jį nusakančių ir rengimą įpareigojančių taisyklių. Nors leidėjai apdairiai įvade apsidraudė, kad galbūt kiekvienas galėtų rasti, kokia tema ar reiškinys praturtintų leidžiamą žodyną (p. 10), vis dėlto vieningumo akivaizdžiai stokojama. Temų pasirinkimo principas nėra grindžiamas ištirtumo lygiu (įtraukiant tik plačiau tyrinėtus reiškinius), nėra siekiama visapusiškai informuoti apie istorinę sarmato aplinką (buitis, politika, karai, menas ir pan.) ar išdėstyti kultūrinių reiškinių tarpusavio veikimo schemą. Tokiu būdu pasirinktos straipsnelių temos tampa vienu subjektyviausiu ir skaitytojui „primetamu“ sarmatizmo supratimo principu. Vienas iš pagrindinių bet kokio žodyno būdingų bruožų – priešingų arba gretimai egzistuojančių reiškinių sąvokų įtraukimas. Pernelyg įnoringas būtų bandymas šalia medžioklės (p. 119) ieškoti ir žvejybos ar uogavimo, o šalia svaigalų (p. 210) – rūkalų ar saldumynų aptarimų. Pastarieji neištraukti ir iš tikrųjų buvo kur kas mažiau reikšmingi anuometinėje kultūroje, tačiau kai kurioms temoms, regis, vietos buvo galima ir derėjo rasti. Šalia moters (p. 81) kultūrinėje epochoje aptarimo galima buvo įtraukti ir vyro sąvoką, šalia velnio (p. 31) – angelo, šalia mokyklos (p. 194) – špitolės, šalia kalbos (p. 116) – rašto, o šalia škaplieriaus (p. 194) – rožinio.

Kita dažna žodynų rengimo problema – kai kurių sąvokų aptarimų persipynimas. To išvengti paprastai neįmanoma, tačiau galima pasistengti tokias sąvokas analizuoti viename straipsnyje arba griežtai išryškinti jų skirtumus įvairiuose aptarimuose. Šiame leidinyje gerokai dubliuojasi ginklo (p. 20) ir kardo (p. 194), dienoraščio (p. 32) ir atsiminimų (p. 131), emblemos (p. 39) ir sistemos (p. 187), Švč. M. Marijos bei šventųjų gerbimo (p. 94, 97) ir šventųjų gyvenimų (p. 239) straipsneliai. Neneigiant mirties supratimo vertės ir reikšmės kultūrai, vis dėlto pernelyg išplėstas atrodo jos aptarimas net aštuoniuose straipsniuose (p. 15, 25, 27, 43, 142, 145, 152, 206). Labiausiai abejotinas atrodo istoriografijos suskirstymas į du skyrelius – legendinę (*bajeczna* p. 61) ir sarmatišką (*sarmacka* p. 63). Ir vieną, ir kitą iš tikrųjų galima įvardyti kaip legendinę, o jų sutelkimas viename aptarime tik būtų parodęs tam tikrus vykusius istorinės sąmonės pokyčius.

Daugumoje straipsnelių reiškiniai aptariami tik iš literatūrinės pusės – jų supratimą ir funkcionavimą stengiamasi paaiškinti gausiomis citatomis, paminėjimais literatūroje. Be abejo, toks reiškinų iliustravimo būdas liudija pasirinktus principus ir galimybes pasinaudoti spausdintais šaltiniais, tačiau tradicija ir papročiai ne visada tinkamai ar pakankamai plačiai atspindimi literatūroje. Pasirinkdami „literatūrinio sarmatizmo“ kaip objekto pobūdį, autoriai labai apriboja savo temą. Kitas trūkumas – jau minėtas pernelyg menkas žvilgsnis į europinius kultūros reiškinius. Visai tuo nenorėčiau aiškinti, kad prieš pradėdant aptarinėti svaigalus (p. 210) Lenkijoje, derėtų suminėti tuo metu Europoje plačiausiai paplitusias vynu rūšis. Veikiau svarbiausia tai, kad dauguma reiškinų buvo perimta iš Vakarų Europos kultūrinės tradicijos tiesiogiai ir vėliau patyrė tam tikras transformacijas, arba įgavo tam tikrą specifiškumą. Šiame leidinyje, pavyzdžiui, *Ars moriendi* apraiškos pristatomos (p. 15) kaip susiformavusios Lenkijoje ir LDK, nors iš tikrųjų tai reiškinys, panašiomis ar tokiomis pačiomis formomis funkcionavęs visoje Europoje. Labiausiai čia koją pakiša pati sarmatizmo chronologija. Autoriai, nors ir tiksliai įvade neapsibrėžia, daugumoje skyrelių lieka ištikimi tradiciškai „vadovėlinei“ XVI a. vidurio – XVIII a. pabaigos sarmatizmo chronologijai. Tuo tarpu sarmatizmo tradicija iš esmės formavosi jau esamų ir egzistuojančių papročių sistemoje, transformuotoje XVI a. pradžioje prasipylusio žvilgsnio į Vakarų, o ypač – į Rytus. Todėl tradicijos supratimui visų svarbiausios būtent ankstyvosios konkrečių reiškinų apraiškos. Apsibrėždami savo požiūrio lauką tik sarmatizmo reiškiniais, rengėjai akivaizdžiai nesugebėjo išgryninti ribos tarp senosios Lenkijos kultūros (*staropolska*) apskritai ir sarmatizmo (*sarmacka*).

Sarmatiškoji kultūra Lenkijos istoriografijoje paprastai apibrėžiama kaip XVI a. pirmoje pusėje susižavėjimo Rytai bei senųjų kultūrinių tradicijų įtakoje susidariusi kultūrinė sistema, tuo išsiskirdama Vakarų Europos kultūriniame kontekste. Legendinė lenkų kilmės iš sarmatų istorija padovanojo jai sarmatizmo terminą. LDK vyravusi kultūrinė terpė buvo nepaprastai artima lenkiškajai, turėjo daugumą tų pačių komponentų (taip pat ir žavėjimąsi Rytai), tačiau skyrėsi visų pirma ideologine ir pamatine skirtingos kilmės teorija. Šiame straipsnelių rinkinyje iš tikrųjų liko neapžvelgta ir tik marginališkai tepaminėta Palemono kilmės teorija. O būtent ji Lietuvos kultūros istoriografijoje tampa didžiausia kliūtimi tiesiogiai tapatinti sarmatiškos kultūros modelį su vyravusiu LDK. Kitas dalykas – LDK XVI–XVIII a. kultūra formavosi veikiant kitokios tradicijos, palikusios skirtingus požymius ir vėlesnėje kultūroje. Panaši dėvimų rūbų mada, nešiotos šukuosenos ar ginklai dar neleidžia tiesiogiai į LDK perkelti ir kultūros istorijos epochų periodizacijos. Kokia ji, kiek artima ir kiek ją galima sutapatinti su Lenkijos kultūros epochomis – kol kas istoriografijoje išlieka atviru klausimu.

Išsakyta kritika iš esmės netaikoma dėstomai medžiagai – dažniausiai ji korektiška ir tikslī, dėstymo stilius – patrauklus ir informatyvus. Tiesa, sunku patikėti kartais

išsakytais mažai argumentuotais teiginiais, kaip antai, jog dėl savo humanistinio išsilavinimo bajorija ilgais ir šaltais žiemos vakarais dažnai leisdavo laiką skaitydama knygas (p. 90), juolab, kad čia pat pateikiamas ir kitas „laisvalaikio leidimo būdas“ – netikėtai vykti pas kaimyną ir suvalgyti jo maisto atsargas (p. 93). Teisybės dėlei dera pažymėti, kad tokių teiginių nėra daug. Leidinys sudaro puikią galimybę palyginti lenkų ir lietuvių kultūrinius panašumus ir skirtumus. Žinoma, plačiausiai tuos skirtumus ir panašumus galėtų parodyti LDK kultūros reiškinių žodynelis...

Mindaugas P a k n y s

Naujas „Lietuvos istorijos šaltinių“ tomas (Kada šaltiniai virs upe?)
Vyskupo Ignoto Jokūbo Masalskio Kauno dekanato vizitacija 1782 m. = Wizytacja dekanatu Kowieńskiego z 1782 r. przez biskupa Ignacego Jakóba Masalskiego. (Fontes historiae Lituaniae = Lietuvos istorijos šaltiniai = Źródła do dziejów Litwy; Vol. 6). Sud. ir parengė V. Jogėla. Lietuvių katalikų mokslų akademija, Lietuvos istorijos institutas, Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademijos leidykla, 2001. XVI + 943 p.

Pagaliau sulaukėme istorikų Vytauto Jogėlos (sudarytojas), Romualdo Firkovičiaus bei Rimanto Jaso beveik dešimtmetį rengtos ir verstos „Vyskupo Ignoto Jokūbo Masalskio Kauno dekanato vizitacijos 1782 m.“ (toliau – „Vizitacija“) publikacijos. Tai jau šeštasis „Lietuvos istorijos šaltinių“ (*Fontes Historiae Lituaniae*) serijos, pradėtos leisti 1971 m. Romoje, Lietuvių katalikų mokslo akademijos Istorijos sekcijos iniciatyva, tomas. Skaičiuojant Lietuvoje subrandintą šios serijos derlių, „Vizitacija“ yra antroje vietoje po 2000 m. išleistos Arūno Streikaus parengtos knygos „Lietuvos vyskupai ir kankiniai sovietiniame teisme“. Tačiau akivaizdu, kad „Vizitacija“ siejasi ir pratęsia ne minėtą veikalą, o Pauliaus Rabikausko parengtus „Pranešimus“ (*Relationes status Dioecesium in Magno Ducatu Lituaniae*, t. 1, 1971; t. 2, 1978) ir Pauliaus Jatulio sudarytą „Kodeksą“ (*Codex Mednicensis seu Samogitiae Dioecesis*, t. 3, 1984; t. 4, 1989). Kita vertus, rengėjams daugeliu atvejų teko eiti nepramintu taku, nes Lietuvoje tokio pobūdžio ir apimties kompleksinio istorinio šaltinio publikacijos dar neturėjome. Tiesa, 1998 m. „Aidai“ išleido Liudo Jovaišos ir Juozo Tumelio parengtą 1579 m. „Žemaičių vyskupijos vizitaciją“, beje, tapusią pirmuoju serijos *Fontes ecclesiastici historiae Lithuaniae* tomu. Tačiau pastaroji chronologijos, kalbos, turinio, apimties požiūriu akivaizdžiai skiriasi nuo aptariamąsios „Vizitacijos“. Tad galime sutikti su darbo įkvėpėju V. Jogėla, kad „skaitytojui pateikiamas retas istorijos šaltinis“ (p. V).

Kaip ir kitus panašaus pobūdžio leidinius šį sudaro pratarmė, įvadas, pradžioje pateiktas rankraščio apibūdinimas ir publikacijos parengimo principų paaiškinimas (p. V–XVI). Darbo pabaigoje skaitytojas ras žodynelį, kurį sudaro „Retesnės liturginės sąvokos“ (p. 867–876), „Audiniai“ (p. 877–880), „Įvairios sąvokos“ (p. 881–

886). Pateiktos asmenvardžių (p. 885–906) ir vietovardžių (p. 907–943) rodyklės, kurias parengė Giedrius Lelkaitis. Pirmąją knygos dalį, pavadintą „Kauno dekanato vizitacija 1782 m.“ (p. 2–571), sudaro devyniolikos parapijų: Aukštadvario, Babtų, Darsūniškio, Gegužinės, Jiezno, Karmėlavos, Kauno, Kietaviškių, Panemunės, Paporčių, Prienu, Rumšiškių, Semeliškių, Skarulių, Stakliškių, Užuguosčio, Vandžiogalos, Žaslių, Žiežmarių – vizitaciniai aprašymai. Antroje dalyje „Kauno dekanato parapijų aprašymas 1784 m.“ (p. 572–866) (toliau – „Aprašymai“) pateikti jau dvidešimt dviejų parapijų (be išvardytų, dar apibūdintos Kazokiškių, Labūnavos ir Marijampolės parapijos) vadinamieji „topografiniai“ aprašymai.

Darbo struktūra rodo, kad jame publikuojami du savarankiški šaltiniai, kurie skiriasi ne tik chronologija, bet ir pobūdžiu – juk „topografinio aprašymo“ niekaip nepavadinsi „vizitacija“. Šiuose 1784 m. „Aprašymuose“ dėmesys sutelktas į lakoniškus, primenančius kryžiuočių žvalgų XIV a. Lietuvos kelių aprašymus, vietovių apibūdinimus. Juose, akcentuojant komunikacijas, vardijami parapijos ribose esantys kaimai, miesteliai, artimiausios bažnyčios, keliai, ežerai, upės, miškai, malūnai ir pan. Tuo tarpu „Vizitacijoje“ pagal Bažnyčios kanonus ir vyskupo pageidavimus pateikiamas platus parapijos bažnyčios inventorių, į kurį įėjo altorių, brolių, zakristijos, šventoriaus, knygų, atlaidų, fundacijų, špitolių aprašymai; apibūdintos vienuolynams priklausiusios bažnyčios, parapijoje esančios koplyčios, klebonija, išnuomotas nekilnojamas turtas, klebonijos palivarkai, jų kilnojamas turtas, valdiniai, pajamos ir išlaidos, nuosavybės dokumentai; pateiktas parapijos aprašymas, be kita ko, paminint gydytojus ir vaistininkus, amatininkus, kapines, kitatikius ir mokyklas. Taigi knygos **pavadinime neatsispindi publikuojamų dokumentų chronologija ir pobūdis**. Nėra abejonės, kad „Aprašymai“ papildė „Vizitacijos“ duomenis, ypač tuos, kuriuose atspindi padėtis parapijoje; taip pat akivaizdu, kad „maloniajam skaitytojui bus įdomu pakeliauti XVIII a. pabaigos keliais ir vietovėmis... ir jis pastebės įvairių pakitimų, kurie įvyko dekanate per dvejus metus“ (p. VI). Tačiau „malonusis“ skaitytojas tuo pačiu ir nuskriaudžiamas, nes iš knygos pavadinimo negali atspėti sudarytojo parengtos publikacijos pobūdžio ir apimties bei suprasti kilnių jo tikslų.

Publikuojamieji dokumentai išties iškalbingi ir atskleidžia plačią Lietuvos dvasinio gyvenimo panoramą ir kultūrinio bei socialinio landšafto topografiją. Be kilnojamojo turto, bažnytinių daiktų, ypač dominančių kultūros paveldo tyrinėtojus, čia rasime jau minėtų bažnytinių institucijų (altarijų, klebonijų, brolių ir pan.) aprašymus. Juose pateikta informacija nešabloniška, aprėpianti platų istorinį kontekstą, dažnai individualizuota. Antai Kauno klebonas ir dekanas Mykolas Pranckevičius, ant kurio pečių buvo užkrauta viso dekanato vizitacijos našta, aprašydamas bažnytinių sidabrą, nepamiršta priminti, kad „3 didelius sidabrinus kryžius, [rusų] įsiveržimo metu paliktus Prūsijoje, išpirkto savais pinigais“ (p. 29). Deja, bylinėdamasis su Kauno miestiečiais dėl bažnytinių sklypų, vėliau klebonas buvo priverstas juos parduoti

Varšuvos pinigų kalyklai. Taigi pateikta informacija atspindi ne tik sudėtingą bažnytinių brangenybų istoriją, įtemptus dvasininkijos ir miestiečių santykius, bet ir klebono požiūrį į šventas relikvijas. Kai kuriuos „Vizitacijoje“ pateiktus duomenis įvade apibendrino V. Jogėla. Jie atskleidžia dvasininkijos sudėtį (visose parapijose ir dvarų koplyčiose buvo daugiau kaip keturiasdešimt kunigų, neskaitant vienuolių), komunią priėmusiųjų skaičių (39 278), tautinę ir konfesinę padėtį (be katalikų, daugiausia lietuvių, gyveno nemažai žydų – 10 264), parapiinių mokyklų nepopuliarumą (jas telankė 211 vaikų). Autorizuotą parapijų aprašymą gerai atspindi dar vienas minėtojo M. Pranckevičiaus užrašytas epizodas. Gal norėdamas įsiteikti „apšviestajam“ vyskupui, jis atsiskleidžia kaip „preromantikas“, klebonijoje aptikęs „užmūrytą alavinę Veneros statulą pusės uolekties aukščio“ (p. 53). Deja, nesuprantantis stambeldystės meno, o dar ir „skrupulingas žmogus“ kunigas Mingaila, išvykus klebonui, liepęs „ta Veneros skulptūrą paalavuoti kaistuvus“ (ten pat). Aptartas epizodas iškalbingas ne tik religijos ir mitologijos, bet ir mentalitetų tyrinėtojams, dažnai besisukantiems nuvalkiotos empirikos interpretacijų rate.

Dvasininkijos mentalitetą, vertybines orientacijas, kurias smarkiai pakoregavo katalikiškos Apšvietos ideologija, gerai atskleidžia „Vizitacijoje“ sutinkami knygų sąrašai. Jų nėra daug, o ir apimtimi knygų rinkiniai Kauno dekanate buvo menki (išskyrus Kietaviškes, Prienus, Semeliškes). Tačiau sudarytojas ir vertėjai ne visur susidorojo su autorių, jau nekalbant apie leidinius, **identifikavimu** ir repertuaro atskleidimu. Netgi neturint po ranka rankraštinio šaltinio teksto, nesunku atspėti, kad tarp Kietaviškių bažnytinių knygų autorių minimas „kun. Horamovskis“ (p. 233) – tai Adomas Naramovskis, o „Jėzaus Draugijos vienuolis Motiejus Šembadas“ (p. 235) – Heimbachas; knygos „Ruduncta historica“ (p. 235) tikrasis pavadinimas „Rudimenta historica“ – tai plačiai naudotas ir daugelį kartų leistas (pavyzdžiui, 1737 m. Braunsberge) istorijos vadovėlis. Semeliškėse buvusio „Moralinės teologijos“ veikalo autorius Paulius Laymannas SJ kažkodėl mėgintas tapatinti su Žygimantu Liauksminu, beje, nuorodoje neteisingai nurodant jo pavardę *Luksminas* (p. 167), bet tai jau korektūros klaida. Akivaizdu, kad leidinių repertuaro rekonstrukcija, remiantis tokiu bibliografiniu požiūriu šykščiu tekstu, yra labai sunkus uždavinys. Tačiau visos galimybės nebuvo išnaudotos, tarkime, lyginant knygų sąrašus su analogiškais jų publikacijomis ar interpretacijomis. Dėl vietos stokos tepaminėsime Ludwiko Piechniko „Vilniaus Akademijos istoriją“, kurios ketvirtajame tome („Vilniaus Akademijos atgimimas 1730–1733“, Roma, 1990) yra pateikta tegul ir neišsami, bet korektiška turtingos Vilniaus universiteto bibliotekos fondo analizė. Grįžtant prie knygos kultūros klausimo Kauno dekanate, reikia pažymėti nemažus asmeninius knygų rinkinius turėjusius Prienu kleboną Mykolą Pranciškų Karpavičių ir minėtąjį M. Pranckevičių, „Vizitacijoje“ pareiškusių (nors jo niekas apie tai neklausė): „kitas įvairias savo nuosavas knygas, kaip antai: Bibliją su konkordancija, Pamokslininkus, Moralistus ir kt.,

suregistruotas atskirame sąraše, po savo mirties paliksiu bažnyčiai, išipareigodamas sąžinės atsakomybe, kad jos nebūtų nei parduodamos, nei paimtos“ (p. 34–35).

Nepaisant, regis, išsamaus „Žodynėlio“, tekste pasitaiko sąvokų, nesuprantamų ne tik plačiajam skaitytojui. Antai Kaune magistratas kasmet iš prastuomenės skirdavo tris *vitrikus*, kurie, „nepatarnavę bažnyčiai, negali tapti cechų seniūnais“ (p. 43); vitrikai (lot. *vitricus* – patėvis) sudarė savotišką konkurenciją špitolėje gyvenusiems seniems, bet „Žodynėlyje“ ar teksto komentaruose plačiau ši sąvoka nepaaiškinta. Kaune minima *miesto austerija* (p. 59), kurios paskirtis mįslinga. Neaiškus ir *Viešpaties kapo*, vaikščiojančio po miestą ir prašančio pašalpos, tipažas (p. 43), nes čia pat minimi ir *kapninkai* (p. 45). Kaip aiškėja iš lenkiško teksto, jie tapatinami su *kvestoriais* (*kwestarz*), tačiau pastarojo pavadinimo publikacijoje vengta. Čia galima iškelti poleminių klausimų: kiek tokio pobūdžio darbuose ir apskritai lietuviškoje raštijoje adaptuoti ar perimti lenkiški (vokiški ir pan.) terminai? Antai šio šaltinio publikacijoje buvo vengta kitur vartojamo (pavyzdžiui, minėtoje 1579 m. „Žemaičių vyskupijos vizitacijoje“) *kieliko* pavadinimo, keičiant jį *taurės* sąvoka. Viena vertus, nusikratyta lenkiškai-vokiško šleifo (lenk. *Kielich*; vok. *Kelch*), kita vertus, šalia liturginių reikmenų saugomos relikvijos, inventoriuje įvardintos kaip *taurės*, „skamba“ labai jau buitiškai. Čia galima prisiminti įėjusį į apyvartą *špitolės* pavadinimą, dėl kurio niekas galvos nebesuka.

Aptarę „Vizitacijos“ publikacija yra „subrandintas“ kūrinys, be jokios abejo-nės, tapsiantis kelrodžiu kitiems panašioms darbams. Liko neišvardyti kiti šios knygos privalumai: bene pirmą kartą pamėginta norminti istorinę tekstilės – šiuo atveju Bažnyčios naudotų audinių – terminiją; tik formaliai atrodęs trūkumu 1784 m. „Aprašymas“ neabejotinai praplės istorinės geografijos, socialinės istorijos ir netgi karybos istorijos tyrinėtojų galimybes. Kyla klausimas: kada sulauksime kitų Vilniaus, o ir Žemaičių vyskupystės vizitacijų publikacijų? Ir ne tik vyskupo I. J. Masalskio laikų. Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje saugomi Vilniaus vyskupystės 1633 ir 1653–1654 m. vizitacijų protokolai. Tyrinėtojams mažai žinoma ir plačiausia XVII a. minėtos vyskupystės 1673–1677 m. vizitacijos medžiaga. Jos metu vyskupas Mikalojus Slupskis aplankė 221 parapiją ir sukorė apie 6130 kilometrų (Waldemaro Franciszeko Wilczewskio duomenimis). Lietuvos valstybiniame istorijos archyve tyrinėtojai graibstyte graibsto storą ir nepatogią skaityti 1820 m. Žemaičių vyskupystės vizitacijos, kurią atliko vyskupas Juozas Arnulfas Giedraitis, bylą. Nemažai, pradėdant XVII a., vienuoliškųjų Lietuvos provincijų vizitacijų, kurios savo forma ir turiniu kiek skyrėsi nuo pasaulietinės dvasininkijos, dokumentų saugoma Lenkijos archyvuose.

Pradžia padaryta. Tikėkimės, kad ji paskatins tolesnius istorijos tyrinėjimus ir panašias šaltinių publikacijas.

Arvydas P a c e v i č i u s

Lietuvių literatūros istorija. XIX amžius. Sudarytojas ir vyr. redaktorius Juozas Girdzijauskas. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001. XIII + 902 p.

Jau banalybe tapusį pasakymą, jog kiekviena karta rašo savo istoriją, gyvenimas patvirtina vis iš naujo. Poreikis perrašyti istoriją ypač išauga po tokių politinių ir socialinių sukrėtimų ir pokyčių, kokius išgyveno Lietuva per paskutinįjį XX a. dešimtmetį. Įkvėpus laisvės oro visiems norėjosi kuo skubiau atsikratyti praeities šmėklų – primestų marksistinės ideologijos klišių. Ne išimtis buvo ir literatūros istorikai. Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas ėmėsi realizuoti didžiulį sumanymą – parašyti naują lietuvių literatūros istoriją, kurios pirmas tomas būtų skirtas senajai literatūrai, antras – XIX a., o trečias – XX a. lietuvių literatūros istorijai. 1995 m. buvo išleista Vytauto Kubiliaus parašyta XX a. lietuvių literatūros istorija. Mūsų aptariama knyga – kita įgyvendinta šio projekto dalis.

XIX a. lietuvių literatūros istorijos sudarytojas, vyriausias redaktorius ir daugelio tekstų autorius Juozas Girdzijauskas subūrė gausų literatūros tyrinėtojų kolektyvą, kuriame mokslinė patirtis ir gyvenimiška išmintis derėjo su jaunatvišku atvirumu naujovėms. Atskirų skyrių ir poskyrių autorius yra pats sudarytojas Juozas Girdzijauskas, Eligijus Daunoras, Vita Gaigalaitė, Algis Kalėda, Regina Mikšytė, Reda Pabarčienė, Gražina Pranckietytė, Rita Repšienė, Irena Skurdenienė, Paulius Subačius, Jonas Šlekys, Vanda Zaborskaitė, Janina Žėkaitė, Audronė Žentelytė.

Pasak J. Girdzijausko, naujos literatūros istorijos tikslas buvęs pasakyti „neiškreiptą tiesą apie lietuvių literatūrą“ (p. XI), o tiesos kriterijumi turėjo tapti „tauta – tautinės kultūros ugdymo interesai“ (p. XI). Psichologiškai suprantamas tokio kriterijaus pasirinkimas Atgimimo sąjūdžio veiklos ir tautinio atgimimo įkarštyje, natūralus ir suprantamas jis buvo nacionalizmo epochoje – XIX–XX a. sandūroje ar XX a. pradžioje. Tačiau nurimus politinėms audroms, Lietuvos valstybei stojus į ramaus kasdienio kūrybinio darbo kelią, literatūros istorija, parašyta remiantis tautiniu, o ne estetiniais kriterijais, šiek tiek dvelkia anachronizmu. Juolab, kad neretai šio kriterijaus ypač rigidiškai laikomasi. Tuomet, interpretuojant tam tikrus konkrečius istorinius faktus, tautinis kriterijus nustelbia ne tik estetinį, bet ir objektyvumo reikalavimą, taip iškreipdamas istorinį vaizdą. Kita vertus, tauta, tautinės kultūros ugdymo interesas kaip atrankos (bet ne vertinimo) kriterijus gali būti toleruojamas ir pateisinamas, kai norima iš reiškinų gausos ir įvairovės, kokia buvo XIX a. Lietuvos kultūra, o taip pat ir literatūra, pasirinkti vieną jos segmentą, šiuo atveju – lietuvių literatūrą.

Taigi knyga „Lietuvių literatūra. XIX amžius“ skirta lietuvių literatūros raidai XIX a. apžvelgti. Jau pats pasirinktas komplikuoatas ir neaiškus objektas rodo, kad knygos autoriai išsikėlė nelengvą uždavinį. Visų pirma kyła klausimų dėl pačios XIX a. sampratos, kuri ir Europos istoriografijoje nėra vienareikšmė. Lietuvos istoriografijoje įsitvirtina nuomonė, kad Lietuvos XIX a. netelpa kalendoriniuose rėmuose ir

piliečiais ir Lietuvos patriotais, kurie gynė Lietuvos savarankiškumą (p. 6). Tačiau nuosekliai laikytis modernios lietuvių tautos sampratos nepavyksta ir dėstyje, ypač aptariant istorines aplinkybes ir kultūrinio gyvenimo sąlygas, kur nuolat suplakamas bajoriškos politinės tautos ir modernios (valstietiškos) lietuvių tautos veikimas. Pavyzdžiui, galima iš knygos suprasti, kad ta pati moderni etnokultūrinė lietuvių tauta veikė 1794, 1830–1831, 1863–1864 m. sukilimuose, kūrė slaptas patriotines organizacijas bei draugijas (masonų, Karinių bičiulių, Filomatų, Filaretų etc.), o po 1863-ųjų metų platino slaptą lietuvišką spaudą, kūrė slaptas lietuviškas mokyklas ir kultūrines organizacijas (skirsnis „Tautos pasipriešinimas“, poskyriai „Kultūros židiniai“, „Draugijos“). Viskas stotų į savo vietas, jei poskyryje „Tautos situacija“ būtų aptarta realiai XIX a. pirmoje pusėje egzistavusi politinė tauta ir jos atstovai – nutautę ar nenutautę, dažniausiai unijinių pažiūrų Lietuvos bajorai, šalia kurios ir tam tikru masu kurioje formavosi moderni demokratiška lietuvių tauta. Šio pradžioje marginalinio proceso dalis buvo ir knygoje aprašoma lietuvių literatūra.

XIX a. lietuvių literatūros istorijos autoriai siekė kaip galima išsamiau pristatyti lietuvių dvasinę kultūrą, jos raidą, pagarbiai bent paminėti visus, kurie „nors kiek padėjo saugoti ir ugdyti mūsų tautos kultūrą“ (p. XI). Leidinys yra vadovėlinio tipo, todėl tikslingai buvo vengiama analizės ir polemikos, pirmenybę teikiant supažindinimui, referavimui. Knyga prisodrinta citatų, perpasakojimų, tad neretai gali atstoti antologiją. Knygos adresatas visų pirma yra masinis skaitytojas (mokiniai ir mokytojai, studentai ar šiaip besidomintys lietuvių literatūra smalsuoliai).

Autorių kolektyvo tikslai, noras visapusiškai aprėpti ir nepraleisti nė vieno lietuvių kultūros sklaidos aspekto, matyt, bus nulėmę knygos sandarą, sudėtingą jos struktūrą.

Pirmieji trys skyriai (I – „Bendra amžiaus charakteristika“, II – „Kultūrinis literatūros kontekstas“, III – „Estetinis literatūros kontekstas“) skirti plačiausioms lietuvių raštijos egzistavimo sąlygoms aptarti ir užima bene ketvirtį knygos. Pagirtinas toks didelis dėmesys tam, kas, rodos, vyksta šalia literatūros, bet neišvengiamai veikia, o gal neretai net lemia jos raidą.

Pirmame skyriuje, skirtame bendrai amžiaus charakteristikai (aut. J. Girdzijauskas), atkreipiamas dėmesys į dvi amžiaus dominantes – tautą ir jos egzistavimo sąlygas bei šiame amžiuje vykusius socialinius procesus. Glaustai aptariama lietuvių tautos situacija, kuri apibūdinama iš esmės dviem tautą veikusiais procesais – nutautėjimu (lietuvių vokiečinimas, lenkinimas, rusinimas, kuris tęsėsi visą XIX a.) ir tautos pasipriešinimu – pradžioje rusų okupacijai (šiai kovai vadovavo Lietuvos bajorija), o vėliau nutautinimui. Skirsnyje „Socialiniai procesai“ aptariama bajorijos (daugiausia smulkiosios) ir valstietijos padėtis, išskiriant socialinei raidai reikšmingiausią amžiaus įvykį – baudžios panaikinimą. Nedėkingas darbas keliuose puslapiuose išdėstyti sudėtingus, o svarbiausia, nuolat kintančius politinius ir socialinius procesus XIX a. Lietuvoje. Tai, kas buvo daroma ar vyko amžiaus pabaigoje, retai sutapdavo

paprastai ribojamas 1795 ir 1918 (ar 1914) metų datomis. Atrodo, panašios pozicijos laikosi ir skyrius „Tautos situacija“ autorius J. Girdzijauskas, pavadindamas tarpinį tarp 1795 ir 1918 m. „vieninga lietuvių kultūros epocha“ (p. 3). Tačiau netrukus, skirstydamas minėtus 123 metus į laikotarpius, jis paaiškina, kad knygoje bus aptariami tik pirmieji keturi (1795–1831, 1831–1863, 1863–1883 ir 1883–1904 m.), o penktasis, apimantis 1904–1918 m., paliekamas XX a. istorijai (p. 3). Ar toks pasirinkimas neprieštaruja ankstesniam autoriaus teiginiui? Ar atsiribojant nuo 1904–1918 m. periodo vadovautasi vidine literatūros raidos logika, ar vien daugmaž kalendorine data? O jei nulėmė pastarasis argumentas, ar tai prasminga? Juk dar studentams „kalama“ į galvas, kad kultūros procesai nesutampa su politinių procesų, o juolab kalendorinėmis datomis.

Literatūra knygoje suprantama labai plačiai, kaip „viskas, kas buvo parašyta“ (p. XI) (tai nėra visiška tiesa, nes knygoje nėra aptariamoms religinės giesmės, nebent išimtiniais atvejais, pamokslai, oficialūs raštai lietuvių kalba), kitaip tariant, literatūra laikoma ne tik grožinė literatūra *de stricto*, bet visa raštija. Manytume, tai visai pamatuota ir nuosekli pozicija, atsižvelgiant į pasirinktą kriterijų ir turint mintyse daugeliu atvejų užuomazginę lietuvių literatūros būklę didžiąją XIX a. dalį bei daugialypę pačių kūrėjų veiklą, kai daugelis jų, stengdamiesi puoselėti, gausinti ir stiprinti lietuvių kultūrą, reikėsi vienu metu bent keliuose kultūros baruose. Tai normali visų jaunų literatūrų ypatybė. Todėl knygos autorių akiratin patenka ne tik poezijos, prozos ar dramos kūriniai, bet ir istoriniai, etnografiniai, publicistiniai, hagiografiniai etc. darbai, vertimai.

Baigiant kalbą apie knygos objektą, belieka pasakyti, nors tai jau buvo galima ir anksčiau suvokti, kad joje kalbama tik apie lietuvių literatūrą, t. y. lietuvių kalba parašytus kūrinius arba kitakalbius (vokiečių, lenkų kalbomis) kūrinius tų autorių, kurie sąmoningai angažavosi lietuviškai veiklai. Taigi teigiama, kad sulig imperatorių brūkštelėjimu po III Abiejų Tautų Respublikos padalijimo aktu išnyko kaip dūmas senoji lietuvių literatūra, kuri buvo „daugiakalbė, kurtą Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje gudų, lotynų, lenkų, lietuvių kalbomis, o Mažojoje Lietuvoje – vokiečių, lotynų ir lietuvių kalbomis“ (p. 3) ir atsirado tautinė dvikalbė, o tiksliau būtų sakyti – dvikalbių autorių – lietuvių literatūra. Tokia knygoje vartojama lietuvių literatūros sąvoka išduoda ir tautos sampratą. Lietuvių tauta per visą XIX a. laikoma iš esmės tik XIX–XX a. riboje ir net vėliau susiformavusi moderni etnokultūrinė tauta. Taigi lietuvių tautai priskiriami tik lietuviškai kalbantys individai (valstiečiai ir dalis lietuvių kalbą kasdieniniame gyvenime vartojančios bajorijos). Nors minimi nutautę Lietuvos bajorai ar lenkų kultūros lietuviai, niekur neužsimenama apie visą amžių išlikusią, o iki amžiaus vidurio net dominavusią bajoriškos politinės (pilielinės) tautos sampratą. Jos reprezentantams reikėtų priskirti ir skyriuje „Tauta ir valstybė“ minimus „lenkiškos kultūros lietuvius“, kurie kalbėjo lenkiškai, bet laikė save lietuviais, unijinės valstybės

skatinę lietuvių kultūros raidą. Tačiau didelių abejonių kyla, kai „židiniams“ priskiriamas Tartu, kuriame veikė tik viena lietuvių studentų draugija, apie kurios konkrečius darbus, rodos, ne kažin kas ir žinoma, ar Vilnius po 1863–1864 m. sukilimo vien dėl to, kad spaustuvininkai Zavadzkiai valdžiai leidus stengėsi parduoti anksčiau uždraustus lietuviškus maldynus (p. 58). Taip samprotaujant net keliaujantis žydėlis kromininkas, terbon įsimitęs kelis lietuviškus maldynus, gali būti palaikytas vaikštančiu „kultūros židiniu“. Manytume, vertėjo griežčiau apsispręsti dėl pagrindinių principų, kas laikytina ir kas ne „kultūros židiniu“.

Reikšmingą vietą kultūriniame gyvenime aptariamoms knygos autoriai skyrė draugijoms. Iš XIX a. pirmojo trečdaliao išvardyta, aptariant jų veiklą, daugelis Lietuvoje veikusių draugijų – masonų, Nenaudėlių, Filomatų, Spindulingųjų, Filaretų, Filadelfistų ir net Karinių bičiulių, Sarmatų padermės bei Mnezerių draugijos. Praktiškai visos išvardytos draugijos veikė tradicinės bajoriškos lenkų kalba kuriamos kultūros erdvėje ir su lietuvių tautine kultūra arba visai neturėjo jokio ryšio, arba tas ryšys buvo labai tarpiškas. Ar vieno kito lietuvių raštijos veikėjo dalyvavimas masonų ložėje ar kitoje organizacijoje yra pakankamas pagrindas knygoje aprašinėti masonų, kitų išvardytų draugijų veiklą? Juolab, kad prieš tai buvo aptariami tik lietuviškai raštijai svarbūs kultūros židiniai, o po 1831 m. taip pat jau pristatomos tik „lietuvių kultūros draugijos“, gyvavusios Lietuvoje, kitose Rusijos imperijos vietose ir už jos ribų. Tarp jų išvardytos iki pat XIX a. pabaigos veikusios mokslo, studentų, mokytojų ir moksleivių, knygnešių draugijos. Taigi, kaip ir „kultūros židinių“ atveju, šiam poskyriui trūksta conceptualumo. Tam tikrų korektūrų prašosi kultūros draugijų evoliucijos apibūdinimas. J. Girdzijausko manymu, „Amžiaus pradžioje jose [kultūros draugijose] vyravo lenkai ir sulenkėję unijinių pažiūrų lietuviai, amžiaus viduryje lietuviai vis labiau stengėsi atsiriboti nuo lenkų, o antroje amžiaus pusėje ir ypač pabaigoje jos tapo grynai lietuviškomis patriotinėmis organizacijomis – draugijomis, būreliais ir kitokiais sambūriais <...>“ (p. 78). Skaitytojui kuriama iliuzija, lyg „židiniai“ ir draugijos po 1831 m. pačios evoliucionavo iš lenkiškų unijinių į lietuviškas patriotines. Tai netiesa. Visą XIX a. gyvavo lenkiškos unijinės, vėliau nacionalistinės draugijos, kaip ir tradicinės bajoriškos, o vėliau – modernios lenkų kultūros židiniai. Tačiau apie amžiaus vidurį lietuvių kultūros veikėjai ėmė kurti savo **savarankiškas** draugijas ir kultūros židinius, tokiu būdu atsiskirdami nuo tradicinės bajoriškos kultūros.

Atskirame poskyryje aptariama literatūros sklaidai bei jos raidai svarbi spaudos situacija. Supažindinama su tais amžiaus pradžioje leistais periodiniais ir neperiodiniais leidiniais, kurie skyrė vietos ir lietuvių kultūros problematikai. Sekamos lietuviškos periodinės spaudos ištakos, primenami nerealizuoti lietuviškų laikraščių sumanymai, pristatomi lietuviškų laikraščių pirmtakai – rankraštiniai, hektografuoti laikraštėliai ir kur kas plačiau – Lauryno Ivinskio leisti kalendoriai. Natūralu, kad daugiausia dėmesio sulaukė pirmojo lietuviško laikraščio „Aušra“ išleidimo istorija, lei-

ar net panėšėjo į amžiaus pradžiaus įvykius. Tačiau trumpinant, glaudžiant išnyksta ne tik niuansai, sunkiau atskleisti reiškinų sudėtingumą bei jų kitimą. Dėl šios, o gal ir dėl kitų priežasčių į bendrąją amžiaus charakteristiką įsiskverbė tam tikri klaidinantys teiginiai. Pavyzdžiui, toks: „Caro valdžia stengėsi sunaikinti Lietuvos bajorus ir savo pusėn palenkti valstiečius“ (p. 4). Valstiečius palenkti savo pusėn buvo bandoma tik 1863–1864 m. sukilimo metu, o apie bajorijos – visos autokratinės sistemos atramos, be kurios buvo neįmanomas jos funkcionavimas, ypač iki baudžios panaikinimo, o iš dalies ir vėliau, – sunaikinimą net kalbos negali būti. Kas kita – Lietuvos bajorijos teisių ribojimas, jos anticarinių nuotaių slopinimas, bajorų luomo struktūros išgryninimas bajorystės patikrinimo metu, bet ne bajorijos kaip socialinės grupės išnaikinimas, net jeigu beprotišku projektų ir būtų buvę. Cituotasis sakiny skamba efektingai, bet kaip toli jis nuo istorinės tiesos. Kalbant apie rusinimą (p. 4–5), daugelis minimų priemonių imtos taikyti tik po 1863–1864 m., tuo tarpu knygoje viskas pateikiama apibendrintai, lyg tai būtų būdinga visam XIX a. Teiginys, jog „Lietuvoje nei dvasininkai, nei miestiečiai nesudarė savarankiškų luomų“ (p. 7), taip pat nėra visiškai korektiškas. Tokie lengva ranka sviesti nepreciziški ar tiesiog klaidinantys teiginiai vadovėlinio tipo leidinyje nesunkiai įstrigs skaitytojų atmintin, bet pakeisti juos bus nelengva.

Antrasis, vienas didžiausių knygos skyrių, skirtas kultūriniam literatūros kontekstui. Jame plačiai aptariamos institucijos, kurios vienaip ar kitaip veikė Lietuvos kultūros gyvenimą ir galėjo turėti įtakos, inspiruoti lituanistinę veiklą. Tarp šių pirminė aptariama švietimo sistema: Edukacinės komisijos ir Vilniaus universiteto veikla, pradinių ir vidurinių mokyklų struktūra, jų tinklas, dėstomi dalykai. Pastebima, jog „didelė XIX a. lietuvių literatūros dalis yra susijusi su lietuviškos mokyklos reikmėmis“ (p. 23).

Toliau, pasinaudojant E. Aleksandravičiaus pasiūlytu terminu „kultūros židiny“, aprašomi, neretai labai smulkiai, tokie kultūros židiniai kaip Vilniaus universitetas, Karaliaučiaus universitetas, Vilniaus Archeologijos komisija ir senienų muziejus (išsakyta mintis, kad „komisija <...> savo unijinėmis tendencijomis varžė natūralią ir laisvą lietuvių tautinės kultūros plėtotę“ (p. 38), yra pernelyg kategoriška. Tiesa, komisija buvo abejinga lietuvių tautinei kultūrai, nerėmė jos, bet varžyti lietuvių tautinės kultūros raidos ji neturėjo nei realių galimybių, nei to siekė), Peterburgas, Maskva, Alsėdžiai – Varniai, Barzdžiai – Bijotai, Vilnius, Kražiai, Kretinga, Varniai – Rietavas, Jaunsvirlauka, Varšuva, Tartu, Marijampolė – Plokščiai ir kiti smulkesni (Šiauliai, Kazanė, kai kurie dvarai, rėmę lietuvių veiklą). „Kultūros židinio“ terminas nei šioje knygoje, nei kur kitur nėra griežtai apibrėžtas. Gal dėl to jo vartojimas tam tikrais atvejais atrodo abejotinas. Prieštaravimų nesukelia, kai tokiam reiškiniui priskiriamas Vilniaus universitetas, Alsėdžiai – Varniai, Varniai – Rietavas ar net Jaunsvirlauka, kurie veikė kaip organizaciniai centrai, aktyviai (tiesiogiai ar netiesiogiai)

dinio programa, turinys, pirmiausia sietinas su literatūros istorija. Knygoje taip pat aptartas „Varpas“, „Tėvynės sargas“ ir kiti vėlesni periodiniai leidiniai. Žinoma, neapeitas lietuviškos spaudos istoriją lemtingai pakoregavęs lietuviškos spaudos draudimas.

Aptarus institucijas, kurios ugdė lietuvių raštijos veikėjus ir jos vartotojus (mokyklas), prisidėjo organizuojant kultūrinį gyvenimą (kultūros židiniai, draugijos) bei literatūros sklaidos visuomenėje priemones (spauda), toliau lietuvių literatūros istorijoje pereinama prie kultūrinės veiklos turinio, t. y. kultūros barų, kuriuose aktyviausiai veikė lietuvių raštijos kūrėjai ir kurie laikyti reikšmingiausiais lietuvių literatūrai ir kultūrai apskritai. Toks knygos autorių nusistatymas grindžiamas sinkretiniu XIX a. lietuvių kultūros pobūdžiu ir to meto literatūrinės veiklos specifika: „grožinė šio amžiaus literatūra buvo bendro kultūrinio darbo dalis, nekėlė sau specialių estetinių uždavinių“ (p. 133). Iš tokių ypač rūpėjusių kultūrinio darbo barų knygoje išskiriama gimtoji kalba, tautosaka, tautos praeitis (istorija), prie jų priglausta, literatūros savi-mone pavadinta, literatūros mokslo ir kritikos raida.

Baigiant aptarti kultūros kontekstams skirtą skyrių, norisi pastebėti štai ką. Tikrai su pozityvistiniu užsidedimu skaitytojas užverčiamas gausybe faktų. Skyrius darosi panašus į visų kultūros temomis parašytų darbų kompendiumą. Faktografinis išsamumas gali būti suprantamas ir pagrįstas rašant pačią literatūros istoriją, tačiau ar tikrai jo reikia kalbant apie kontekstus? Mums atrodo, prasmingiau būtų pateikti labiau susistemintą medžiagą, išryškinant tuos kultūrinio gyvenimo reiškinius, idėjas, reikšmes ir prasmes, kurios darė giluminį poveikį literatūros tapsmui. Tai ypač svarbu vadovėlinio tipo, masiniam skaitytojui skirtame leidinyje. Kitaip tariant, vien iš kultūros faktų registro nebūtinai savaime klostosi XIX a. Lietuvos kultūros ir joje vykusių procesų, kurių dalis buvo arba kurių fone vystėsi lietuvių literatūra, vaizdas.

Taip pat literatūros kontekstui, tik šį kartą labiau tiesioginiam, nes estetiniam, skirtas III knygos skyrius („Estetinis literatūros kontekstas“). Jame aptariamos pagrindinės literatūros srovės ir kryptys, vyravusios Švietimo epochoje (barokas, klasicizmas, šviečiamasis klasicizmas, šviečiamasis realizmas, rokogas, sentimentalizmas, preromantizmas) bei XIX a. (romantizmas, realizmas, natūralizmas, pastarosios aptartos ypač plačiai, nes darė didžiausią poveikį XIX a. lietuvių literatūrai). Pasekama estetinių idėjų sklaida Lenkijoje, iš esmės koncentruojantis tik ties klasicistų bei romantikų kova ir romantizmo išsivyravimu Lenkijoje (t. y. apimama tik XIX a. pirma pusė), lyg kitų estetinių idėjų Lenkijoje nebūta. Nė žodeliu neužsimenama apie lenkų pozityvistų mokyklą, nors šioji srovė darė didelę įtaką ne tik lenkų rašytojams, bet, galima spėti, ir lietuvių autoriams. Šiame poskyryje skirta vietos ir lenkakalbei Lietuvos literatūrai, bet vėlgi liūto dalis atiteko Adomui Mickevičiui, tik paminėti Juliuszas Słowackis, Władysławas Syrokmlė, Józefas Ignacijus Kraszewskis. Nė žodžio apie XIX a. antros pusės lenkakalbę Lietuvos literatūrą, o ir paminėti autoriai toli gražu dar nereprezentuoja visos lenkų kalba Lietuvoje kurtos literatūros XIX a. pirmoje

pusėje. Kokia didelė bebūtų buvusi A. Mickevičiaus įtaka, vertėtų atkreipti dėmesį ir į mažesnio rango rašytojus, iš kurių lietuvių autoriai sėmėsi inspiracijų. Apskritai šis poskyris rodo, koks palyginti menkai iširtas baras tebėra lenkakalbė Lietuvos literatūra, juolab, kad ji nelabai domina ir Lenkijos mokslininkus. Beje, apmaudžiu nesupratimu reikėtų laikyti tekste apie A. Mickevičių prasibrovusį teiginį, jog A. Mickevičiaus invocacija „Litwo, ojczyzna moja <...>“ liudijo jo „etninę [!] tapatybę“ (p. 263).

III skyrius baigiamas srovių bei krypčių problemos lietuvių literatūroje aptarimu.

Tolesni IV, V, VI ir VII skyriai jau tiesiogiai skirti lietuvių literatūros istorijai. Labai trumpame IV skyriuje aptariama bendroji lietuvių literatūros raida. Čia rašoma apie lietuvių rašytojų kūrinių žanrus ir jų formas, pristatomos žanrų ypatybės, raidos etapai, stilistinės kryptys.

V skyriuje realizuojamas pratarmėje išsakytas siekimas kuo visapusiškiau atskleisti lietuvių literatūros raidą ir pristatyti skaitančiai visuomenei tos literatūros kūrėjus – ir ne tik pačius žymiausius, chrestomatinius, su kuriais susipažįstama dar mokyklos suole, bet visus, kurie bent po kruopelytę, po menką akmenėlį nešė į lietuvių literatūros rūmą, ir net tuos, kurių pavardės neišliko. Šio skyriaus „Poezijos“, „Prozos“ ir „Dramos“ poskyriuose ne tik supažindinama su žanrų raida tam tikrais periodais, bet ir kiek įmanoma pristatomi visi rašytojai, kūrę to žanro ribose. Visų „mažųjų“ surankiojimas, nors ir suteikia leidiniui tam tikrų enciklopedijos bruožų, kartu yra reikšminga naujovė, lyginant kad ir su ankstesnių 1957 ar 1979 m. literatūros istorijomis. Tokiu būdu akivaizdžiai parodoma, kad XIX a. lietuvių raštijos iškilųjų kūryba turėjo nemenką pamatą – palyginti gausų būrį nors ir ne tokių talentingų, bet jaučiančių poreikį savo mintis ir jausmus išsakyti lietuvišku žodžiu asmenų. Vadinas, terpė lietuvių literatūrai rasti ir tarpti nebuvo jau tokia efemeriška. Atskiriems rašytojams skirtuose skirsniuose išdėstoma jų biografija, nagrinėjama kūryba ir reikšmingiausi kūriniai, gausiai iliustruojant citatomis ar prozos kūrinių atpasakojimais.

„Kultūros ramsčiai“ (VI skyr.) – taip pavadinti asmenys, kurių kūryba užima nedidelę jų daugiakryptės veiklos dalį arba savo estetinė verte nublanksta prieš jų bendrai lietuvių kultūros raidai neįkainojamą veiklą, arba kurie rašė darbus, nepriekingai grožinei kūrybai. Tarp tokių žmonių – Liudvikas Rėza, Dionizas Poška, Simonas Stanevičius, Simonas Daukantas, Liudvikas Adomas Jucevičius, Laurynas Ivinskis, Jonas Basanavičius, Jonas Šliūpas, Aleksandras Dambrauskas – Adomas Jakštas. Knygoje pristatoma šių asmenų kultūrinė veikla ir kūryba: istorijos, etnografijos, kalbotyros, literatūros kritikos, publicistikos etc. darbai. Skyriaus autoriaus teigimu, „savo veikla ir darbais jie klojo visos lietuvių tautinės kultūros pamatus, buvo atrama tolesnei jos plėtotei“ (p. 585).

Paskutinis, VII knygos skyrius, pavadintas „Literatūros aukštumos“, pašvęstas XIX šimtmečio didiesiems – Antanui Baranauskui, Motiejui Valančiui, Maironiui,

Vincui Kudirkai, Vincui Pietariui ir Žemaitei. Tai puikūs, profesionalūs, neretai tiesiog išmintingi tekstai, paremti naujausiais minėtų autorių kūrybos, apskritai istorijos ir kultūros istorijos tyrinėjimais. Istorikams jie gali paberti minčių, duoti inspiracijų, o kartais gal net provokuoti polemikai.

Knyga baigiama iliustracijų sąrašu, dalykiniu principu suskirstyta bibliografija, kuri nudžiugins ne vieną, kuriam tenka ieškoti tyrinėjimų XIX a. kultūros ir istorijos apskritai temomis, pavardžių rodykle.

Užvertus paskutinius šios imponantiškos knygos puslapius, knieti ją palyginti su ankstesnėmis lietuvių literatūros istorijomis. Pastarasis leidinys, kaip ir 1957 m. istorija, daug vietos skyrė literatūros funkcionavimo socialinėms ir ypač kultūrinėms aplinkybėms. Literatūros istorija neabejotinai praturtėjo kiekybiškai: joje rasta vietos visiems, daugiau ar mažiau prisidėjusiems prie lietuvių raštijos kūrimo, net ir tiems, kurių vardai neišliko. Atskirų rašytojų kūrybos tyrinėjimai taip pat sukaupe visa, kas iki šiol padaryta geriausia. Ar pasakyta neiškreipta tiesa apie lietuvių literatūrą, kaip to siekta? Neabejotinai pasakyta daug naujo, o ar tai visa tiesa, parodys nebent būsimos literatūros istorijos. Tikra tai, kad didesnę ar mažesnę ankstesnių istorijų marksistinių dūmelį pakeitė neretai tiesmukas tautinis angažuotumas, kurio, tiesa, jokiū būdu negalima prikišti visiems knygos autoriams. Kaip ten bebūtų, šventa tiesa, jog ši stora knyga užims solidžią vietą tarp lietuvių literatūros istorijų. O jos autoriams norisi palinkėti būsimų, gal ir ne tokių solidžių apimtimi, bet ne mažiau svarių savo mintimis ir idėjomis darbų.

Zita M e d i š a u s k i e n ė

Lietuvių Atgimimo istorijos studijos, t. 17: Nacionalizmas ir emocijos (Lietuva ir Lenkija XIX–XX a.). Sudarytojai V. Sirutavičius, D. Staliūnas. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas. 2001, 204 p.*

Šis „Lietuvių Atgimimo istorijos studijų“ tomas yra parengtas 1998 m. rugsėjo 11–14 d. Klaipėdos universiteto Vakarų Lietuvos ir Prūsijos istorijos centro bei Vidurio rytų Europos instituto surengtos tarptautinės konferencijos medžiagos pagrindu. Svarbiausias visų straipsnių autorių tikslas, kaip rašoma pratarmėje, – panagrinėti šiuo metu ypač tarp prancūzų bei vokiečių istorikų išpopuliarėjusį klausimą, kuo yra patraukli „tautinė idėja“ visuomenėje, t. y. kokiomis socialinėmis-kultūrinėmis priemonėmis nacionalinis judėjimas ir nacionalinė valstybė formuoja bei palaiko

* Redkolegija gavo dvi šios knygos recenzijas. Tai rodo didelį mokslo visuomenės susidomėjimą ja. Skelbiame abi recenzijas, nes jose išdėstyti požiūriai papildo vienas kitą.

individų lojalumą tautinei bendruomenei. Dėmesys fokusuojamas į tautinių mitų, tautos švenčių, atskirų istorinių asmenų bei įvykių kultūrą ir įvaizdžių analizę.

Atskirų asmenų ar istorinių įvykių kultas, t. y. jų sureikšminimas visuomenės sąmonėje, rodant pagarbą dėl jų prakilnumo, yra gana sudėtingas dalykas. Jo esmė – žmogiškieji idealai, susiję su kolektyvinėje sąmonėje glūdinčiais istorine patirtimi bei troškimais, kurie konkretizuojami per realius istorinius asmenis ar įvykius kaip sektinus pavyzdžius. Ši konkretizacija vyksta susiklosčius tam tikroms istorinėms aplinkybėms, dažniausiai paskatinta atskirų grupių politinių interesų. Kultūrai esmės santykį su tikrove valdo ta pati dialektinė įtampa, kuri apskritai nulemia vertybių santykį su realiu gyvenimu. Taigi knygoje nagrinėjamos pakankamai sudėtingos problemos.

Pranešimų autoriai – Lietuvos ir Lenkijos mokslininkai. Tokių kontingentą knygos sudarytojai (Vladas Sirutavičius, Darius Staliūnas) laiko neatsitiktiniu. Vienas iš uždavinių, kurį sprendė tiek modernus lietuviškas, tiek lenkiškas nacionaliniai judėjimai, buvo bendro Abiejų Tautų Respublikos kultūrinio paveldo dalybos. Šiame procese neišvengiamai vienas ir tas pats istorinis veikėjas lenkų ir lietuvių buvo vertinamas diametraliai priešingai, pagal tai, kokią įtaką jie darė atskiros tautos nacionalinio bendrumo stiprinimui. Deja, tokia diskusija tarp rinkinio autorių nevyksta, nes jame nėra lyginami to paties istorinio asmens ar istorinio įvykio įvaizdžiai lenkų ir lietuvių visuomenėse.

Lenkams rinkinyje atstovauja Wolfgangas Kaschuba, Sabine Grabowski, Magdaleną Micińska, Heidi Hein, Robertas Traba, nagrinėjantys tautinius mitus ir simboliką XX a. pr. lenkų draugijose, Tado Kosciuškos, Józefo Piłsudskio, Žalgirio mūšio kultus. Lietuvių istorikai Alvydas Nikžentaitis, Giedrius Viliūnas, Darius Staliūnas ir Vladas Sirutavičius analizuoja Jogailos įvaizdį, Vytauto, žuvusių karių kultus bei „Tautos šventės“ atsiradimą pirmojoje Lietuvos Respublikoje. Visi autoriai bando atskirti kultus, įvaizdžius, šventes interpretuoti su pozityviomis ir negatyviomis konotacijomis, taigi apie nacionalizmą ir emocijas kalbėti be emocijų. Ko gero negatyvumas artimesnis lietuviams (išimtis gal tik G. Viliūnas), kurių nacionalizmas neturi tokių gilių tradicijų kaip kolegų lenkų, tad lietuviškų kultūrą, įvaizdžių, švenčių atsiradimas grindžiamas vien politinėmis intencijomis. Tokiu pastebėjimu ir apsiribosiu, nes mano tikslas tėra trumpa leidinio straipsnių turinio anotacija, o kiekvienas skaitytojas pats susidarys savo nuomonę.

Wolfgangas Kaschuba, straipsnyje „Tauta ir emocija. Europos situacija“ įvertinęs tautos programą kaip racionalaus ir efektyvaus būdo, ir kaip estetinės bei kultūrinės koncepcijos reikšmę formuojant Europos ekonominę bei politinę modernumą nuo XVIII a. pabaigos, svarsto ryšio tarp tautos ir emocijos aktualumą Europoje po 1989 m. bei kelia klausimą, ar tautos programa yra pajėgi išsivaduoti iš savo istorinio modelio ir tapti viena iš santykių su socialine aplinka bei istorija galimybėmis.

Sabine Grabowski draugijos „*Straz*“ pavyzdžiu (įkurta 1905 m. Poznanėje kaip atsvara Vokietijos Rytų žemių draugijai, rėmusiai vokiečius etniškai mišrioje rytinėje Prūsijoje) aptaria tautinių mitų ir simbolių vietą tarp XX a. pradžios lenkų draugijų priemonių vokiečių-lenkų tautinėje kovoje. Daroma įdomi išvada, jog, pasinaudojusi vokiškos draugijos struktūra, „*Straz*“ užsiėmė lenkų teisinėmis bei verslo konsultacijomis, šalia to siekė atriboti lenkų bendruomenę nuo vokiečių, panaudodama tautinių mitų simbolius drauge su katalikiškais ritualais. Šis junginys pasirodė labai efektyvus suemocinant tautinį klausimą ir įtvirtinant tautiškumą lenkų sąmonėje.

Magdalena Micińska pagrindinį dėmesį skiria Tado Kosciuškos kultui ir jo vaidmeniui palaikant lenkų tautinę savimonę XIX–XX a. Analizuojama, kaip lenkų visuomenėje susiformavo ir nuo XVIII a. pabaigos iki šių dienų transformavosi T. Kosciuškos kultas, kaip jo įvaizdį modifikavo ir instrumentizavo atskiros visuomenės grupės pagal idėjinius poreikius įvairiose istorinėse situacijose. Konstatuojama, jog T. Kosciuškos kultas apogėjų pasiekė ties XIX ir XX a. sandūra, kada jo įvaizdis įgavo liaudies lyderio ir socialinių pertvarkymų iniciatoriaus simbolį, rezonavusį pagrindinių lenkų politinių srovių ideologijai. Vėliau jo reikšmė mažėjo, visuomenėje T. Kosciūška buvo vertinamas pirmiausia kaip Nepriklausomybės gynėjas.

Alvydas Nikžentaitis bando analizuoti neigiamo Jogailos įvaizdžio genezę lietuvių visuomenėje. Daroma išvada, jog tokį įvaizdį pradėjo formuoti laisvamaniai šio judėjimo vadovai XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje lietuvių nacionalinio judėjimo metu, siekė suaktualinti antilenkiškumo idėją ir kartu išsakyti neigiamą požiūrį į krikščionybę, kuri asocijuota su senosios Lietuvos kultūros sunaikinimu. Kita neigiamo Jogailos įvaizdžio architektė beveik tuo pat metu buvo antilenkiškai nusiteikusi katalikiškos orientacijos inteligentija, akcentavusi „išdavikiškus“ Jogailos santykius su Lenkija, kurios žymiausiu atstovu įvardytas Maironis. Sovietiniais metais šis neigiamas Jogailos įvaizdis šalia prolenkiškumo įgavo išnaudotojų klasės atstovo ir žalingos liaudžiai katalikybės nešėjo bruožų. Jogailos įvaizdžio esmę visuomenėje įvardijant kaip nepagrįstą ir antilenkišką, prognozuojamas jo sunykimas. Santraukoje, beje, užsiminta, jog Jogailos paveikslas šalia Vytauto prisidėjo prie lietuvių tautinio identiteto stiprinimo.

Į Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto kulto išsiplėtojimo aplinkybes, jo formas, priėmimą visuomenėje, ideologinį ir psichologinį turinį pirmojoje Lietuvos Respublikoje išsamiai gilinasi Giedrius Viliūnas, remdamasis šio kulto kulminacijos – Vytauto mirties 500 metų sukaktuvių minėjimo – dokumentika. Konstatuojama, kad Vytauto kultą 1927–1928 m. inicijavo su romantine tautinio atgimimo ideologija bei valdančiąja tautininkų politine grupe susiję kultūriniai bei politiniai sambūriai, o 1930 m. išvakarėse jį institucionavo valstybė. Vytauto kultas vertinamas kaip vienas monumentaliausių XX a. lietuvių politinės kultūros reiškinių, kurio ideologijoje dominuoja modernaus lietuvių valstybingumo ir tautiškumo simbolinė reikšmė. Emocinėje

plotmėje kultas aiškinamas tautinės garbės bei orumo ir tautinio bendrumo išgyvenimais, konsolidavusiais valstybės visuomenę, išvengiant gyvybinės energijos, ekspansijos, agresijos, tautinio šovinizmo motyvų. Galios ir garbės, martirologinių dalykų akcentai, tuo metu išryškėję Vytauto kulte, vertinami kaip Lietuvos nesaugios politinės situacijos, ne visai realizuotų nacionalinio valstybingumo siekių, jaunos lietuvių tautinės bendruomenės frustracijų psichologinė kompensacija.

Heidi Hein koncentruoja dėmesį ties Józefo Piłsudskio kultu antroje Lenkijos Respublikoje. J. Piłsudskio kultas vertinamas kaip labiausiai personalizuotas, monumentalizuotas ir mitologizuotas Lenkijos kultas, jos visuomenės sąmonėje stipriai susijęs su Lenkijos nepriklausomybės, valstybingumo ir ypač integralumo idėja, kurią įkūnijo jo „Testamentas“. Straipsnyje konstatuojama, jog pagrindiniai J. Piłsudskio kulto organizatoriai buvo nedidelė grupė Sanacijos ideologų. Nagrinėjama, kaip per politinius simbolius ir paminklus, istoriografiją, istorinę politinę publicistiką ir žiniasklaidą buvo įtvirtintas J. Piłsudskio mitas Lenkijos visuomenėje, kaip iš propagandinio J. Piłsudskio kultas tapo institucionizuotu kultu, privalomu valdžios įstaigoms, mokykloms bei kariuomenei, atskleidžiamos šio kulto formos ir jų idėjinė reikšmė. J. Piłsudskio kultą H. Hein įvertina kaip valstybės saviraiškos bei legitimacijos siekį, integruotos valstybinės sąmonės išraišką, o taip pat ir priemonę jai sukurti.

Darius Staliūnas kreipia žvilgsnį į žuvusių karių kultą pirmojoje Lietuvos Respublikoje. Autorius teigia, kad žuvusių karių kultą Lietuvoje lėmė kariuomenės įtakos padidėjimas po 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo, tarptautinės politinės situacijos paaštrėjimas ir su Lietuva susijusios komplikacijos. Šis kultas pradėtas sureikšminti 3-ojo ir 4-ojo dešimtmečių sandūroje, jo kulminacinė išraiška buvo 1934 m. Kaune įrengtas Nežinomo kareivio kapas. Kulto esmė – Lietuvos karys kaip piliečiui privalomų vertybių pavyzdys, centrinis tautos simbolis. Kulto modelis buvo perimtas iš kitų Europos valstybių, t. y. politiškai instrumentizuotas bei apipavidalintas religinėmis apeigomis. Lietuvos karių kulto specifikai D. Staliūnas priskiria žuvusių karių pagerbimo ceremonijų metu valdžios ypač akivaizdžiai skatintas antilenkiškas nuotaikas.

Vladas Sirutavičius aptaria šventės nacionalizavimo problemą ir „Tautos šventės“ atsiradimą Lietuvoje XX a. 4-ajame dešimtmetyje. Šventės, kuri buvo oficialiai pradėta švesti 1930 m. rugsėjo 8 d. (neįvykusio Vytauto karūnavimo ir Švč. Mergelės Marijos gimimo dieną) ir švesta iki 1939 m., sumanymą autorius formaliai sieja su Lietuvoje paskelbtais Vytauto Didžiojo metais, tačiau jos atsiradimo esmę mato konkurencinėje politinių elitų kovoje: „Tautos šventė“ įprasmino po 1926 m. perversmo nugalėjusių tautininkų pastangas legitimizuoti savo politinį režimą ir gauti jam visuomenės paramą. Šventės ritualuose svarbi vieta atiteko tautos ir kariuomenės vienybės demonstravimui, neatsiejamas jos simbolis buvo lenko kaip priešo įvaizdis, susijęs su Vilniaus tematika. Visa tai padėjo stiprinti visuomenės konsolidaciją bei mobilizaciją.

Robertas Traba paliečia tautinio mito konstravimo ir dekonstrukcijos temą, remdamasis Žalgirio mūšio metinių minėjimų Lenkijoje semantine analize. Konstatuojama, jog sprendžiant pagal pokario spaudą, Žalgirio mūšis yra vienas iš populiariausių simbolių Lenkijoje. Iki Antrojo pasaulinio karo vyravęs herojinis Žalgirio mūšio supratimas, kurį suformavo 1910 m. 500-ųjų mūšio metinių simbolika, Pasaulinio karo metu transformavosi į lenkų visuomenės patirties simbolį. Pokario metais Žalgirio mūšis tapo Lenkijos valdančiųjų sluoksnių politinio mąstymo dalimi. Po 1960 m., kada buvo atidengtas paminklas Žalgirio mūšiui paminėti, Žalgirio simbolis ėmė konverguoti link populiaraus, tačiau nebemitologizuoto istorinio simbolio.

Taigi septynioliktasis „Lietuvių Atgimimo istorijos studijų“ tomas, skirtas Lietuvos ir Lenkijos XIX–XX a. nacionalizmui ir emocijoms, atskleidžia skaitytojui kai kurių lietuvių ir lenkų tautinių mitų, tautos švenčių, atskirų istorinių asmenų bei įvykių kultūrą ir įvaizdžių istorinį vaizdą.

Ieva Š e n a v i č i e n ė

Lietuvių Atgimimo istorijos studijos, t. 17: Nacionalizmas ir emocijos: (Lietuva ir Lenkija XIX –XX a.). Sudarytojai V. Sirutavičius, D. Staliūnas. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2001, 204 p.

Atsivertę septynioliktąją „Lietuvių Atgimimo istorijos studijų“ knygą, rasime straipsnius, parengtus pranešimų, skaitytų 1998 m. rugsėjo 11–14 d. Klaipėdos universiteto Vakarų Lietuvos ir Prūsijos istorijos centro bei Vidurio rytų Europos instituto organizuotoje konferencijoje „Nacionalizmas ir emocijos. Lietuva ir Lenkija XIX–XX a.“ pagrindu. Plačiame aptariamų problemų lauke (nuo Wolfgango Kaszubos straipsnio, kuriame svarstomas istorinio ryšio tarp tautos ir emocijos aktualumas Europoje po 1989 m. iki Dariaus Staliūno straipsnio, analizuojančio žuvusių karių kulto raidą tarpukario Lietuvoje) nagrinėjama, kaip tautinėmis šventėmis ir ritualais, nacionaliniais herojais ir antiherojais, tautiniais mitais nacionalinis judėjimas ar nacionalinė valstybė potencialiems tautos nariams diegia kultūrinį (tautinį) bendrumą ir formuoja bei palaiko individų lojalumą tautinei bendruomenei.

Redakcinės „Studijų“ kolegijos teigimu, apsisprendimą aptarti ne tik Lietuvos, bet ir Lenkijos „tautinių emocijų“ problematiką paskatino ne tik formalus požiūris, jog lyginamasis aspektas praturtina bet kurią mokslinę diskusiją ar tyrimą, bet ir siekis įdėmiau pažvelgti į uždavinį, kurį sprendė tiek lietuviškas, tiek lenkiškas nacionaliniai judėjimai – bendro Abiejų Tautų Respublikos kultūrinio paveldo dalybos. Šiose „dalybose“ neišvengiamai tas pats istorinis asmuo ar įvykis vienai tautai

tapdavo šventenybe, o kitai – paniekos vertu objektu. Taip gimdavo tautos herojų kultai, kuriems skirti Magdalenos Micińskos („Tado Kosciuškos kultas ir jo vaidmuo palaikant lenkų tautinę savimonę XIX–XX a.“), Giedriaus Viliūno („Vytauto Didžiojo kultas tarpukario Lietuvoje“), Heidi Hein („Pastabos dėl Piłsudskio kulto Antrojoje Lenkijos Respublikoje“) straipsniai, taip pat antiherojai – tokie kaip Jogaila (Alvydas Nikžentaitis, „Jogailos įvaizdis lietuvių visuomenėje“), buvo atrandamos nacionalinės tradicijos ir kuriami tautiniai mitai (Vladas Sirutavičius, „Šventės nacionalizavimas. „Tautos šventės“ atsiradimas Lietuvos Respublikoje XX amžiaus 4-ajame dešimtmetyje“ ir Robert Traba, „Tautinio mito konstravimas ir dekonstrukcija. Pasvarstymai remiantis Žalgirio mūšio metinių minėjimų Lenkijoje semantinė analize“). Šie tyrimai, kaip pastebėjo sudarytojai, parodė, jog nepaisant skirtingų egzistuojančių lenkiškojo ir lietuviškojo nacionalizmo, jie taikė panašias, beveik identišką „masių nacionalizavimo“ priemones. Tačiau klausimas, kodėl tas pats istorinis asmuo vieniems tapo herojumi, o kitiems išdaviku – liko atviras, nors vienareikšmiškai vargu ar įmanoma į šį klausimą atsakyti. Ir jei viltasi, kad šie tyrimai atskleis, kaip vyko Abiejų Tautų Respublikos kultūrinio paveldo dalybos, tai, manau, jog pavyko tik iš dalies. Siekiant pastarojo tikslo iš tiesų nepakeičiamos taptų lyginamosios studijos, kai į tą patį istorinį asmenį ar įvykį būtų pažvelgta „iš abiejų pusių“. Būtų įdomu patyrinėti Vytauto ir Jogailos įvaizdį lenkiškoje visuomenėje, ar lietuvių istorinėje sąmonėje XX a. egzistavusį Žalgirio mūšio paveikslą. Nesunku nuspėti, kodėl LKP CK ir Lietuvos partizaninio judėjimo štabo operatyvinės grupės nutarimu 1943 m. balandį suorganizuota partizanų brigada, veikusi Švenčionių apskrityje ir Baltarusijoje, buvo pavadinta „Žalgirio“ vardu, tokį patį pavadinimą gavo 1944 m. kovo 16 d. Maskvoje įkurta Lietuvos profsąjungų sporto draugija. Sunkiau būtų atsakyti į klausimą, kodėl tokiu pačiu vardu pavadinta 1947 m. Vilniuje atkurta staklių gamykla ar kalno viršūnė Tian Šanio kalnuose, į kurią 1969 m. pirmieji įkopė Lietuvos alpinistai. Beje, šiose lyginamosiose studijose nederėtų pamiršti ir trečiojo dalybų dalyvio – Baltarusijos, kuri juodai ir baltai piešiamą simbolių dalybos paveikslą praturtintų pustoniais.

Tautinių emocijų tyrimas yra prasmingas ne tik todėl, jog atskleidžia kaip tautinėmis šventėmis ir ritualais, nacionaliniais herojais ir tautiniais mitais diegiamas tautinio bendrumo jausmas, bet ir todėl, kad šių tautinių emocijų įsikūnijimas materialioje simbolikoje gali nesąmoningai išduoti tikrąsias politinio režimo nuostatas, kartais slypinčias už oficialios politinės retorikos sienos, ar visuomenėje vyraujančius stereotipinius vaizdinius. Simboliai kartais gali gerokai atviriau nei politinė retorika atspindėti tikrąsias valdžios ir visuomenės nuostatas, atskleisti mentalinį lygmenį. Tai patvirtina D. Staliūno teiginys, jog Nežinomo kareivio kapo atsiradimą laikinojoje sostinėje Kaune „nebelaukiant“, kada bus atgautas Vilnius, galima įvardyti kaip vil-

ties greitai Vilniaus atgavimu praradimą¹. Valdžia išties nesitikėjo greitai atgauti Vilnių, tačiau nesirengė parodyti susitaikanti su Vilniaus praradimu, nes mobilizuojančiam tautą autoritariniam režimui paranku turėti priešą už vartų. Be to, visuomenės nuomonę, kurioje Vilniaus klausimas, Augustino Voldemaro žodžiais tariant, buvo tapęs „mistišku lietuvių tautos klausimu, kur viską nulemia jausmas ir nujautimas“, o visi „kitokie argumentai prieš tai atšoksta“², būtų buvę ne taip paprasta pakeisti. Valdžia susitaikymu su Vilniaus praradimu nesigyrė, toliau eksploatavo antilenkišką retoriką, tačiau tikrąsias mintis išdavė šis su jos palaiminimu 1934 m. atsiradęs simbolis. Manau, jog susitaikymo su Vilniaus praradimu simboliai atsirado gerokai anksčiau ir simbolių kūrimo prasme išbėgėjo Vytauto Didžiojo jubiliejinių metų kampanijos metu. Šios kampanijos metu kuriamas galingo valdovo Vytauto Didžiojo kultas turėjo padėti autoritariniam A. Smetonos režimui, siekiant dviejų pagrindinių tikslų: Vytauto Didžiojo asmenybės pavyzdys turėjo pagrįsti „tvirtos rankos“ politikos privalumus ir legitimizuoti autoritarinį režimą bei padėti konsoliduoti tautą pagarbos „tautos vadui“ dvasia. Todėl nenorėčiau sutikti su Giedriaus Viliūno teiginiu, jog būtent Vilniaus klausimas yra tas vienatinis aktualios politinės programos punktas, ištiesai persmelkiantis Vytauto kultą ir populiarumu imantis konkuruoti su pačiu Vytautu³. Nors G. Viliūnas ir pripažįsta, jog Vytauto kulto ideologinį branduolį tiesiogiai nurodo pagrindinės svarbiausios jubiliejinių metų sąvokos – Valstybė ir Tauta⁴, tačiau tvirtina, jog lyginant su Vilniaus klausimu, kiti Vytauto kulto aktualios politinės programos sandai ne tokie akivaizdūs⁵. Manau, tai diskutuotina mintis. Pirmiausia todėl, kad simboline prasme Vilniui vaduoti geriau tiko Vilniaus įkūrėjo – kunigaikščio Gedimino simbolinė figūra, tačiau jo „paslaugų“ buvo atsisakyta. Nepriklausomybės pradžioje tęsiant tautinio atgimimo tradicijas, „didžiausiais stiprybės šaltiniais“ tapo ne vienas Lietuvos didysis kunigaikštis. Tiesa, dažniau „semtasi“ iš Gedimino ir Vytauto, jiedviem tarsi surengus varžytuves, kuris iš jų didesnis. Paprastai, nors ir nedidele taškų persvara, šias varžybas laimėdavo Gediminas – jo vardu pavadintas pirmasis Lietuvos kariuomenės pėstininkų pulkas, įsteigtas jo vardo ordinas. Tačiau artėjant 1930 m. Vytautas gerokai „stumtelėjo“ Gediminą į šoną ir tapo akivaizdžiai dominuojančia politinės simbolikos figūra. Manau, jog Vytauto kulte dominavo tautos vienybės idėja. Šią mintį patvirtina ir V. Sirutavičiaus straipsnis,

¹ D. S t a l i ū n a s, Žuvusių karių kultas tarpukario Lietuvoje, *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos* (toliau – *LAIS*, 17), t. 17: *Nacionalizmas ir emocijos (Lietuva ir Lenkija XIX–XX a.)*, Vilnius, 2001, p. 124.

² A. Voldemaro kalba Lietuvių tautininkų sąjungos visuotiniame atstovų suvažiavime, įvykusiame 1928 m. birželio 30 d. Kaune, *Lietuvos centrinis valstybinis archyvas*, f. 554, ap. 1, b. 37, l. 150.

³ G. V i l i ū n a s, Vytauto Didžiojo kultas tarpukario Lietuvoje, *LAIS*, 17, p. 89.

⁴ Ten pat, p. 87.

⁵ Ten pat, p. 91.

kuriame nagrinėjamos „Tautos šventės“ atsiradimo Lietuvoje aplinkybės. Ši šventė pirmą kartą Lietuvoje iškilmingai švęsta kaip tik Vytauto Didžiojo jubiliejinių metų kampanijos metu ir tapo iškilmingiausių šių jubiliejinių metų renginiu. Kaip pažymi V. Sirutavičius, Tautos šventė buvo „atrasta“ konkurencinėje politinių elitų kovoje, kurioje sprendėsi klausimas – kas turės didesnę įtaką visuomenei. Todėl šventė valdantysis elitas tikėjosi mobilizuoti visuomenę ir užsitikrinti jos paramą, o tautinis solidarumas laikytas svarbiausia šios šventės vertybe⁶. Pagrindinės Vytauto Didžiojo jubiliejaus iškilmės Kaune ir visoje Lietuvoje vyko rugsėjo 7–8 dienomis, o rugsėjo 8 diena tapo Tautos švente. Jubiliejiniai Vytauto Didžiojo metai praėjo, o Tautos šventė, virtusi politiniu palikimu, gyvavo iki pat Nepriklausomybės netekimo. Tautos šventės dėmesio centre 1930 m. buvo Vytautas ir šalia jo jau „spraudėsi“ A. Smetona, o vėliau Vytautą į šoną A. Smetonos figūra nustumė – 1934 m. net A. Smetonos jubiliejus perkeltas ir minėtas Tautos šventės metu.

Slinktis nuo Vilniaus įkūrėjo Gedimino prie tautos vienytojo Vytauto, simbolinis Vilniaus „atsisakymo“ įteisinimas Nežinomo kario kapo atsiradimu 1934 m. laikinojoje sostinėje ir nepaprastai iškilmingai tais pačiais metais paminėtas A. Smetonos jubiliejus žymėjo slinktį nuo susirūpinimo „išoriniais“ reikalais į rūpestį „vidaus“ reikalais. Taip Vilniaus vadavimą šonan, bet ne į pašalę, nustumė tautos vienybės šūkis. Ir tai dėsninga – bet kuriam autoritariniam režimui labiausiai rūpi savo valdžios stiprinimas, o kieno nors „vadavimas“ reikalingas tik autoritariniams valdymo metodams pateisinti. Būtų galima paminėti dar vieną iškalbingą 1930 m. Kaune, Karo muziejaus sodelyje atsiradusi simbolį – Juodąjį paminklą, žymintį Vilniaus netekimo dešimtmetį. Čia būtų galima retoriškai paklausti: ar statomi paminklai tiems, kurių laukiama grįžtant?

Tautinių emocijų tyrinėjimas – ne pats dėkingiausias užsiėmimas istorikams. Pirmiausia todėl, jog pats tyrimo objektas efemeriškas, tvyrantis ore ir net kruopščiausias tyrimas visada stokos precizijos, o bandymas apibendrinti bus sąlyginis. Todėl skaitydamas straipsnį apie Jogailos įvaizdį lietuvių visuomenėje⁷, nejučia prisiminiau 1935 m. istoriko Zenono Ivinskio pasakytus žodžius, jog Lietuvoje vienu metu egzistuoja dvi Lietuvos istorijos vizijos: viena jų – mokyklose, visuomenėje, spaudoje, kariuomenėje su legendiniais Pruteniais, Vaidevučiais, hierarchiškais krivių krivaičiais, romuvomis ir Vilniaus įkūrimo sapnu, o kitą viziją „jau bandoma kiek mokslisčiau dėstyti universitete ant kritiškiau apdirbtų ir patikimų versmių pagrindo“⁸.

⁶ V. S i r u t a v i č i u s, Šventės nacionalizavimas. „Tautos šventės“ atsiradimas Lietuvos Respublikoje XX amžiaus 4-ajame dešimtmetyje, ten pat, p. 145.

⁷ A. N i k ž e n t a i t i s, Jogailos įvaizdis lietuvių visuomenėje, ten pat, p. 56–67.

⁸ Z. I v i n s k i s, Lietuvos istorijos problemos, *Naujoji Romuva*, 1935, Nr. 12–13, p. 291.

Tad gal iš tiesų greta dviejų Lietuvos istorijos vizijų gyvavo ir du Jogailos įvaizdžiai – vienas tarp intelektualesnės publikos, o kitas – plačioje visuomenėje. Tai padėtų paaiškinti B. Sruogos 1932 m. parašytoje dramoje „Milžino paunksmė“ nupiešto Jogailos paveikslo atsiradimą, kuriame šis nėra kiek nepanašus į klastūną. Jis (tenka sutikti su literatūrologo Vytauto Kubiliaus nuomone) – lietuvis, mylintis savo tėvynę ir Vytautą, pritariantis jo savarankiškai politikai, tačiau tuo pačiu metu ir bevalis Lenkijos didikų įrankis, priverstas stoti prieš tėvynės interesus⁹. Sunku Jogailą būtų pavadinti ir išdaviku – greičiau jau tėvynės ilgesio ir tikrų klastūnų (lenkų) kamuojamu senuku.

„Emocijų“ tyrimai paskatino susimąstyti apie visuomenėje gyvuojančių įvaizdžių, simbolių, kultūrų santykį su visuomenės mentalitetu. Patraukliai skamba Benedikto Andersono teiginys, jog „nėra išpūdingesnio šių laikų kultūros nacionalizmo simbolio kaip kenotafai ir paminklai nežinomam kariui“¹⁰, tačiau ar išties kenotafai ir paminklai nežinomam kariui – vien nacionalizmo savastis? Abejonių šiuo teiginiu kyla prisiminus Sovietų Sąjungoje diegtą nežinomo kario kultūrą. Nors ieškoti tiesioginių ryšių tarp visuomenei peršamų ideologizuotų simbolių ir kultūrų iš vienos pusės, ir visuomenės mentaliteto iš kitos pusės, pavojinga, tačiau, antra vertus, simbolių, įvaizdžių, kultūrų išsiskynimo gylis visuomenėje priklauso nuo to, kaip pati visuomenė pasirengusi juos priimti. Todėl manau, jog nežinomo kario kultūrai tarpukario Lietuvoje įsitvirtinti padėjo ne tik nacionalizmo ideologija, bet ir po Pirmojo pasaulinio karo prasidėjusi požiūrio į kapus kaita. Šios kaitos liudijimas gali būti Mykolo Biržiškos 1917 m. pabaigoje išsakytas prisipažinimas, jog jei jam kas nors prieš kelis metus būtų pasiūlęs rašyti apie kapus, jis būtų „tuo nemažai nustebintas ir atsakymui nebent tik pečiais patraukęs“, ir tik po Pasaulinio karo sukrėtimu atsirado ryšys su „kapų tyla“¹¹. Šis M. Biržiškos prisipažinimas ženklino tarpukario Lietuvoje vis stiprėjusią dėmesio ir susirūpinimo kapais pradžia, o tai liudija ir mentalumo kaitą.

Galima pritarti „Studijų“ redakcinės kolegijos nuomonei, jog prabėgę keleri metai nesumažino šių straipsnių aktualumo ir lieka tik viltis, jog knyga sudomins ne tik istorikus, bet ir platesnę visuomenę, provokuos diskusijas, taps impulsu naujiems tyrimams. Jei recenzento uždavinys suprantamas kaip pagalba skaitytojui, kuris paėmęs į rankas knygą dvejuoja: ar šią knygą pavarčius grąžinti į lentyną, ar vis dėlto ją verta skaityti, tai lieka tik pasiūlyti visiems šia knyga taip greitai neatsikratyti.

Dangiras M a č i u l i s

⁹ *Kūrybos studijos ir interpretacijos: Balys Sruoga*, Vilnius, 2001, p. 88.

¹⁰ B. A n d e r s o n, *Įsivaizduojamos bendruomenės*, Vilnius, 1999, p. 24.

¹¹ M. B - k a, *Kapai, Liusoji valanda*, 1917 12 11.

„Rusijos paveldo“ sudėtinė dalis?

Vaidotas Mažeika. **Danijos santykiai su Lietuva 1918–1940 m.** Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2002. 343 p.

Vaidoto Mažeikos darbas – ryškus ir naujoviškas indėlis į Lietuvos ir Skandinavijos ryšių tyrinėjimą, paremtas Danijos ir Lietuvos archyvų medžiaga bei istoriografija. Darbą plačiai papildė santraukos anglų ir danų kalbomis.

Autorius, nagrinėdamas Danijos požiūrį į Lietuvą, jį daugiau ar mažiau supranta kaip priklausomą nuo Danijos politikos Rusijos atžvilgiu, ypač 1918–1925 m. laikotarpiu. Tiesa, jis skiria tris Lietuvos ir Danijos santykių etapus: 1918–1925, 1926–1933 ir 1933–1940 m., kurie yra skirtingo pobūdžio, Lietuvai tampant vis lygiavertiškesne Danijos partnere. Nors iki galo tai ir neįvyko, ką liudija V. Mažeikos cituojami paskutinio tarpukario Danijos diplomatinio atstovo Lietuvoje žodžiai, kad Baltijos šalių „ypač Lietuvos politika nuo pat pradžios buvo klaidinga, ir būtų neteisinga šias šalis lyginti su kitomis mažosiomis senesnės ir aukštesnės kultūros šalimis“.

Danijos ekonominiai ryšiai su Rusija iki I Pasaulinio karo buvo labai išvystyti, o įsitvirtinus bolševikams jie nutrūko. Nuo carinės Rusijos imperijos atsiskyrusios Baltijos valstybės sudarė dalį ankstesnės Rusijos rinkos. Jos galėjo tik palyginti mažai dalimi kompensuoti Danijai ankstesnę Rusijos rinką ir pats produktyviausias jų vaidmuo Danijos požiūriu galėjo būti „tilto į Rusiją“ vaidmuo. Tai ir nulėmė Danijos politiką Lietuvos ir kitų Baltijos valstybių atžvilgiu, kuri buvo daugiau orientuota į ekonominius ryšius, o ne į politinį kooperavimąsi siekiant kokių nors bendrų tikslų. Tokia yra ašis, apie kurią ir sukasi visi V. Mažeikos svarstymai, žinoma, labai detalčiai ir išsamiai atskleisdami konkrečių ryšių dinamiką 1918–1940 m. Ši ašis, beje, yra perimta iš danų istorikų. Čia, mano manymu, V. Mažeika pateko į savotiškas pinkles.

Politiniai klausimai, kuriuos nagrinėja V. Mažeika, yra iš esmės Lietuvos pripažinimo *de facto* ir *de jure* problematika. Natūralu, kad laikydamasis anksčiau pristatytos pagrindinės svarstymų ašies, monografijos autorius visai nuosekliai ir logiškai iškėlė prielaidą, kad Lietuvos pripažinimą turėjo nulemti jos laikysena Rusijos atžvilgiu, nes Danija buvo suinteresuota per Lietuvą atnaujinti prekybinius ryšius su Sovietų Rusija.

V. Mažeika čia, be kita ko, tvirtina, kad Danijos suteikto pripažinimo *de jure* momentas situacijoje, kai aiškėjo, kad Lietuva nepriims antrojo Polio Hymanso plano Vilniaus klausimu, buvo pasirinktas neatsitiktinai, nes Danija galutinai įsitikino Lietuvos išlikimo prorusiškos orientacijos sferoje neišvengiamumu. Šiuo klausimu jau esu trumpai polemizavęs su V. Mažeika¹. Knygoje minėtų teiginių nebuvo atsiskyta, jie buvo paremti papildomais argumentais, tad ir man norėtusi pratęsti polemiką. Savo versiją aš grindžiau iš tiesų ne tik kitų veiksmų (ne vien ekonominių) vaid-

¹ S. P i v o r a s, Švedija ir Lietuvos pripažinimas *de jure*, *Lituanistica*, 1999, Nr. 4, p. 44.

menu pripažinimo peripetijose, o ir analogiška, su Lietuvos pripažinimu susijusia medžiaga, tiesa, ne iš Danijos, o iš Švedijos archyvų. Tai yra tikrai panašaus pobūdžio diplomatinė korespondencija, kurią naudoja ir V. Mažeika. Vienas svarbus aspektas yra tas, kad analizuojant švedišką medžiagą matyti, kad Švedija tapatino Lenkijos–Lietuvos konflikto „principinį išsprendimą“ su Lietuvos priėmimu į Tautų Sąjungą, traktavo tai kaip laike turinčius sutapti dalykus². Manychiau, kad tą patį iš tikrųjų darė ir Danija, nors V. Mažeika, 74 psl. vos ne pažodžiui cituodamas švediškus tekstus atitinkančius danų diplomatų susirašinėjimo tekstus, daro kitas išvadas. Bet pateiktų citatų tikrai nepakanka paremti teiginiui apie „skirtingas Kopenhagos nuotaikas chronologiškai sutampančiuose dokumentuose“ (tas pats puslapis). Čia mat reiktų tiesiog išsiaiškinti, kas slėpėsi po tuo „Lenkijos–Lietuvos konflikto išsprendimu“.

Iš švediškos medžiagos aiškiai matyti, kad Švedija tą išsprendimą suprato tik kaip antrojo P. Hymanso projekto pateikimą bei patvirtinimą Tautų Sąjungoje, o ne kaip jo įgyvendinimą. Tai ir buvo apibūdinama kaip „principinis išsprendimas“. Švedija manė, kad po to kaip tik ir yra tinkamas laikas Lietuvos priėmimui į Tautų Sąjungą ir jos pripažinimui. Galima tai interpretuoti, kaip jau buvo daręs Česlovas Laurinavičius, nors ir neturėdamas konkrečių įrodymų, kad taip Lietuva buvo skatinama „konstruktyviai apsispręsti“ ir dėl savo santykių su Lenkija³. V. Mažeika, atrodo, mano, kad Lenkijos–Lietuvos konflikto išsprendimas – tai kokių nors konkrečių veiksmų įgyvendinimas, galėjęs gerokai užsitęsti. Bet toks mąstymas – iš XXI a. perspektyvos. Danijos požiūris neturėjo skirtis nuo Švedijos, kuri irgi pakankamai gerai žinojo, jog Lietuvai antrasis P. Hymanso planas yra nepriimtinas, kad Lietuvos orientacija į Rusiją yra stipri dėl Lietuvos teritorinių problemų. Danija tiesiog ragino nelaukti formalaus P. Hymanso sprendimo, nes jis vis tiek bus pateiktas, o pripažinti galima ir to nelaukiant, pakanka iš pradžių balsuoti už Lietuvos priėmimą į Tautų Sąjungą. Kitaip tariant, Danijos poziciją aiškiau trumpalaikiškesniais, o ne į tolimą ateitį nukreiptais sumetimais, susirašinėjimą su Švedija ir Norvegija laikyčiau daugiau diskusija dėl detalių, o ne dėl esminių dalykų.

Papildomai pateikti V. Mažeikos argumentai irgi neįrodo jo tezės, nes, tarkim, Danijos svarstymai apie P. Hymanso planų įgyvendinimo nerealumą ir netgi apie Lietuvos orientaciją į Rusiją dar nereiškia, kad būtent tai rėmė Danija savo pripažinimu *de jure*. Neįtikina, kad Danija turėjo bijoti Lenkijos įsigalėjimo, o tokiu atveju ir jos galimo karo su Rusija, kaip teigė ne danai, kažin netgi ar ir koks nors anoniminis

² H. Brantingo šifruota telegrama. Ženeva, 1921 09 17, *Švedijos valstybės archyvas (Riksarkivet)*, Užsienio reikalų ministerijos fondas, 1920 m. dosjė sistema (HP 24B), t. 1218, lapai nenumuoti; H. Wrangelio atsakymas H. Brantingui, Stokholmas, 1921 09 17, ten pat; K. K a n g e r i s, Die schwedische Baltikumpolitik 1918–1925, *Studia Baltica Stockholmiensia* 3, 1988, p. 191–193.

³ Č. L a u r i n a v i č i u s, *Politika ir diplomatija*, Vilnius, 1997, p. 149.

švedų valdininkas, o Lietuvos diplomatas Ignas Šeinius. Bent jau Švedijos užsienio reikalų ministerijos ir karinių ekspertų požiūriu, kuris beveik nesikeitė per visą 1918–1940 m. laikotarpį, visos *randstater*, neišskiriant nė Lenkijos, niekaip negalėjo prisidėti prie jėgų balanso Rytų Europoje išlaikymo. Jį nulėmė iš esmės tik Rusijos ir Vokietijos santykiai, na ir, žinoma, šių abiejų santykiai su Prancūzija ir Anglija⁴. Tai turėjo numatyti ir Danijos politikai. Be to, remti Lenkiją kaip Vokietijos priešininę Danija turėjo tiesioginį interesą, palyginus su Lietuvos palaikymu. Kad Danija, pripažindama Lietuvą *de jure*, netiesiogiai parėmė ir P. Hymanso plano atmetimą – faktas. Bet lieka neįrodyta, kad Danijos tokių veiksmų motyvai – Lietuvos gravitacijos į Sovietų Rusiją tylus palaikymas.

Saulius P i v o r a s

⁴ W. C a r l g r e n, *Sverige och Baltikum. Från mellankrigstid till efterkrigsår*, Stockholm, 1993, p. 16–20 ir kt., H. I. W i e s l a n d e r, *I nedrustingens tecken. Intressen och aktiviteter kring försvarsfrågan 1918–1925*, Lund, 1966, p. 125.

Vytautas Ž a l y s, Alfred Erich S e n n, Alfonsas E i d i n t a s. **Lithuania in European Politics. The Years of the First Republic, 1918–1940.** Ed. by Edvardas Tuskenis. New York: St. Martin's Press, 1997. 250 p.

Recenzuojamoje knygoje nušviesta modernios lietuvių tautos raida XX amžiuje, pagrindinį dėmesį sutelkiant į pirmąjį nepriklausomos valstybės egzistavimo periodą – 1918–1940 m. Pagrindiniai knygos autoriai – Alfonsas Eidintas ir Vytautas Žalys – sovietinėje Lietuvoje išaugę istorikai, tačiau sugebėję įsisavinti šiuolaikinio mokslininko kvalifikacijas. A. Eidinto tekstai daugiau atspindi Lietuvos vidinį gyvenimą, V. Žalio – Lietuvos tarptautinę padėtį 1918–1940 m. Knygos įvadą bei baigiamąją dalį parašė JAV istorikas Alfredas Erichas Sennas, bene žymiausias moderniosios Lietuvos istorijos specialistas Vakaruose. Knyga turi kolektyvinės monografijos bruožų. Autoriai – A. Eidintas ir V. Žalys – savo tekstus parašė remdamiesi darbais Lietuvos istorikų, išsivaduojančių nuo įvairių ideologizacijų; tie darbai atsispindi nuorodose. Taigi knyga – tai savotiška lituanistikos pasiekimų kvintesencija ir, kaip pažymėta viename iš pozityvių atsiliepimų – modelis ateities tyrimams.

Nors knygos dėmesio centre yra Lietuvos valstybės egzistavimo 1918–1940 m. periodas, tačiau dalis tekstų skirta moderniosios lietuvių tautos formavimuisi XIX a., taip pat nušviesta situacija po valstybingumo žlugimo 1940 m. iki jo atkūrimo 1990 m.

Tokios amplitudės bendru vardikliu A. E. Sennas siūlo laikyti lietuvių nacionalinę savimonę, kilusią, pasak jo, iš nestruktūruoto instinkto ir išaugusią iki stipraus nacionalinio valstybingumo jausmo (*Lithuanian national consciousness grew from an unstructured instinct to a firm sense of nation hood*) (p. 1).

Nacionalinės savimonės kildinimas iš „nestruktūruoto instinkto“ liudytų, kad A. E. Sennas nėra linkęs lietuvių tautai taikyti istorinės tautos statuso. Pasak A. E. Senno, 1918 m. lietuviai neturėję jokių valstybingumo struktūrų. Net kultūrinė lietuvių definicija buvusi neaiški. Tačiau po dvidešimties metų valstybinio gyvenimo lietuviai įgiję tvirtą identifikaciją, tapę atėjūnui „nebesuvirškinami“ ir 1991 m. ne vienas sovietinis veikėjas apgailestavęs, kad be Lietuvos – be to „širšių lizdo“ – gyvenimas Sovietų Sąjungoje esą būtų buvęs lengvesnis.

Taigi A. E. Sennas kelia tezę, kuri, pasak jo, kirstųsi su ne vieno lietuvių autoriaus nuomone, kad ne lietuvių nacionalinis judėjimas sukūręs Lietuvos valstybę 1918 m., bet egzistavusi Lietuvos valstybė 1918–1940 m. suformavo lietuvių nacionalinę savimonę.

Vadinasi, Lietuvos valstybės kūrimąsi 1918–1920 m. lėmė ne tiek vietiniai, kiek išoriniai veiksniai. Nors nėra mato, kuriuo būtų galima išmatuoti, kiek tiksliai turėjo įtakos vidaus, o kiek išorės veiksniai, tačiau čia galima įžvelgti svarbią metodologinę nuostatą: A. E. Sennas savo įvadu tarsi siūlo atsiriboti nuo tiriamojo objekto – konkrečiu atveju nuo lietuviškų sentimentų – ir vadovautis šaltu, objektyviu požiūriu „iš šalies“.

Tuo tarpu A. Eidintas, nors ir pakankamai lengvo bei neindoktrinuoto stiliaus meistras, plačiai – beveik enciklopediškai – nupasakodamas Lietuvos valstybės formavimosi, vidinės raidos ir žlugimo panoramą, vis dėlto, regis, lieka aprašomo objekto „viduje“. Tai patvirtina jo teksto skyrių pavadinimai: „*Restoration of the State*“, „*The Nation Creates Its State*“. Pavyzdžiui, 1918 m. vasario 16 d. akto paskelbimo aplinkybes jis aprašo tradiciškai „lietuviškai“: tarybos nariai susirinko..., paskelbė..., užregistruotas ir namo numeris, ir valanda su minutėmis...

Tačiau lieka visiškai neaišku, kokia realia politine logika tas aktas galėjo remtis. Žinia, jo ypatybė ta, kad jis skelbė Steigiamojo seimo sankciją. Praktiškai tai reiškė laisvų rinkimų organizavimą maždaug 4 gubernijų teritorijoje, kur lietuvių tautybės gyventojų vargiai galėjo būti tik pusė. Kokią Lietuvą būtų galėjęs skelbti toks seimas, jeigu vėlesni faktiniai seimai, išrinkti lietuvių daugumos, bet dvigubai mažesnėje teritorijoje, sunkiai gebėjo suformuoti daugumą; 1926 m. ta dauguma tapo priklausoma nuo tautinių mažumų balsų ir netrukus seiminė epocha apskritai baigėsi.

Tačiau A. Eidintas nemėgsta komplikacijų. Jis ramiai toliau aprašinėja, kokios partijos dalyvavo rinkimuose į Steigiamąjį seimą, kada įvyko rinkimai, kaip pasiskirstė balsai į 112 vietų, ir jam, regis, neaktualu, kad rinkimuose į Steigiamąjį seimą nebuvo išrinkta nė pusės rinkimų įstatymu numatytų deputatų – 229.

43 psl. neteisingai rašoma, kad Steigiamojo seimo priimta laikinoji konstitucija garantavo nuosavybės teisę. Ta teisė buvo daugmaž gerbiama tik tol, kol vyravo dešinieji (*National Progress Party an of Christian Democrats*). Centrokairuoliškas Steigiamasis seimas atvėrė kelią žemės perdalijimui ir iki šiol lieka neaišku, kaip žiūrėti į žemės reformą. Tradiciškai laikomasi nuomonės, kad žemės dalijimas lietuvių daugumai pakirtęs bolševizmą Lietuvoje. Tačiau konkretūs tyrimai liudija, kad 1920 m. vasarą būtent Sovietų Rusija skatino Lietuvos Vyriausybę imtis radikalios žemės reformos. Beje, A. Eidintas teisingai fiksuoja ypač neigiamą tautininkų požiūrį į žemės reformą (p. 48).

A. Eidinto tekstų dėmesio centre – Lietuvos politinė sistema ir jos poveikis savi-monei. Tai labai svarbus aspektas, nes prie valstybės žlugimo priežasčių neabejotinai prisidėjo nesugebėjimas rasti pusiausvyrą tarp įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžių. Deja, tekstuose nesimato atsakymo, ar buvo pastangų tą pusiausvyrą sukurti. Pavyzdžiui, Lietuvos paskelbimo karalyste aktą A. Eidintas traktuoja kaip „*in fact solved nothing*“. Nors jo kolegos Raimundo Lopatos tyrimai neleistų taip teigti.

Apskritai A. Eidinto „registracinis“ metodas pasiteisina, regis, iš dalies. Jis atleidžia nuo gilesnės analizės bei galimybių konstravimo, tačiau įgalina kažką parašyti ten, kur kitas galbūt nieko neparašytų.

V. Žalys parodo daugiau pastangų išsiveržti iš intravertiškumo. Jo teksto dalis „*Lithuania's geopolitical situation and the dimensions of Lithuanian foreign policy*“ žavi išsamumu ir tuo pačiu koncentruotumu. Visa Lietuvos tarpukario užsienio politikos esmė apibūdinama keliomis taikliomis frazėmis, pvz., „*unwilling revisionism*“ (p. 60) arba „*sometimes difficult to understand whether Lithuania was carrying out its own policy, or whether the Soviet Union was using it as a Trojan horse in the Baltic*“ (kartais net buvo sunku suprasti – ar Lietuva veda savo pačios politiką, ar Sovietų Sąjunga naudojasi Lietuva kaip Trojos arkliu Pabaltijyje) (p. 64).

Stiprus apibendrinimuose V. Žalys vis dėlto neišvengia nuoslydžio į tendenciją, pasinerdamas į detales. Pvz., jis labai taikliai įvardija Lietuvos strategiją 1920 m. rudenį – kaip visų savo kiaušinių sudėjimą į rusų krepšį (p. 73). Tačiau lenkų kariuomenės puolimą prieš lietuvius 1920 m. rugsėjo 22 d. jis grindžia tik incidentiniu pretekstu, kad Lietuva praleidusi rusų bolševikus per savo teritoriją. Jis nutyli, kad pagal lietuvių–rusų 1920 08 06 susitarimą Raudonoji armija gavo teisę įsitvirtinti Lietuvai pripažintoje teritorijoje palei Gardiną–Lydą–Molodečną, ir kad praktiškai visą 1920 m. rugsėjo mėn. Lietuva savo diplomatija (derybose su lenkais Kaune, Kalvarijoje, Suvalkuose) ir karinėmis priemonėmis (sutraukta kone visa kariuomenė į Suvalkų–Augustavo regioną) faktiškai dengė tą rusų armiją – ir kaip savo saugumo garantą, ir kaip potencialą būsimam Raudonosios armijos kontrapuolimui (sic!) Ir tik žinia apie rusų–lenkų susitarimą Rygoje atvėrė lietuviams akis – kur jie buvo sudėję savo kiaušinius.

V. Žalys teisingai teigia, kad po gen. Łucjano Żeligowskio išpuolio lietuviai priėmė šūkį „*We will not rest without Vilnius!*“. Tačiau lieka nevisiškai aišku – ką toks šūkis reiškė praktiškai. Neužsimenama apie žinomus duomenis, kaip lietuvių diplomatai prašė sovietų padėti išsisukti nuo plebiscito 1920 m. pabaigoje (pvz., 1920 m. gruodžio 21 d. Dovo Zauniaus ataskaita apie pokalbį su A. Joffe: *Lietuvos centrinis valstybinis archyvas*, f. 383, ap. 7, b. 76, l. 6) bei nuo Polio Hymanso projektų 1921 m. vasarą (žr. *Dokumenty vnešnej politiki SSSR*, Moskva, 1960, t. IV, p. 31, 432). Kita vertus, V. Žalys stipriai pabrėžia 1922 m. kovo mėn. Lietuvos Vyriausybės atsisakymą angažuotis su Sovietais: „*Kaunas rejected Moscow's offer of cooperation and refused to join a military alliance with Soviet Russia*“ (p. 104). Tuo tarpu 1925 m. gruodį į Kauną atvykus Georgijui Čičerinui, lietuvių pateikti karinės sąjungos projektai diplomatiškai įvardyti kaip „*proposals, some of them farreaching*“ (p. 109).

Esmė čia ne kabinėjimesi prie pasakymų. Mano supratimu, V. Žalys nepakankamai adekvačiai perteikė situaciją, susidariusią po 1920 m. rudens. Jis kaltina Lenkiją Vilniaus užgrobimu, tačiau nepaaiškina alternatyvos – kas būtų buvę, jeigu, sakysime, Lenkija būtų buvusi priversta išvesti kariuomenę iš Vilniaus. O jeigu šūkiu „*mes be Vilniaus nenurimsim*“ lietuviai nesiekė sugriauti savo valstybės, tai lieka nebeaišku, ko konkrečiai tuo šūkiu jie siekė?

Tam tikrą impulsą neapibrėžtumui čia, man regis, suteikė pats A. E. Sennas. Savo įvade jis pateikė netikėtą paralelę, liudijančią kaip Lenkija nesimokė iš istorijos: 1920 m. rudenį ji siekė bendros sienos su Rusija, kaip ir 1569 m. sudarant Liublino uniją... (p. 8). Tačiau šis efektingas palyginimas pakimba ore, nes nieko nepasiūloma alternatyvai...

Gaila, kad iš V. Žalio tekstų kažkodėl „iškrito“ 1934 m. Baltijos Antantės susidarymo aplinkybės. Gal dėl tos priežasties ir tolesnis vadinamos Baltijos valstybių ir Lietuvos neutralumo politikos atskleidimas liko, mano supratimu, nepakankamas.

A. Eidintas, V. Žalys, A. E. Sennas – gana skirtingo stiliaus bei nuostatų autoriai, tačiau jų traukiamas vežimas neįstrigo. Pateiktas modernus paveikslas, vaizduojantis lietuvius XX a. Padėjo autorių profesionalumas, patirtis. Prie sėkmės prisidėjo ir aukšta leidybinė kultūra.

Česlovas L a u r i n a v i č i u s

Lietuvos patrioto vadovėlis

Juozas Skirius. **Lietuvių visuomenininkas ir diplomatas Bronius Kazys Balutis (1880–1967): Tėvynei paaukotas gyvenimas.** Vilnius: Vaga, 2001. 822 p.

Pasaulį išvydo istoriko Juozo Skiriaus knyga, skirta lietuvių visuomenininkui ir diplomatai Broniui Kaziui Balučiu. 53-jų lankų monografija apimtimi nenusileidžia antrosios Analų kartos garsaus prancūzų istoriko Fernand'o Braudel'io studijoms. Tai rodo titanišką septyniolika metų trukusį istoriko triūsą renkant, sisteminant ir apibendrinant labai gausią Lietuvos ir užsienio archyvinę medžiagą. Knyga turėtų sudominti ne vieną lietuvių politinės minties ir Lietuvos diplomatijos tyrinėtoją, lituanistą ir istorijos mokytoją; taip pat plačiąją lietuvių bendruomenę Lietuvoje ir užsienyje. Autoriaus išvalgos bei pamąstymai apie iškilų mūsų tautos asmenybę tikrai pravirkdys ne vieną senosios kartos lietuvių patriotą ar patriotę, suvirpins Lietuvos ateičiai neabejingą sielą.

Neretai monografijų autoriai pratarmėje dėkoja darbo įkvėpėjams, rėmėjams, pagalbininkams, taip pat aptaria veikalo atsiradimo aplinkybes. Po pratarmės sekantis akademinis įvadas supažindina skaitytoją su šaltiniais ir istoriografija, darbo naujumu bei aktualumu. Tokio eiliškumo J. Skiriaus monografijoje nerasime. Autorius pratarmę ir įvadą pabrėžtinai susiejo, tuo lyg norėdamas dar kartą akcentuoti, kad ši jo studija skirta „platiems visuomenės sluoksniams“. Todėl neatsitiktinai įvadas pradedamas istoriko pamąstymais apie „asmenybės svarbą tautai“, kuriuose pabrėžiama, kad „tautos priedermė“ – iškilias istorines asmenybes „sugražinti savo piliečiams“ (p. 7, 11). Pamąstymus pratęsia knygos apie B. K. Balutį atsiradimo aprašymas, dokumentų šaltinių apžvalga, pagalbininkų įvardijimas bei spaudos reikšmės ir knygos priedų tikslingumo aptarimas.

Kaip teigia pats autorius, monografijos tikslas – parašyti B. K. Balučio gyvenimo ir nuveiktų darbų studiją, kuri kartu būtų ir Lietuvos patrioto vadovėlis, parodantis, koks turi būti Lietuvos patriotas, ne žodžiais, o darbais mylintis savo Tėvyne. Kartu tai galėtų būti ir Lietuvos valdininko bei diplomato vadovėlis.

Siekdamas užsibrėžto tikslo, istorikas J. Skirius savo darbe sprendė keletą uždavinių. Pirmiausia jis monografijoje siekė parodyti B. K. Balutį – „lietuviškų vertybių saugojimo, veiklumo ir idealizmo pavyzdį“, „tautos ateities kelrodį“ ir „išėivijos lietuviškumo žadintojo simbolį“. Tai jam puikiai pavyko. Pavyko ne tik parodyti Lietuvos diplomata ir visuomenininką kaip pavyzdį, kelrodį ir simbolį... Analizuodamas gausią archyvinę medžiagą ir periodiką monografijos autorius nutapė labai spalvingą B. K. Balučio paveikslą. Prieš skaitytojo akis iškyla: „auksaburnis“, „geltonasis tautininkas“, „elgesio kultūros mokytojas“, „lietuviškas Hamletas“, „judrusis Balutis“, „poetiškas žurnalistas“, „Suvalkų derybų ašis“, Užsienio reikalų ministerijos (toliau – URM) „dirigentas“, „JAV lietuvių telkimo centras“, „atsargusis Balutis“, „Balutis

tarpininkas“, Didžiosios Britanijos lietuvių tėvas, „Didysis dzūkas“, ar tiesiog – išmintingasis Balutis (p. 47, 54, 56, 85, 105, 117, 121, 137, 179, 192, 287, 315, 449, 626, 641, 575, 707, 727). Kuklesnis tik Balučio – šeimos galvos ir Balučio – tėvo portretas (p. 424–425).

Ne mažiau svarbiu uždaviniu autorius manė esant „vertybių, kurių reikia pasisemti iš praeities, apibrėžimą, prisitaikymą sau ar tiesiog žinojimą“. Ir iš tiesų, skaitydami B. K. Balučiu skirtą monografiją, galime pasisemti iš praeities „nuosaikaus patriotizmo ir pasiaukojimo“, prisitaikyti sau „etiketą ir manieras“ ir išsamiai susipažinti su „prieškario elito ir lietuviškos valdininkijos darbo specifika, ministerijų ir departamentų tradicijomis“ (p. 11).

Kiekvienos pasaulį išvydusios naujos monografijos reikšmę ir vertę lemia jos naujumas ir aktualumas. Taigi ką naujo pasakė istorikas J. Skirius, ko iki šiol mūsų istoriografijoje nebuvo? Pirmiausia svarbu tai, jog B. K. Balutį vertina ne išeivijos, bet Lietuvos istorikas. Monografijos pabaigoje autorius užsimena apie Antano Merkelio 1965 m. pareikštus, tačiau taip ir neįgyvendintus ketinimus parašyti B. K. Balučio biografiją. Tai rodo diplomato bei visuomenininko svarbą ir lietuvių išeivijai JAV bei Didžiojoje Britanijoje, ir jo paties Tėvynėje – Lietuvoje. Antras momentas – tai naujų šaltinių įvedimas į Lietuvos istoriografiją. Monografijoje plačiai panaudota ilgai autoriaus kaupta ir sisteminta dokumentinė medžiaga: autentiški dokumentai, saugomi valstybiniuose ir privačiuose archyvuose. Ja remiantis monografijoje nušviečiami (iki tol kitų tik epizodiškai aptarti) Lietuvos pasiuntinybių diplomatinės veiklos puslapiai Vašingtone (1928–1934), Londone (1934–1967) ir Olandijoje; nagrinėjami įvairių finansinių problemų sprendimai. Taip pat reikėtų paminėti, jog autorius pastebėjo iki šiol lietuvių istoriografijoje neakcentuotą dalyką: prancūzų atsižvelgimą į Lietuvos interesus ir politiką po Rapalo, ir atkreipė Lietuvos diplomatijos tyrinėtojų dėmesį į 1922 m. gruodžio 20 d. Ambasadorių konferencijos notą – „nutarimą pripažinti Lietuvos Respubliką *de jure*“; naujais faktais papildė Lenkijos 1938 m. kovo 18 d. ultimatumo Lietuvai istoriją. Naujas ir istoriko bandymas rasti pateisinimą liūdnei pagarsėjusiai Ernesto Galvanausko 1922 m. lapkričio 18 d. notai Ambasadorių konferencijai. Šiuo požiūriu J. Skiriaus monografija yra svarus indėlis į Lietuvos diplomatinę atstovybių užsienyje tyrinėjimus bei įnašas į lietuvių diplomatijos 1918–1990 m. istoriją.

Trečias svarbus dalykas – knygoje aptariamoms iki šiol netyrinėtoms, pakankamai neįvertintoms ar nenušviestoms problemoms. Viena jų – Vinco Kudirkos raštų leidimas. Autorius, remdamasis B. K. Balučio dienynu bei išeivijos spauda, išsamiai apžvelgė jo veiklą rengiant ir leidžiant Lietuvos himno kūrėjo raštus. Istorikas skaitytojui pateikė taip pat įdomią, Lietuvos istoriografijoje mažai tyrinėtą įvairiapusių Lietuvos santykių su gausia išeivijos bendruomene JAV panoramą 1928–1934 m. Joje nemažai vietos skirta Lietuvos diplomato veiklai tarp žydų išeivių iš Lietuvos bei JAV ir

Lietuvos žydų santykiams. Monografijos autorius išsamiai aptarė iki šiol istorikų dėmesio nesulaukusių Lietuvos indėlių užsienyje likimą bei pateikė labai įdomią ir vertingą VLIK'o ir Lietuvos diplomatinės tarnybos (LDT) tarpusavio santykių analizę. Tyrinėtojo dėmesio taip pat sulaukė JAV lietuvių ir ukrainiečių bendradarbiavimas vedant antilenkišką agitaciją. Taigi naujų temų ir problemų nagrinėjimas bei jų įtraukimas į istoriografiją rodo autoriaus kruopštumą, išžvalgumą ir atsakomybę prieš knygos skaitytojus.

J. Skiriaus darbo vertę ypatingai didina gausūs priedai. Reikėtų pabrėžti, kad autorius pirmasis sudarė B. K. Balučio bibliografiją. Tai nepaprastai vertinga medžiaga tiek istorikui, tiek lituanistui. Be to, skaitytoją puikiai nuteikia įdomi ikonografinė medžiaga bei įvairūs dokumentai, papildantys jau išnagrinėtą B. K. Balučio diplomatinę veiklą bei paties studijos autoriaus pastangas ieškant išlikusios medžiagos monografijai.

Manytume, jog knygoje išsakytos mintys aktualios ir šiandienos Lietuvai. Ne vienas Lietuvos politikas, pretenduojantis tapti Lietuvos Respublikos Prezidentu, gali rasti puikių rinkiminių šūkių, o ir kitiems „šių dienų veikėjams tikrai būtų į ką lygiuotis“ (p. 740). Knyga labai svarbi šiandienos politiškai susiskaldžiusiai Lietuvai, nes skelbia tautinius idealus ir būtinybę vienyti. Ypač aktualios ir svarbios tos monografijos autoriaus mintys, kuriomis parodomas išeities taško paieškos, kurios taip pat galėtų būti pavyzdžiu šiandien sunkiai tarpusavyje susikalbančiai valdininkijai. Ir ne tik! Ją pravartu būtų paskaityti ir mūsų tautiečiams, keliaujantiems po užsienio šalis, nes autorius ypač akcentavo senojo diplomato mintį, jog kiekvienas lietuvis užsienyje yra Lietuvos ambasadorius (p. 396–398).

Knygos autorius atkreipė skaitytojų dėmesį į B. K. Balučio iškeltą tarptautinių reikalų instituto įsteigimo idėją, kurioje glūdėjo dabartinio Tarptautinių santykių ir politikos mokslo instituto prie Vilniaus universiteto ištakos. Taip pat labai įdomus ir, mūsų manymu, aktualus J. Skiriaus pasiūlymas nuliedinti Laisvės varpo kopiją ir pakabinti Vilniuje, Gedimino kalne. Siūlymas galėtų sulaukti ir plataus visuomenės pritarimo. Taip būtų galutinai įgyvendintas JAV lietuvių noras, kad Laisvės varpas skambėtų Lietuvos sostinėje Vilniuje. Lietuvos URM galėtų sudominti ir kitas monografijos autoriaus pasiūlymas, kurio anksčiau įgyvendinti nepavyko – Lietuvos pasiuntinybėje Londone įkurti nedidelį muziejų, skirtą B. K. Balučiiui (p. 36, 159, 739).

Pagirtinas J. Skiriaus raginimas ir kvietimas dabartiniams Lietuvos istorikams neapriboti Lietuvos istorijos tyrimų tik jos etnografinėmis ar Lietuvos valstybės sienomis, o atsigrežti į išeivijos istoriją kaip lietuvių tautos istorijos dalį ir tyrinėti Lietuvos santykius su gausia išeivijos bendruomene. Autorius taikliai pastebi, kad tautos vienybės problema tebėra aktuali ir dabar: istorijos skirstymas skaldo lietuvių visuomenę ir neleidžia visapusiškai atspindėti jos praeities (p. 307). Visi minėti pamąstymai bei pasiūlymai rodo istoriko J. Skiriaus siekį supažindinti su mūsų tautai ir

valstybei labai svarbia ir iškilia, „kūnu ir dvasia Tėvynei atsidavusia“ asmenybe B. K. Balučiu ne tik akademinę Lietuvos bendruomenę, bet ir plačiąją visuomenę, ypač jaunąją kartą.

Autorius, analizuodamas Lietuvos visuomenininko ir diplomato nueitą gyvenimo kelią, rėmėsi gausia ir įvairia dokumentine medžiaga. Panaudoti Lietuvos centriniam valstybės archyve esantys Užsienio reikalų ministerijos (f. 383), Lietuvos pasiuntinybių Londone ir Vašingtone (f. 648 ir f. 656) fondai. Ypatingai svarbus šaltinis – B. K. Balučio nuo 1954 m. rašytas dienoraštis (jo korespondencijos, parengti diplomatiniai dokumentai), perkeltas iš Lietuvos URM, šiuo metu esantis Lietuvos pasiuntinybės Londone fonde, padėjo knygos autoriui įsigilinti į B. K. Balučio diplomatinę veiklą 1954–1967 m. Senojo diplomato darbui Didžiojoje Britanijoje nušviesti istorikas naudojosi ne tik Lietuvoje, bet ir užsienyje esančiais Lietuvos ambasados Londone, „Europos lietuvių“ redakcijos, spaustuvės „Nida“, Lietuvių namų bendrovės archyvais bei Mečio Bajorino, Melitos ir Petro Varkalų atsiminimais. Apibūdinamas B. K. Balučio kaip URM valdininko veiklą 1919–1940 m., J. Skirius rėmėsi JAV nacionaliniame archyve Vašingtone esančiais JAV atstovybės Kaune 1919–1940 m. fondais, o amerikietiškojo laikotarpio (1905–1919) tyrimui panaudojo Lietuvos visuomenės organizacijų archyvo (f. 15808), Pasaulio lietuvių archyvo, Amerikos lietuvių Tautos tarybos 1914–1920 m. bei Lietuvos konsulato Čikagoje fondus, taip pat Šv. Kazimiero seserų vienuolyno archyvo dokumentus. Tai solidi šaltinių bazė, leidusi studijos autoriui naujai pažvelgti ir išsamiau analizuoti daugelį Lietuvos diplomatinės istorijos problemų.

Asmeninio gyvenimo rekonstrukcijai istorikas J. Skirius panaudojo B. K. Balučio korespondenciją, esančią Vilniaus universiteto, Nacionalinės M. Mažvydo, Mokslų akademijos, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekų rankraščių fonduose ir asmeniniame Petro Klimo (jaunesniojo), bei jau minėtame Lietuvos visuomenės organizacijų archyve. Išvardyta medžiaga padėjo monografijos autoriui nutapyti gyvenimą Tėvynei paaukojusio „nepartinio Lietuvos diplomato“ istorinį portretą.

Monografijoje autoriaus tekstą pąvairina B. K. Balučio džiūkiška išmintis: palyginimai, posakiai ir patarlės, alegorijos. Alegoriškus pasakojimus apie vištą ir viščiuikus, Grigo bites lydi prasmingi palyginimai (p. 126–127, 281). Kunigas išėivijoje lyginamas su „geriausiu vaistu įvairioms išėivių ligoms gydyti“, nutautėję tėvynainiai – su ožiu: „nei pieno, nei vilnos, o vien tik smarvė“, lenkų pagalba kritiniu atveju (1939 m.) – su „iššokimu iš keptuvės tiesiai į liepsną“, britų valdžios politika – su „tirštu rūku ir nepermatomomis miglomis“, Stasio Lozoraičio taktika 1955 m. – su „drambliaus taktika molinių puodų krautuvėje“, o diplomatinio darbo laikotarpis Didžiojoje Britanijoje – su „sriuba dar per karšta, nesusėėjusia atvėsti“, kuria „labai lengvai galima būtų sau ir burną, ir liežuvį apsišutinti“ (p. 281, 393, 479, 529, 566,

636, 639, 770). Tekste taip pat gausu patarlių ir diplomato posakių: „verdantis JAV lietuvių katilas“, „už partinio medžio nemato valstybinio miško“, „varo valstybinės rūšies darbą, o ne vodevilį lošia“, „partvyiški ragučiai“, „mažas deimantukas brangi-namas labiau už molio kalną“, „geriau šiaudinė taika negu auksinis barnis“ ir kt. (p. 136, 165, 222, 250, 288, 299, 302, 311, 343, 398, 415, 451, 478, 514, 532, 548, 619, 673, 681, 724, 778). Istoriko J. Skiriaus gausiai pažerta B. K. Balučio dzūkiška išmintis pagyvina tekstą, daro jį patrauklesnį skaitytojui.

Sklandaus ir dzūkiška išmintimi praturtinto teksto tikrai nepuošia net ir po atidaus koregavimo likusios korektūros klaidos (p. 58, 60, 69 (trečias sakinyš nuo puslapio galo visai neskaitomas), 139, 175, 304, 258, 366, 424, 440, 448, 468, 497, 502, 514, 527, 533, 535, 541, 558, 607, 631, 698, 702, 703, 734). 585 puslapyje neaišku, ar Didžiosios Britanijos vyriausybė aukso atsargas norėjo išaldyti ar atšildyti. Neleistinai įvairuoja nuorodų rašymo tvarka – vienur jos rašomos prieš tašką, kitur – po jo, ypač 4–7 knygos dalyse, kur „tokia tvarka“ beveik kas antrame puslapyje (p. 322, 331, 333, 340, 342, 356, 361, 368, 372 ir kt.). Tekste esama ir kalbos kultūros klaidų, kalbininkų per radiją, televiziją ir spaudą dažnai kritikuojamų posakių ar žodžių, kurių patariama nevartoti, kaip antai: „kalba eina“, „ženkliai“, „neramina“, „stengėsi dėti pastangas“, „buvo su pagrindu“ (p. 24, 635, 726, 21, 51, 388, 400, 34, 233, 303, 396, 668, 553, 521). Tekste pasitaiko netikslumų rašant pavadinimus, pavyzdžiui, 579 puslapyje – „*Inverstors Chronicle*“, turėtų būti „*Investors Chronicle*“ (gal tai korektūros klaida?). Tai akmenėliai į korektorės ir redaktorės daržą. Esama netikslumų rašant vardus bei pavardes: 328 puslapyje Danijos užsienio reikalų ministras Erikas Skavenius (*Scavenius*) virto E. Skavencinu (*Scavencin*), o Raimondas Puankarė (*Raymond Poincare*) 235 puslapyje nei iš šio nei iš to tapo E. Puankarė. Tai painioja skaitytoją, ypač mažiau susipažinusių su didžiųjų valstybių politikais.

Monografijos prieduose įdėtose „svarbiausiose B. K. Balučio gyvenimo datose“ perskaitysime apie 1916 m. liepą B. K. Balučio Kento teisės koledže baigtas teisės studijas, tačiau tekste apie tai nerasime jokios informacijos – tik užuominas. B. K. Balutis „advokatas“ 144 puslapyje skaitytojui nukrenta lyg iš dangaus, o 213 puslapyje teigiama, kad derybose dėl plebiscito Vilniaus krašte „labai pravertė B. K. Balučio teisinis išsilavinimas, įgytas Amerikoje“. Sunku pasakyti, kodėl taip nutiko. Galbūt tada reikėjo to fakto gyvenimo datose visai neminėti arba tekste bent jau keliais sakiniais tai paaiškinti. Yra ir kitų faktinių netikslumų. Pavyzdžiui, 265 puslapyje teigiama, jog nuo 1926 m. B. K. Balučio iniciatyva vyriausybė slapta pradėjo remti Rytų Prūsijos organizacijas, finansuoti laikraštį „Naujasis Tilžės keleivis“. Jei monografijos autorius būtų atidžiau pavartęs su Tilžės konsulatu susijusias bylas Lietuvos centriniame valstybės archyve, būtų pastebėjęs, kad vyriausybė nuolat finansavo „Naująjį Tilžės keleivį“ ir ypač Enrio Jagomasto spaustuvę. „Naująjį Tilžės keleivį“ Lietuvos URM finansavo nuo pat jo leidybos pradžios

1924 m.: gegužės mėn. išleisti 4805 Lt, birželio mėn. – 3500 Lt, liepos mėn. – 3000 Lt¹. Nuo 1925 m. ėjo du „Naujojo Tilžės keleivio“ numeriai per savaitę (jis URM kainavo 2000 Lt/mėn.; redagavimas – 600 Lt/mėn.). Lietuvos URM per Lietuvos konsulatą Tilžėje nuolatos subsidijavo E. Jagomasto spaustuve (31 200 Lt/mėtamams)². URM per konsulatą Tilžėje finansavo „Vokietijos lietuvių susivienijimo“ ir lietuvių atkūrimo darbuotojus Rytprūsijoje (W. Mačiulaitį (gaudavo 375 Lt/mėn.), Oną Jagomastaitę (500 Lt/mėn.))³. Kitas netikslumas yra 256 puslapyje, kur teigiama, kad Lietuvos ir Lenkijos derybose Kopenhagoje 1925 m. svečio teisėmis dalyvavo Lietuvos generalinis konsulas Karaliaučiuje Vytautas Gylys. V. Gylys konsulu Karaliaučiuje buvo paskirtas 1921 m. rugpjūčio 1 d., o 1924 m. (įsakymo Nr. 144) tapo Lietuvos konsulu Kopenhagoje⁴. Klaida greičiausiai įsivėlė todėl, kad autorius per daug pasitikėjo Vaclovo Sidzikausko prisiminimais ir nepatikslino šio fakto enciklopedijoje ar kitame informaciniame leidinyje.

Teksto nepuošia ir tam tikri pasikartojimai, pavyzdžiui, 152 ir 149 puslapyje pasakojama ta pati istorija apie JAV laisvės varpą, o 81 bei 279–280 puslapiuose – tas pats B. K. Balučio pokalbis su Vladu Jurgučiu dėl pirmojo klerikalinių pažiūrų. Yra ir daugiau pasikartojimų. Tai gal ir nėra labai blogas dalykas, nes skaitytojas, skaitydamas didelės apimties knygą, daugelį faktų primiršta, tačiau tada būtų buvę tikslingiau įrašyti tokius žodžius: „kaip jau minėjome“ ar „tokioje ir tokioje dalyje minėtame“, kaip tai buvo padaryta 174 puslapyje. Čia turėjo būti atidesnė ir teksto redaktorė.

Apie knygų išliekamąją vertę F. Braudel'is rašė: „Istorija nuolat prasideda iš naujo, nuolat save kuria, nuolat save aplenkia. <...> Taigi, aš netikiu, kad mūsų rašomos istorinės knygos būtų vertingos dešimtmečių dešimtmečiais. Nėra parašytos knygos, kuri būtų parašyta syki ir visiems laikams, ir mes visi tai žinome“⁵. Tačiau nežiūrint žymaus prancūzų istoriko skepticizmo, drįstume teigti, kad istoriko J. Skiriaus monografija, skirta B. K. Balučiu, stosi lygia greta šalia Antanui Smetonai, Petruil Vileišiuil, Donatui Malinauskui, Jurgiui Savickiuil, Ignui Šeiniuil – iškiloms XIX–XX a. asmenybėms – skirtų monografijų, su kuriomis auga ir užaugo dar ne viena karta.

Sandra Grigara vičiūtė

¹ Sąmata. Pajamų ir išlaidų sąryšyje su leidimu „Naujojo Tilžės keleivio“, *Lietuvos centrinis valstybės archyvas*, f. 383, ap. 7, b. 512, l. 2.

² E. Jatulio 1930 01 30 pranešimas URM, ten pat, b. 1053, l. 96.

³ V. Masiulio 1926 12 23 pranešimas B. K. Balučiuil, ten pat, f. 383, ap. 7, b. 706, l. 127; V. Masiulio 1926 12 23 pranešimas B. K. Balučiuil, ten pat, b. 706, l. 128.

⁴ V. Gylys, *Lietuvių enciklopedija*, t. 7, Bostonas, 1956, p. 232.

⁵ F. Braudel, *Kapitalizmo dinamika*, Vilnius, 1994, p. 126–127.

Алекс (Алтер) Ф а й т е л с о н. **Непокорившиеся. Летопись еврейского сопротивления.** Тель-Авив, 2001. 608 с.

Pastarąjį dešimtmetį vis daugiau Lietuvos ir užsienio šalių istorikų bei išlikusių liudininkų ėmė nuodugniau nagrinėti holokaustą Lietuvoje ir pasakoti savo atsiminimus.

Į klausimą, kodėl memuarai paskelbti tik po 50–60 metų, negalima atsakyti vienareikšmiškai. Greičiausiai išlikę liudininkai iš karto po karo nenorėjo liesti skaudžios temos, juk kiekvienas jų neteko beveik visų savo artimųjų. Reikėjo pradėti gyvenimą iš naujo, įveikti sunkumus, sukurti ir išlaikyti šeimą, rūpintis ateitimi, o ne vien tik prisiminti, o tuo labiau rašyti apie praeitį. Šios problemos gvildenimas nebuvo labai populiarus nei Vakaruose, nei Sovietų Sąjungoje, taip pat ir Lietuvoje. Tačiau vis dėlto pirmaisiais pokario metais ir vėliau pasirodydavo knygos ir straipsniai apie Lietuvos žydų katastrofą, jų žūtį ir kovą prieš vokiečių okupantus ir jų kolaborantus. Apskritai tiek istorinė, tiek memuarinė literatūra apie tragišką Lietuvos žydų likimą buvo ir yra negausi.

Analizuojant holokausto istoriją Lietuvoje ypač svarbus buvo slaptų dokumentų išslaptinimas ir galimybė naudotis Rytų Europos bei buvusių Sovietų Sąjungos respublikų slaptais archyviniais dokumentais. Nors istorijoje įvykiai ne visada vienodai vertinami, šie dokumentai leido nuodugniau pažvelgti į žydų žudynių Lietuvoje istoriją, peržiūrėti kai kurias paplitusias tuo klausimu sąvokas ir objektyviau paaiškinti šios Lietuvos žydų katastrofos istorijos puslapius. Galimybė naudotis archyvine medžiaga padėjo memuarų autoriams savo prisiminimus patikslinti ir pagrįsti dokumentais, o dokumentų medžiagą papildyti savo išgyvenimais.

1993 metais Alter Faitelsonas paskelbė memuarinę knygą jidiš kalba apie žydų tautos pasipriešinimą nacių okupacijos metais Kauno gete. Po to kelerius metus jis rinko medžiagą ir savąją knygą papildė jau skelbta medžiaga hebrajų, anglų, prancūzų ir vokiečių kalbomis. O štai pernai, 2001 m., pasirodė gerokai papildyta knyga rusų kalba. Šį lyg ir užbaigtą variantą, kuris žymiai skiriasi nuo kitų, autorius papildė naujais dokumentais ir nuotraukomis. Knygos įžangoje ir dėstyme teigiamas pasiryžimas papasakoti apie įvykius ir žmones vien tik tiesą. Įsigilinus į knygos turinį, joje pateiktus dokumentus bei komentarus, neatrodo, jog autorius būtų šito siekęs. Susidaro įspūdis, kad šį leidinį parašyti paskatino ne tiek noras prisiminti nueitą kelią ir pagerbti žuvusių draugų atminimą, kiek pavaizduoti save kaip legendinę asmenybę, vertą dėmesio ir pagyros. A. Faitelsonas aprašo save nepaprastai tiesų, užtikrintą ir neklystantį. Jis niekada nesuabejoja ir nejaučia jokio vidinio prieštaravimo dėl savo veiksmų, komentarų bei išvadų. Jau vien tik tai verčia nepasitikėti jo siekiu atpasakoti tik tiesą.

Knygoje persipina įvairūs istorinio dėstymo žanrai: memuarai, dokumentai ir savarankiškas istorinių faktų tyrimas bei jų komentavimas. Knygos pabaigoje pateikti pagiriamąjo pobūdžio laišukai, kurie, beje, knygos turinio nepraturtina. Apskritai kny-

ga neatitinka mokslinio ir istorinio tyrimo reikalavimų. Autorius gal ir yra teisus papildomai pavadindamas savo knygą metraščiu. Abejotinos ir D. Gelperno bei S. Aksionovos-Šteingard nuomonės (jie parašė įžangą ankstesniam ir šiam leidiniui), pristatančios knygą kaip istorinį tyrinėjimą.

Knygos struktūra nėra sudėtinga. Ji paremta metraštinio metodu. Kiekvienas skyrius pasakoja apie tam tikrų metų (1941–1944) įvykius. Beveik visuose knygos skyriuose persipina autoriaus prisiminimai su faktais ir įvykiais, kuriuose A. Faitelsonas nedalyvavo ir negalėjo žinoti ar stebėti, ir kurie nėra patvirtinti patikimais dokumentais.

Pirmajame ir kituose knygos skyriuose autorius nemažai dėmesio skiria lietuvių savisaugos būrių vaidmeniui suimant ir žudant Lietuvos bei kai kurių kitų vokiečių okupuotų regionų žydus. Tačiau nagrinėdamas šį tragišką Lietuvos žydų istorijos puslapį, A. Faitelsonas nesinaudoja Lietuvos istoriografija, tų tyrinėtojų darbais, kuriuose pateikta nepaprastai vertinga medžiaga ir dokumentai apie Lietuvos žydų žudymus. Tokie tyrimai leistų nuodugniau atskleisti lietuvių savisaugos būrių formavimąsi, jų kolaboravimą su vokiečių okupantais, laikinosios Lietuvos Vyriausybės politikos ir veiklos priešišumą žydų atžvilgiu vokiečių okupacijos metais. A. Faitelsonas nesinaudoja Lietuvos istorikų tyrinėjimų rezultatais, o tik deklaruoja savo dažnai nepakankamai argumentuotus ir neįrodytus teiginius.

Nors knygoje pateikta gausybė dokumentų, žymi jų dalis nieko bendro su dėstomais įvykiais neturi. Dažniausiai dokumentų medžiaga nepapildo nei jo prisiminimų, nei iškeliamų teiginių bei išvadų. Taip pat nieko bendro su dėstomais įvykiais neturi tokios apybraižos kaip, pavyzdžiui, „Himlerio inspekcija“ (p. 94, 95), „Inteligentijos likvidavimas“ (p. 95, 96), „Koncentracijos stovyklos rusams ir lenkams“ (p. 139), „Gebelsio kelionė į frontą“ (p. 455) ir kitos.

Nepaisydamas savo kredo – kurti tiesą ir tik tiesą, A. Faitelsonas atkakliai perša savo versiją kaip vienintelę, be išlygų teisingą.

Analizuojant faktinę (dokumentinę) medžiagą, mums norisi kiek plačiau aptarti bent dvi apybraižas.

Autorius, kaltindamas J. Bobelį visų Kauno žydų žudynėmis, vykusiomis nuo 1941 metų birželio pabaigos iki liepos pradžios, pateikia Kaune nužudytų žydų skaičių (7800), kuris nėra patvirtintas dokumentais ir net nepaaiškinta, iš kur tas skaičius gautas (p. 52). Gindamas savo versiją, autorius kaltina Sarą Rubinsonienę. Pasirodo, autoriui nepatiko, kaip Sara Ginaitė-Rubinsonienė savo knygoje „Atminimo knyga“ (Vilnius, 1999) aprašo objektyvų faktą, kaip J. Bobelis išgelbėjo jos sesers vyrą ir dar keliolika žydų. Čia A. Faitelsonas fantazuoja, komentuoja, daro išvadas ir kaltina, prieštaraudamas autorės išdėstytam įvykiui. Galiausiai A. Faitelsonas apkaltina S. Rubinsonienę, kad ji tai parašiusi, norėdama atsidėkoti už gautą finansinę paramą iš Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro (p. 53). A. Faitelsonas net kaltina jos seserį Alisą Benjaminavičienę, padariusią nedovanotiną nusikaltimą:

išdrįsusią tą faktą iškelti viešumon. Susierzinęs autorius stebisi, jam daugiau negu keista, kad A. Benjaminavičienė tą faktą paliudijo S. Špilbergo holokausto vizualiniame asmenų parodymo projekte. Ji tai yra padariusi, samprotauja autorius, tam: „... kad visas pasaulis per amžių amžius žinotų, koks džentelmenas, nekaltų Kauno žydų krauju aplaistytomis baltomis pirštinėmis, Bobelis yra buvęs“ (p. 52). Tiesos dėlei reikia pasakyti, kad šio, tada dar neskelbto dokumento autorius negalėjo matyti. Taigi savo komentaris ir išvadomis A. Faitelsonas klastoja A. Benjaminavičienės parodymų esmę ir turinį. Jis taip pat ignoruoja S. Rubinsonienės pateiktus faktus ir komentarus apie J. Bobelio nusikalstamą veiklą Kauno žydų atžvilgiu.

Komentuojant apybraižą apie J. Bobelį, galima būtų ir A. Faitelsoną apkaltinti jo atkakliu noru išteisinti vokiškuosius okupantus. Jis įkyriai kartoja, kad vokiečių kareivius ir karininkus pritrenkė lietuvių, dalyvavusių žydų žudynėse, veiksmai ir smerkė juos (p. 58, 66, 67, 95 ir kiti). Maža to, 307–308 puslapiuose autorius nepaprastai švelniai ir geranoriškai pavaizdavo gestapininką, vežusį jį ir kitus žydus sušaudyti į Devintą fortą. A. Faitelsonas rašo, koks nuoširdus ir padorus buvęs šis gestapininkas, kaip jis yra dėkingas jam už moralinę paramą, kuri grąžino jam ir draugams viltį. Man tokia pagarba vokiečių karininkams, o tuo labiau gestapininkui, nesuprantama. Bet tai autoriaus sąžinės reikalas, kaip išreikšti savo jausmus ir nuomonę okupantų atžvilgiu. Beje, sakinys apie „moralinę paramą“ pažodžiui yra „paskolintas“ iš M. Eglinio knygos „Mirties fortuose“ (Vilnius, 1957, p. 43), tik kiek kitame kontekste.

Deja, reikia pripažinti, kad sprendžiant iš A. Faitelsono knygų ir straipsnių, jis priklauso tai žmonių kategorijai, kurie prisidengdami lozungais apie „tiesos atstatymą ir vien tik tiesos aprašymą“, užgauna ne tik savo priešus, bet ir kovos draugus. Paminėsime ir kitą, daugiau istorinę negu memuarinę apybraižą „Večioriškių garnizono sutriuškinimas“ (p. 477–481).

Autorius šioje operacijoje nedalyvavo, bet labai plačiai cituoja šio mūšio dalyvių memuarus ir kritikuoja grupės veiksmus, kuri, nors ir pasiekė, pasak autoriaus, pergalę, „bet kokia kaina?“. Kaip žinia, Šota Rustavelis yra rašęs: „Kiekvienas įsivaizduoja save strategu, matydamas mūšį iš tolo“. Apybraižoje A. Faitelsonas pataria, kaip reikėjo veikti (p. 477–481). Bet tai dar pusė bėdos. Blogiau tai, kad autorius kaltina šio mūšio dalyvius dėl 16 kovotojų žūties. Negana to, didvyrišką Taibelės Viniškos žygdarbį, apie kurį rašė M. Jelinas, D. Gelpernas, N. Endlinas, E. Zilberis, Z. Štomas ir kiti, be jokių įrodymų pavadino „sorealizmo principu; 10% tiesos ir 90% to, kaip turėtų būti“ (p. 481). Įdomu būtų sužinoti, kaip autorius apskaičiavo tuos procentus ir kokia būtų, pagal autorių, 90% tiesa apie šios didvyriškos merginos žuvimo aplinkybes. Reikšmingumo dėlei autorius pateikia 4 dokumentus. Tačiau trys iš jų nieko bendro su tuo mūšiu neturi. Ketvirtas dokumentas, kurį pasirašė Lietuvos saugumo

policijos vadas, yra tik trumpa ištrauka iš jo ataskaitos apie mūšį ir jo pasekmes (p. 483). Ataskaitoje nieko konkrečiau apie merginos ir kitų kovotojų žuvimą neparašyta. Tačiau A. Faitelsonas pateikia tokias išvadas apie Taibelės žuvimą: „Istorinė legenda – ne yda, esant tik vienai sąlygai, jei ji remiasi konkrečiais faktais. Ir svarbiausia, neslepia tikrosios teisybės“ (p. 481). Šioje apybraižoje, kaip ir daugelyje kitų, skaitytojas ne tik yra klaidinamas, bet yra tiesiog apgaunamas. Ir kaip po tokio neįrodyto žuvusios kovos lauke merginos žygdarbio paneigimo galima sutikti su A. Faitelsono teigimu, kad jis yra teisybės ieškotojas ir skelbėjas?!

Remdamasis kitų autorių paskelbtais memuarais, jis dažnai papildė tuos faktus iškraipytomis detalėmis ir nepagrįstais komentarais (p. 58, 66, 67, 95, 268, 368, 378, 404–408, 477–481 ir kiti).

Savotiškai knygoje yra keliama „moterų problema“, kurios aprašymui autorius skiria vos 3 puslapius. Čia jis aprašo, kaip pagrindinė Kauno geto organizacija sudarydavo moterų sąrašus pabėgimui iš geto pas partizanus. Reikia pripažinti, kad Rūdninkų girios „Mirtis okupantams“ partizanų būrio vadas nelabai šiltai sutikdavo iš Kauno geto pabėgusias moteris. Yra žinoma, kad pirmiausia būdavo įtraukiamos moterys, taip pat ir vyrai, kurie aktyviai dalyvavo geto organizacijos veikloje arba sugėbėjo įsigyti (nupirkti, apmokėti) ginklą. Tačiau autorius, nagrinėdamas „moterų problemą“, nemini nei jų aktyvaus vaidmens kovojant prieš vokiškuosius okupantus, nei jų gyvenimo sąlygų tarp vyrų kovotojų. Tuose trijuose puslapiuose jis plačiai aptaria ginklo kainą bei priekaištuoja dėl apmokėjimo už ginklo įsigijimo reikalavimų. Manipuliuodamas tuo faktu jis nedviprasmiškai leidžia suprasti, kad organizacijos vadovybė už moterų įtraukimą į sąrašus buvo asmeniškai suinteresuota reikalauti pinigų (p. 428–430).

A. Faitelsonas daug rašo apie savo susitikimus ir pokalbius su Kauno geto pagrindinės antifašistinės organizacijos vadovu Chaimu Jelinu. To šiandien negalima nei patvirtinti, nei paneigti. Tačiau tai kelia rimtų abejonių. Yra gerai žinoma, kad Chaimas Jelinas laikėsi griežtų konspiracijos taisyklių ir labai retai susitikdavo su eiliniaisiais organizacijos nariais. Autorius savo memuarinėse apybraižose nerašo, kokias funkcijas ir pareigas jis ėjo priklausydamas šiai organizacijai, kokias konkrečias užduotis jam buvo pavesta atlikti ir kodėl jam buvo suteikta galimybė ir būtinumas susitikinėti, ir tuo labiau, pasak autoriaus, patarinėti jos vadovui (p. 181, 182, 183, 211, 252, 253, 255, 394, 395, 429, 451 ir kiti). Autorius mini, kad pirmą konkrečią užduotį jis gavo 1943 m. pabaigoje, kai A. Faitelsonas buvo paskirtas komjaunimo organizacijos grupės sekretoriumi jam išeinant į Augustavo miškus (p. 253).

Skirtingai nuo nepastebimos savo veiklos pagrindinėje Kauno geto organizacijoje aprašymo, A. Faitelsonas labai detalčiai atpasakoja savo vadovaujantį vaidmenį organizuojant pabėgimą iš Devinto forto.

A. Faitelonas pirmoje savo memuarinėje knygoje, kuri buvo išleista dar esant daugeliui gyvų liudininkų, pabėgusių iš Devinto forto, daug kukliau ir be ypatingų smulkmenų aprašė savo vaidmenį organizuojant didvyrišką pabėgimą iš forto. Recenzuojamoje knygoje autorius siekia įrodyti savo vadovaujantį vaidmenį tiek organizuojant, tiek vykdant pabėgimą. Jo teiginiai prieštarauja visiems straipsniuose ir knygoje pateiktiems faktams. Ir tiems, kuriuos aprašė patys dalyviai atsiminimuose, ir rašytojų, turėjusių galimybę pasikalbėti su kitais to pabėgimo dalyviais, aprašymams. Jie taip pat prieštarauja užfiksuotam pabėgimo aktui, kurį A. Faitelonas pasirašė.

Tame 1957 m. birželio 10 d. akte Nr. 575 (*Lietuvos ypatingasis archyvas*, f. 3377, ap. 19, b. 13, l. 20–21) autoriaus vaidmuo yra pavaizduotas gana kukliai. Akte labai trumpai nurodoma, kad vienas pabėgimo iš Devinto forto iniciatorių buvo Jokūbas Pilvinskas. Šį dokumentą pasirašė: rašytojas M. Jelinai-Eglinis, bėgliai: P. Krakinovskis, A. Faitelzonas, J. Pilvinskas ir kiti. Tik knygos pabaigoje A. Faitelonas mini šio dokumento egzistavimą („Nuo autoriaus“, p. 576–577). Komentuodamas to dokumento pasirodymo aplinkybes, autorius rašo, jog rašytojas M. Jelinai (Elinai-Eglinis) buvo parašęs straipsnį apie pabėgimą iš Devinto forto. Pasak autoriaus, straipsnis negalėjo pasirodyti, kol A. Faitelonas nepasirašys to akto. M. Jelinai neva vos nemaldavo A. Faitelono pasirašyti, atseit, tą iškraipytą aktą, ką pastarasis ir esą padaręs (p. 576–577). O štai kaip buvo iš tikrųjų:

M. Jelinai (Elinai-Eglinis, mirė Izraelyje 2001 m.) daug dėmesio skyrė pabėgimui iš Devinto forto. 1999 m. M. Jelinai savo atsiminimuose apie Mišą Rubinsoną rašė: „1953 metais mirė „tautų vadas“ (J. Stalinas). Tarybų Sąjungos tautos lengviau atsiduso. Chrusčiovo „atlydis“ sušvelnino atmosferą... Pasirodė publikacijų apie hitlerinę okupaciją ir Kauno getą. Pastebėjau, kad nutylimas nepaprastai didvyriškas kalinių, deginusių lavonus, pabėgimas į Devinto Forto. Aš rinkau medžiagą apie šį retą istorinį faktą...“. Ir štai M. Jelinai paprašė savo artimą draugą M. Rubinsoną, kuris tuo metu dirbo „Komjaunimo tiesos“ redakcijoje, paskelbti jo straipsnį. „...Mano parengtas reportažas ir dvi nuotraukos, – rašo M. Jelinai, – užėmė visą laikraščio puslapį“. Kitą dieną M. Rubinsonas pranešė M. Jelinai, kad Partijos istorijos institutas prie LKP CK reikalauja, kad apie pabėgimą būtų surašytas aktas. Po kurio laiko, t. y. praslinkus savaitei ar daugiau, tą aktą pasirašė 7 žmonės. (Iš M. Jelino atsiminimų apie M. Rubinsoną: S. Ginaitė-Rubinsonienė, *Atminimo knyga. Kauno žydų bendruomenė 1941–1944 metais*, Vilnius, 1999, p. 196–197).

1957 m. pasirodė pirmasis, o 1966 m. antrasis M. Eglinio-Elino knygos apie Devintą fortą leidimas (M. Eglinis, *Mirties fortuose*, Vilnius, 1966).

Reikia manyti, kad A. Faiteloniui buvo paranku klastoti to akto pasirodymo aplinkybes. Matyt ši klastotė buvo autoriui reikalinga tam, kad jis galėtų save pavaizduoti to pabėgimo vadovu ir organizatoriumi, kuriuo jis, žinoma, negalėjo būti. Tą apgaule galima demaskuoti sutikrinus „Komjaunimo tiesos“ (1957 m. birželio 2 d.,

Nr. 107), išėjusios su M. Jelino straipsniu, datą su akto pasirašymo data. Tokia jau yra A. Faitelsono skelbiama teisybė!

O štai dar vienas savęs garbinimo bei iškėlimo ir kitų menkinimo faktas. Prieš porą metų mirė vienas pabėgimo iš Devinto forto dalyvis, gana daug rašęs apie šį įvykį – I. Veselnickis (Vasilenko). Savo straipsniuose jis net nemini A. Faitelsono pavardės. Gal todėl recenzuojamos knygos autorius, negalėdamas to pakeisti, panaudoja prieš jį (I. Veselnickį) pilną neapykantos ir šmeižto retoriką (p. 268, 365).

Apibendrinant galima konstatuoti, kad A. Faitelsono knygoje „Nepasidavusieji“ daugybė pamokymų, faktų ir įvykių iškraipymų, netiesos apie žmones sakymo. Nei istorinė, nei jos memuarinė dalis neprisideda prie istorinės tiesos atskleidimo, istorinių faktų papildymo. Reikia manyti, kad dėmesingas skaitytojas, o tuo labiau istorikas nesunkiai sugebės surasti tikrąją, o ne A. Faitelsono be rimtų įrodymų peršamą tiesą.

Sara G i n a i t ė (Toronto)

* * *

Mykolas M i c h e l b e r t a s. **Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum. Litauen.** Vilnius: Universität Vilnius, Lehrstuhl für Archäologie, 2001. 68 S.

Nedažnai Lietuvos archeologų padangėje pasirodo knyga, išspausdinta užsienio kalba. Būdami ne tiek savos šalies patriotai, kiek Europos provincijos gyventojai, mes vis dar nesiryžtame savo tyrinėjimų rezultatus skelbti kitomis, tarptautinėje akademinėje bendruomenėje paplitusiomis ir plačiai vartojamomis kalbomis. Graži išimtis yra ką tik skaitytojus pasiekusi ir čia pristatoma monografija. Jos autorius – žinomas Lietuvos archeologas, Vilniaus universiteto Archeologijos katedros ilgametis vedėjas, profesorius Mykolas Michelbertas, visą savo mokslininko talentą skyres senojo geležies amžiaus tyrinėjimams, po kruopelę renkantis ir kaupiantis žinias apie, atrodo, tokią tolimą mums Romos imperiją, jos provincijas, bei baltų genčių santykius su jomis. M. Michelberto plunksnai priklauso daugiau kaip 350 mokslinių ir populiarių straipsnių bei keletas didelių monografijų, skirtų senojo geležies amžiaus archeologijos paminklų tyrinėjimams¹.

Paskutinėje jo knygoje surinkti ir publikuojami visi iki dabar žinomi romėniškosios materialinės kultūros daiktai (daugiau kaip 100 vienetų) ir apie 1000 Romos imperijos monetų, surastų Lietuvos archeologijos paminkluose: pilkapynuose ir kapinynuose, piliakalniuose ir gyvenvietėse bei lobiuose. Šie gausūs ir nepaprastai vertingi archeologijos šaltiniai registruojami, nagrinėjami, interpretuojami ir įvedami

¹ *Mykolas Michelbertas: Bibliografinė rodyklė (1961–1998)*, sud. Adolfas Tautavičius, Vilnius, 1990.

į visos „barbariškosios“ Europos šalių tyrinėtojų mokslinę apyvertą. Todėl autorius skelbia medžiagą vokiečių kalba, su plačiais paaiškinimais, kurie mūsų šalies archeologams yra savaime suprantami, tačiau platesniam skaitytojų ratui, skaitančiam vokiškai, gali būti ir nevysiškai aiškūs.

Ši knyga yra dalis didelio tarptautinio mokslinio projekto, kuriame dalyvauja ir kitos Europos valstybės, kažkada neįėjusios į Romos imperijos sudėtį, tačiau buvusios jos tiesioginėje kultūrinėje ir ekonominėje įtakoje. Tai Europos „Barbarikumas“ arba *Germania libera*. Viena iš tokių teritorijų, buvęs tolimas Europos barbarų pasaulio užkaboris ir yra dabartinė Lietuva.

Knygos struktūra gerai apgalvota ir logiškai išdėstyta. Knygą sudaro pratarmė, įvadas, katalogas, vietovių sąrašas, piešiniai ir žemėlapis.

Pratarmėje trumpai aptariamas šio leidinio sumanymas ir atsiradimo istorija, minimi tiesiogiai su juo susiję žmonės bei finansavimo šaltiniai.

Įvade pristatomos pirmosios antikos istorikų rašytinės žinios apie aisčius. Skaitytojai supažindinami su visiems archeologams ir senovės tyrinėtojams gerai žinomu Publijaus Kornelijaus Tacito veikalu „Germania“ ir jame pateiktomis žiniomis apie aisčių (baltų) apgyvendintą teritoriją ir gyvenimo būdą, aptariami C. Plinijaus duomenys apie tiesioginius prekybinius ryšius su Romos imperija ir gintaro kelią, gyvavusį keletą šimtmečių. Būtent šio kelio dėka aisčių žemėse gyvenusių genčių vardai tapo žinomi ir vėlesniuose rašytiniuose šaltiniuose minimi jau atskirai. Tai galindai, sūduviai ir sėliai. Supažindinama su vokiečių kalbininko G. H. F. Neselmano XIX a. viduryje į mokslinę apyvertą įvestu terminu „baltai“. Knygoje trumpai pristatomos dabartinėje Lietuvos teritorijoje buvusios etninės-kultūrinės sritys.

Į atskirą skyrių išskirti paaiškinimai leidiniui. Juose aptariamas Lietuvos administracinis padalijimas su apskričių centriniais miestais ir rajonų pavadinimais, tyrinėjimų ir archeologinių daiktų kolekcijų atsiradimas bei profesionaliosios muziejninkystės pradžia, sukauptų kolekcijų (ypač iš Vakarų Lietuvos) likimas Antrojo pasaulinio karo metu ir po jo. Autorius analizuoja dabartinės Lietuvos teritorijos apgyvendinimą ir jo plėtrą nuo senojo geležies amžiaus pradžios. Gausėjant gyventojų, augo ir importinių daiktų skaičius. Ten, kur tankesnis gyventojų skaičius, daugiau aptinkama ir dirbinių. Šiame knygos skyriuje pateiktas literatūros sąrašas ir sutrumpinimai bei iliustracijų lentelių sąrašas.

Didžiausią knygos dalį sudaro katalogas (p. 26–67). Katalogas sudarytas pagal naujausią Lietuvos Respublikos administracinį padalijimą – apskritis ir rajonus. Tai palengvinimas tyrinėtojams, nes ne visi besidomintys ir užsienio šalyse dirbantys archeologai gerai žino mūsų šalies administracinį padalijimą ir smulkesnius teritorinius vienetus. Daug vietos kataloge yra skirta Romos imperijos monetoms. Jų, beje, kaip ir stiklo bei emalio karolių – daugiausia. Dabar Lietuvoje žinoma daugiau kaip 100 romėniškų monetų radimo vietų, kuriose aptikta daugiau kaip 1000 monetų. Autoriui

nebuvo ypatingai sunku parengti monetų katalogą, nes spaudoje neseniai buvo pasirodęs M. Michelberto straipsnis šia tema². Jis atkreipia skaitytojų dėmesį, jog vakarų baltų kapinynams būdingi romėniškų monetų radiniai kapuose. Tai skiria juos nuo kitų barbariškosios Europos kontinento analogiškų paminklų.

Kataloge išsamiai pristatomi ne itin gausūs romėniški daiktai. Pateikiamos radiomo aplinkybės, data, daikto išsamus aprašymas ir kiti dirbiniai, jeigu daiktas rastas kapo komplekte, literatūra ir saugojimo vieta.

Vienas specifinis knygos skyrelis, kurio paprastai nebūna tokios paskirties leidiniuose, tai lietuviškos transkripcijos aiškinimas skaitytojams. Tai, be abejonės, teigiamas knygos bruožas, nes nesuprasdami, kaip taisyklingai perskaityti vietovardžius, kitakalbiai mokslininkai juos neatpažįstamai iškraipo.

Darbą puošia dailininkės I. Maciukaitės profesionaliai parengti piešiniai. Kiek apmaudu, jog jų yra nedaug. Vertėjo paskelbti daugiau kad ir blogiau išlikusių dirbinių piešinių.

Šis darbas yra vertingas keliais aspektais: 1) Lietuvos senojo geležies amžiaus medžiaga dar niekada taip plačiai nebuvo pristatyta skaitytojams užsienio kalba, 2) ji patenka į mokslinę apyvertą europiniame kontekste, padeda geriau suprasti Romos imperijos ekonominę-kultūrinę įtaką baltų gentims. Nuo šiol baltų teritorija jau nebus balta dėmė Europos kultūrų archeologiniame žemėlapyje.

Sunku kritiškai įvertinti darbą asmens, kuris visą savo gyvenimą nuosekliai ir kryptingai dirbo tyrinėdamas senojo geležies amžiaus materialinę kultūrą Lietuvoje. Toks yra šis, profesionaliai ir brandžiai parengtas darbas, todėl belieka tik pasidžiaugti profesoriaus Mykolo Michelberto kruopštumu ir palinkėti jam toliau gilintis į mėgiamą tyrinėjimų sritį.

Vytautas K a z a k e v i č i u s

² M. M i c h e l b e r t a s, Römische Münzen in der Gräberfeldern Litauens, *Archaeologia Baltica*, Vilnius, 1995, S. 81–87.

Halina B e r e s n e v i č i ū t ė - N o s á l o v á. Lojalumų krizė: Lietuvos bajorų politinės sąmonės transformacija 1795–1831 metais. Vilnius: Vaga, 2001. 240 p.

Knygoje nagrinėjamos Lietuvos bajorijos politinės sąmonės transformacijos po Lenkijos-Lietuvos valstybės padalijimo iki 1831 m. sukilimo, jas metaforiškai įvardijus *Konrado* ir *Gražinos dilemomis*. Situacijai apibūdinti pasinaudota Adomo Mickevičiaus literatūriniais herojais, kadangi jiems yra tekę spręsti dilemą tarp skirtingų lojalumo pojūčių ir abu pasirinko lojalumą tautai. *Konrado dilemoje* gilinamasi į politinius

diskursus, kuriais remiantis aptariami individo, tautos ir imperinės valdžios santykiai, o *Gražinos dilemoje* aptariami politiniai diskursai apie privačias ir tautos vertybes.

Autorė kelia klausimą, koku būdu elitinės kultūros produktai atspindi istorinį kontekstą, kuriame atsirado, koks jo santykis su populiariais politiniais A. Mickevičiaus laikų visuomenės įsitikinimais ir pažiūromis. Nagrinėjami ne realūs bajorijos veiksmai, o politinė retorika, joje vartojamos politinės sąvokos, jų prasmės ir kontekstas.

Analizuojama bajoriškos Lietuvos visuomenės reakcija į visuomenės permainas ir išsivaizduojamus jos raidos kelius, modeliuojami skirtingi politiniai diskursai, atskleidžiantys bajorijos santykį su carine valdžia ir individo santykį su savo tauta.

Daroma išvada, kad Lietuvos visuomenės elito politinis diskursas, apibūdinantis bajorų santykius su carine valdžia, vyko tradicinės buvusios Lenkijos-Lietuvos valstybės piliečių politinės pasaulėjautos rėmuose ir tai trukdė suvokti Rusijos valdžios įvestų inovacijų mastą. Be to, tradicinė bajorijos sąmonė vaizdavosi politinį pasaulį stipriai decentralizuotą, besiremiantį vietinės savivaldos principais, todėl neįvertino Rusijos asimiliacinės grėsmės. Ilgą laiką dominavo diskursas apie būtiną politinių vaidmenų pusiausvyrą tarp monarcho ir tautos. Ištikimybės priesaikos laužymas, sąmokslai, nors ir nereti politinėje praktikoje, išliko už visuotinai priimtą ir deklaruojamą politinę etiką ribų. Tačiau minėtas diskursas tapo ir anticarinių veiksnių pateisinimu (ypač po studentų draugijų narių areštų), veikimo motyvu nurodant pusiausvyros tarp monarcho ir tautos principų nepaisymą. Priešiškumo motyvacijų daugėjo. Be to, evolucionavo ir pati tautos samprata. Sukilėlių retorika išryškina visuotinio, vieningo tautos balso ir valios vaizdinį, tautinės vienybės poreikis nustumia į šalį individo laisvę veikti pagal savo įsitikinimus. Po sukilimo dvigubas lojalumas jau niekada visiškai negrįžo į bajorijos sąmonę. Jį sulaužė tautos prioriteto imperatyvas, besiformavęs veikiant labai prieštaraujantiems tendencijoms, kurias ir atskleidžia bei analizuoja autorė.

Vilma Ž a l t a u s k a i t ė

Polska i Polacy. Studia z dziejów polskiej myśli i kultury politycznej XIX i XX wieku. Księga pamiątkowa dedykowana profesorowi Romanowi Wapińskiemu. Pod red. Mariana Mroczi. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2001. 566 s.

2001 m. žymiam lenkų politinės istorijos žinovui profesoriui Romanui Wapińskiuui sukako 70 metų. Todėl nenuostabu, kad šis įvykis buvo deramai paminėtas Gdanskos universitete, kur pedagoginį ir mokslinį darbą dirba R. Wapińskis. Jo garbei dedikuotas stambus mokslinių straipsnių rinkinys. Net 33 istorikai iš įvairių mokslo įstaigų paskelbė jame savo straipsnius įvairiomis istorijos temomis.

Nemaža straipsnių dalis skirta Lenkijos regioninei istorijai, ypač Pamario praeičiai. Rinkinyje taip pat nagrinėjama plati politinės istorijos sfera, vienokiu ar kitokiu būdu susijusi su Lenkijos praeitimi. Straipsnių chronologinės ribos apima laikotarpį nuo XIX a. vidurio iki XX a. vidurio.

Suvokdami, jog ne visus straipsnius galėsime pristatyti, apsiribojome tais, kurie galės sudominti Lietuvos skaitytoją.

Remdamiesi chronologine tvarka, pradėsime nuo B. Cyglerio straipsnio – „„Hotel Lambert“ bendradarbiavimo su Pijumi IX viltys „Tautų pavasario“ laikotarpyje“. Šiame straipsnyje atskleidžiamas eilinis kunigaikščio A. J. Čartoriskio (Czartoryski) emigracinės stovyklos bandymas užmegzti ryšius ir pradėti bendradarbiavimą su popiežiaus valstybe siekiant atgaivinti Vakarų Europos valstybių susidomėjimą „lenkų“ klausimu. B. Cygleris parodo, kodėl bandyta užmegzti politinį ir karinį bendradarbiavimą būtent su popiežiaus valstybe. Kaip vyko derybos ir kodėl viskas baigėsi nesėkmingai.

Du kiti straipsniai yra skirti istorinėms asmenybėms ir konservatizmo ideologijai, paplitusiai tarp buvusių LDK žemių bajorijos: R. Jurkowskis – „Tautinės defenzyvos epochoje. Edwardo Woiniłowicziaus socialinės-politinės pažiūros ir veikla 1878–1909 m.“ ir Z. Opacki – „Borysas Čičerinas ir Marianas Zdziechowskis. Politinio mąstymo stilių lyginamoji studija“. E. Woiniłowiczius ir M. Zdziechowskis kilę iš dabartinių Baltarusijos žemių. Tačiau tai buvo LDK bajorijos tradicijas puoselėjantys žmonės, gimę šioms žemėms jau ilgą laiką priklausant Rusijos imperijai. Todėl istorikams svarbu išaiškinti šių neeilinių asmenybių politines pažiūras ir politinės veiklos bandymus po 1863–1964 m. sukilimo, kai Šiaurės vakarų kraštas patyrė carinės valdžios politinę, ekonominę ir tautinę priespaudą.

Metodologine prasme įdomus ir aktualus yra A. Żarnowskos straipsnis – „Politinio gyvenimo demokratizacija Lenkijos karalystėje XX amžiaus pradžioje“. Jame istorikė nagrinėja politinės kultūros problematiką XX a. pradžios Lenkijos Karalystėje, kai susilpnėjęs carinei kontrolei, keičiantis socialinei situacijai, vykstant intensyviai urbanizacijai atsirado veiksniai, sąlygojantys visuomenės demokratizacijos procesus. Manytume, kad būtų prasminga panašaus pobūdžio tyrimus atlikti atsižvelgiant į Lietuvos padėtį XX a. pradžioje.

M. Andrzejewskio straipsnis yra skirtas Stanisławo Narutowicziaus broliui, pirmajam nepriklausomos Lenkijos prezidentui Gabrieliui Narutowiczui („Keletas pastabų apie Gabrielių Narutowiczų“). M. Andrzejewskis pagrindinį dėmesį atkreipia į G. Narutowicziaus emigracinį gyvenimo periodą, kai formavosi jo politinės nuostatos. G. Narutowicziaus glaudūs ryšiai su Šveicarija sąlygojo jo politinės kultūros suvokimo ypatybes, kurios pasižymėjo politine ir tautine tolerancija. Būtent dėl savo liberalių pažiūrų jis buvo neigiamai vertinamas stiprios lenkų tautininkų stovyklos.

Du straipsniai (T. Kulak, „Tarp laisvės euforijos ir tautinės katastrofos nuojautos. Lenkų pozicija nepriklausomybės atgavimo 1918 m. priešaušryje“; B. Okoniewska,

„Lenkų verslo sferų ekonominės koncepcijos baigiantis Pirmajam pasauliniam karui (1916–1918)“ atskleidžia atskirus lenkų tautos istorijos aspektus vykstant Pirmajam pasauliniam karui, kai viltys, kad Lenkija atgaus nepriklausomybę, su kiekvienais metais vis augo, tačiau abejonės neapleido visuomenės iki pat 1918 m. rudens.

Nemažai straipsnių rinkinyje yra skirta Lenkijos istorijai tarpukario laikotarpyje. Paminėti vertėtų bent porą iš jų. J. Farys straipsnyje „Suvisuomenintos valstybės idėja Piłsudskio šalininkų pažiūrose“ nagrinėja labai įdomų J. Piłsudskio stovyklos iškiliausių narių (A. Skwarczyński, W. Sławeko, W. Makowskio ir kt.) politinį Lenkijos reformavimo projektą. Viena iš pagrindinių šio projekto idėjų buvo suvokimas, kad lenkų politinės partijos formavosi neigiamai nusiteikusios valstybės idėjos atžvilgiu. Todėl partijos atstovavo siauriems grupuočių ar klasių interesams. Minėti politikai siūlė ir bandė įgyvendinti suvisuomenintos valstybės idėją, pagal kurią pagrindinį vaidmenį valstybės politiniame gyvenime vaidintų įvairios visuomeninės organizacijos: žemės ūkio draugijos, profesinės sąjungos ir t. t.

W. Micho straipsnyje „Lenkų žemvaldžių ideologija (1918–1939)“ susiduriama su bajorijos politine padėtimi tarpukario Lenkijoje. Istorikas analizuoja sudėtingą aukštuomenės likimą atsikūrus Lenkijos valstybei, kai reikėjo pateisinti luomo ne tik ekonominį ir kultūrinį, bet ir politinį egzistavimą.

Įdomiausias Lietuvos istorikui būtų vienas rinkinio straipsnis, skirtas visoms trimis Baltijos valstybėms. Jį parašė M. Nurekas: „Baltijos kraštų Sovietų Sąjungos aneksijos 1940 m. implikacijos britų politikai“. Šiame straipsnyje lenkų istorikas bando išaiškinti, kokia buvo britų vyriausybės pozicija Baltijos kraštų aneksijos atžvilgiu. Didžiosios Britanijos pozicija buvo nevienareikšmė ir priklausė nuo daugybės faktorių. Tačiau aišku buvo viena, kad jeigu britai nesiryžo imtis jokių realių veiksmų sovietų agresijos Lenkijos atžvilgiu metu, nors ir buvo susaistyti su ja sąjunga, tai dėl Baltijos šalių Londonas neketino dar daugiau bloginti ir taip prastų santykių su Maskva.

Be abejo, Didžiosios Britanijos užsienio reikalų ministras Eduardas Halifaxas nepuoselėjo iliuzijų, kad Baltijos tautos pačios nusprendė savo likimą ir savanoriškai susijungė su Sovietų Sąjunga. Tačiau moralinis sovietų aneksijos įvertinimas nebuvo svarbiausias. Didžioji Britanija kol kas vienintelė kovojo su Vokietija, ir Winstonas Churchilis žūtbūt tikėjosi susitarimo su Maskva. M. Nureko straipsnyje, remiantis Londone sukauptais archyviniais šaltiniais, bandoma atidžiau iširti, kaip Didžiosios Britanijos vyriausybė reagavo į Baltijos šalių okupaciją 1940 m. vasarą.

Baigiant reikia pasakyti, jog straipsnių rinkinys „Lenkija ir lenkai...“ bus įdomus ir naudingas būtent tiems, kas domisi politinės minties ir politinių įvykių bei procesų istorija. Vienintelis sudarytojų darbo trūkumas yra tas, kad rinkinys yra problemiška ir chronologiškai nestructūrizuotas, tai sukelia tam tikrą chaotiškumo įspūdį.

Ryšard G a i d i s